अर्हम्

श्रीवृद्धिचन्द्रगुरुभ्यो नमः ।

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्य्यप्रणीतं

योगशास्त्रम् ।

स्वोपज्ञविवरणसहितम् ।

प्रणम्य सिद्धाद्भुतयोगसम्पदे श्रीवीरनाथाय विमुक्तिशालिने ।
स्वयोगशास्त्रार्थविशेषनिर्णयो भव्यावबोधाय मया विधास्यते ॥१॥

तस्य चायमादिश्लोकः—

नमो दुर्वाररागादिवैरिवारनिवारिणे ।
अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने ॥ १ ॥

अत्र महावीरायेति विशेष्यपदम् । विशेषेण ईरयति क्षिपति कर्म्माणीति वीरः ।

विदारयति यत्कर्म्म तपसा च विराजते ।
तपोवीर्य्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥

इति लक्षणान्निरुक्ताद्वा वीरः महांश्चासावितरवीरापेक्षया वीरश्च महावीरः इदं च जन्ममहोत्सवसमये तनुशरीरोऽयं कथं जलप्राग्भारभारं सोढेति शक्रशङ्काशङ्कुसमुद्धरणाय भगवता वाम-

चरणाङ्गुष्ठनिपीडितसुमेरुशिखरप्रकम्पमानमहीतलोल्लसितसरित्-पतिक्षोभशङ्कितब्रह्माण्डभाण्डोदरदर्शनप्रयुक्तावधिज्ञानज्ञातप्रभावातिशयविस्मितेन वास्तोष्पतिना नाम निर्ममे महावीरोऽयमिति। तत्पुनरनादिप्रभवप्ररूढप्रौढकर्म्म[1]समुन्मूलनबलेन यथार्थीकृतञ्च भगवता। वर्द्धमान इति तु नाम मातरपितराभ्यां कृतम्। श्रमणो-देवार्य इति च जनपदेन। तस्मै नम इति सम्बन्धः। शेषाणि विशेषणानि। तैस्तु सद्भूतार्थप्रतिपादनपरैश्चत्वारो भगवदतिशयाः प्रकाश्यन्ते तत्र पूर्वार्द्धेनापायापगमातिशयः। अपायभूता हि रागादयस्तदपगमेन भगवतः स्वरूपलाभः। १। अर्हते इत्यनेन च सकलसुरासुरमनुजजनितपूजाप्रकर्षवाचिना पूजातिशयः। २। योगिनाथायेत्यनेन तु ज्ञानातिशयः योगिनोऽवधिजिनादयस्तेषां नाथो विमलकेवलबलावलोकितलोकालोकस्वभावो भगवानेव।३। तायिने इत्यनेन तु वचनातिशयः। ४। तायी सकलसुरासुर-मनुजतिरश्चां पालकः। पालकत्वं च सकलभुवनाभयदानसमर्थ-[2]समग्रभाषापरिणामिधर्म्मदेशनाद्वारेण भगवत एव। पालकत्व-मात्रं तु स्वापत्यादेर्व्याघ्रादीनामपि सम्भवति। तदेवं चतुरति-शयप्रतिपादनद्वारेण भगवतो महावीरस्य पारमार्थिकी स्तुतिरभिहितेति ॥ १ ॥

पुनर्योगगर्भां स्तुतिमाह—

---

(१) ख -अपनयन-। (२) ख ग -सर्व-।

पन्नगे च सुरेन्द्रे च कौशिके पादसंस्पृशि ।
निर्विशेषमनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ २ ॥

पन्नगस्य कौशिकत्वं पूर्वभव[1]स्थितकौशिकगोत्रत्वेन। बुध्यस्व कौशिकेति भगवता तथैव भाषितत्वेन च सुरेन्द्रस्य तु कौशिकत्वं कौशिकाभिधानात् । पादस्पर्शश्च पन्नगस्य दशनबुद्ध्या सुरेन्द्रस्य च भक्त्यतिशयेन । निर्विशेषमनस्कत्वं च भगवतो द्वेषरागविशेषरहितत्वेन माध्यस्थ्यात् ॥

सम्प्रदायगम्यश्चायमर्थस्तथाहि—

श्रीवीरः प्राणतस्वर्गपुष्पोत्तरविमानतः ।
पूर्वजन्मार्ज्जितोज्ज्वलतीर्थकृन्नामकर्म्मकः ॥ १ ॥
ज्ञानत्रयपवित्रात्मा सिद्धार्थनृपवेश्मनि ।
त्रिशलाकुक्षौ सरस्यां राजहंस इवागमत् ॥ २ ॥ (युग्मं)
सिंहो गजो वृषः साभिषेकश्रीः स्रक् शशी रविः ।
महाध्वजः पूर्णकुम्भः पद्मसरः सरित्पतिः ॥ ३ ॥
विमानं रत्नपुञ्जश्च निर्धूमाग्निरिति क्रमात् ।
देवी चतुर्द्दशस्वप्नानपश्यत्तत्र गर्भगे ॥ ४ ॥
त्रैलोक्योद्योतकृद्देवदानवासनकम्पकृत् ।
अपि नारकजन्तूनां क्षणदत्तसुखासिकम् ॥ ५ ॥
प्रभुः सुखं सुखेनैव जन्म प्राप शुभे दिने ।
तत्कालं दिक्कुमार्यश्च सूतिकर्म्माणि चक्रिरे ॥ ६ ॥

---

(१) ख ग -भूत- ।

अथ जन्माभिषेकाय कृत्वोत्सङ्गे जगत्प्रभुम् ।
मेरुमूर्द्धि सुधर्म्मेन्द्रः सिंहासनमशिश्रियत् ॥ ७ ॥
इयन्तं वारिसम्भारं कथं स्वामी सहिष्यति ।
इत्याशशङ्के शक्रेण भक्तिकोमलचेतसा ॥ ८ ॥
तदाशङ्कानिरासाय लीलया परमेश्वरः ।
मेरुशैलं वामपादाङ्गुष्ठाग्रेण न्यपीडयत् ॥ ९ ॥
शिरांसि मेरोरनमन्नमस्कर्त्तुमिव प्रभुम् ।
तदन्तिकमिवायातुमचलंश्च कुलाचलाः ॥ १० ॥
अतुच्छमुच्छलन्तिस्म स्नात्रं कर्त्तुमिवार्णवाः ।
विवेपे सत्वरं तत्र नर्त्तनाभिमुखेव भूः ॥ ११ ॥
किमेतदिति सञ्चिन्त्यावधिज्ञानप्रयोगतः ।
लीलायितं भगवतो विदाञ्चक्रे बिडौजसा ॥ १२ ॥
स्वामिन्ननन्यसामान्यं सामान्यो मादृशो जनः ।
विदाङ्करोतु माहात्म्यं कथङ्कारं तवेदृशम् ॥ १३ ॥
तन्मिथ्यादुष्कृतं भूयाच्चिन्तितं यन्मयाऽन्यथा ।
इतीन्द्रेण ब्रुवाणेन प्रणेमे परमेश्वरः ॥ १४ ॥
सानन्दं वादितातोद्यं चक्रे शक्रैर्ज्जगद्गुरोः ।
तीर्थगन्धोदकैः पुण्यैरभिषेकमहोत्सवः ॥ १५ ॥
अभिषेकजलं तत्तु सुरासुरनरोरगाः ।
ववन्दिरे मुहुः सर्वाङ्गीणं च परिचिक्षिपुः ॥ १६ ॥
प्रभुस्नात्रजलालीढा वन्दनीया मृदप्यभूत् ।
गुरूणां किल संसर्गाद्गौरवं स्याल्लघोरपि ॥ १७ ॥

निवेश्यैशानशक्राङ्के सौधर्मेन्द्रोऽप्यथ प्रभुम् ।
स्नपयित्वा[1]ऽर्चयित्वारात्रिकं कृत्वेति तुष्टुवे ॥ १८ ॥
नमोऽर्हते भगवते स्वयम्बुद्धाय वेधसे ।
तीर्थङ्करायादिकृते पुरुषेषूत्तमाय ते ॥ १९ ॥
नमो लोकप्रदीपाय लोकप्रद्योतकारिणे ।
लोकोत्तमाय लोकाधीशाय लोकहिताय ते ॥ २० ॥
नमस्ते पुरुषवरपुण्डरीकाय शम्भवे ।
पुरुषसिंहाय पुरुषैकगन्धद्विपाय ते ॥ २१ ॥
चक्षुर्दायाभयदाय बोधिदायाध्वदायिने ।
धर्मदाय धर्मदेष्ट्रे नमः शरणदाय ते ॥ २२ ॥
धर्मसारथये धर्मनेत्रे धर्मैकचक्रिणे ।
व्यावृत्तच्छद्मने सम्यक्ज्ञानदर्शनधारिणे ॥ २३ ॥
जिनाय ते जापकाय तीर्णाय तारकाय च ।
विमुक्ताय मोचकाय नमो बुद्धाय बोधिने ॥ २४ ॥
सर्व्वज्ञाय नमस्तुभ्यं स्वामिने सर्वदर्शिने ।
सर्व्वातिशयपात्राय कर्म्माष्टकनिषूदिने ॥ २५ ॥
तुभ्यं क्षेत्राय पात्राय तीर्थाय परमात्मने ।
स्याद्वादवादिने वीतरागाय मुनये नमः ॥ २६ ॥
पूज्यानामपि पूज्याय महद्भ्योऽपि महीयसे ।
आचार्याणामाचार्याय ज्येष्ठानां ज्यायसे नमः ॥ २७ ॥

---

(१) क ख ग अर्च्चयित्वाथ कृत्वारात्रिकमस्तवीत् ।

नमो विश्वभुवे तुभ्यं योगिनाथाय योगिने ।
पावनाय पवित्रायानुत्तरायोत्तराय च ॥ २८ ॥
योगाचार्याय सम्प्रक्षालनाय प्रवराय च ।
अग्रयाय वाचस्पतये [१]मङ्गल्याय नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥
नमः पुरस्तादुदितायैकवीराय भास्वते ।
ॐ भूर्भुवःस्वरिति वाक्स्तवनीयाय ते नमः ॥ ३० ॥
नमः सर्व्वजनीनाय सर्व्वार्थायामृताय च ।
उदितब्रह्मचर्यायाप्ताय पारगताय ते ॥ ३१ ॥
नमस्ते दक्षिणीयाय निर्व्विकाराय तायिने ।
वज्रऋषभनाराचवपुषे तत्त्वदृश्वने ॥ ३२ ॥
नमः कालत्रयज्ञाय जिनेन्द्राय स्वयम्भुवे ।
ज्ञानबलवीर्यतेजःशक्त्यैश्वर्य्यमयाय ते ॥ ३३ ॥
आदिपुंसे नमस्तुभ्यं नमस्ते परमेष्ठिने ।
नमस्तुभ्यं महेशाय ज्योतिस्तत्त्वाय ते नमः ॥ ३४ ॥
तुभ्यं सिद्धार्थराजेन्द्रकुलक्षीरोदधीन्दवे ।
महावीराय धीराय त्रिजगत्स्वामिने नमः ॥ ३५ ॥
इति स्तुत्वा नमस्कृत्य गृहीत्वा परमेश्वरम् ।
आनीय तत्क्षणं मातुरर्प्पयामास वासवः ॥ ३६ ॥
स्ववंशवृद्धिकरणाद्यथार्थं पितरौ तदा ।
नामधेयं विदधतुर्वर्द्धमान इति प्रभोः ॥ ३७ ॥

---

(१) ख माङ्गल्याय ।

सोऽहंपूर्व्विकया भक्तैः सेव्यमानः सुरासुरैः ।
दृशा पीयूषवर्षिण्या सिञ्चन्निव वसुन्धराम् ॥ ३८ ॥
अष्टोत्तरसहस्रेण लक्षणैरुपलक्षितः ।
निसर्गेण गुणैर्वृद्धो वयसा ववृधे क्रमात् ॥ ३९ ॥
राजपुत्रैः सवयोभिः समं निःसीमविक्रमः ।
वयोऽनुरूपक्रीडाभिः कदाचित्क्रीडितुं ययौ ॥ ४० ॥
तदा ज्ञात्वावधिज्ञानान्मघ्वेसुरसभं हरिः ।
[1]धीरा अनुमहावीरमिति वीरमवर्णयत् ॥ ४१ ॥
क्षोभयिष्यामि तं [2]धीरमेषोऽहमिति मत्सरी ।
आजगामामरः कोऽपि यत्र क्रीडन्नभूद्विभुः ॥ ४२ ॥
कुर्व्वत्यामलकीक्रीडां राजपुत्रैः सह प्रभौ ।
सो[3]ऽववेष्टद्विटपिनं भुजगीभूय मायया ॥ ४३ ॥
तत्कालं राजपुत्रेषु वित्रस्तेषु दिशोदिशि ।
स्मित्वा रज्जुमिवोत्क्षिप्य तं चिक्षेप क्षितौ विभुः ॥ ४४ ॥
सव्रीडाः क्रीडितुं तत्र कुमाराः पुनराययुः ।
कुमारीभूय सोऽप्यागात्सर्व्वेऽप्यारुरुहुस्तरुम् ॥ ४५ ॥
पादपाग्रं कुमारेभ्यः प्राप प्रथमतः प्रभुः ।
यद्वा कियदमुष्येदं यो लोकाग्रं गमिष्यति ॥ ४६ ॥
शुशुभे भगवांस्तत्र मेरुशृङ्ग इवार्यमा ।
लम्बमाना बभुः शाखास्वन्ये शाखामृगा इव ॥ ४७ ॥

---

(१) क ख वीरा । (२) ख वीरम् । (३) ख अविवेष्टत् ।

जिग्ये भगवता तत्र कृतश्चासीदयं पणः ।
जयेद्यद्गह स ह्यन्यान् पृष्ठमारुह्य वाहयेत् ॥ ४८ ॥
आरुह्यावाहयद्वाहानिव वीरः कुमारकान् ।
आरुरोह सुरस्यापि पृष्ठं पृष्ठो महौजसाम् ॥ ४९ ॥
ततः करालं वेतालरूपमाधाय दुष्टधीः ।
भूधरानप्यधरयन् प्रारब्धो वर्द्धितुं सुरः ॥ ५० ॥
वक्त्रे पातालकल्पेऽस्य जिह्वया तक्षकायितम् ।
पिङ्गैस्तुङ्गे शिरःशैले केशैर्दावानलायितम् ॥ ५१ ॥
तस्यातिदारुणे दंष्ट्रे अभूतां क्रकचाकृती ।
जाज्वल्यमाने अङ्गारशकट्याविव लोचने ॥ ५२ ॥
घोणारन्ध्रे महाघोरे महीधरगुहे इव ।
भृकुटीभङ्गुरे भीमे महोरग्याविव भ्रुवौ ॥ ५३ ॥
व्यरंसीद्वर्द्धनान्नासौ यावत्तावन्महौजसा ।
आहत्य मुष्टिना पृष्ठे स्वामिना वामनीकृतः ॥ ५४ ॥
एवं च भगवद्धैर्यं[1] साक्षात्[2]कृत्येन्द्रवर्णितम् ।
प्रभुं नत्वात्मरूपेण निजं धाम जगाम सः ॥ ५५ ॥
मातापितृभ्यामन्येद्युः प्रारब्धेऽध्यापनोत्सवे ।
आः सर्व्वज्ञस्य शिष्यत्वमितीन्द्रस्तमुपास्थितः ॥ ५६ ॥
उपाध्यायासने तस्मिन्वासवेनोपवेशितः ।
प्रणम्य प्रार्थितः स्वामी शब्दपारायणं जगौ ॥ ५७ ॥

---

(१) क घ ङ· वीर्यं ।   (२) क घ ङ· -कृत्वे- ।

इदं भगवतेन्द्राय प्रोक्तं शब्दानुशासनम् ।
उपाध्यायेन तच्छ्रुत्वा लोकेष्वैन्द्रमितीरितम् ॥ ५८ ॥
मातापित्रोरनुरोधादष्टाविंशतिवत्सरीम् ।
कथञ्चिद्गृहवासेऽस्थात्प्रव्रज्योत्कण्ठितः प्रभुः ॥ ५९ ॥
अथ पूर्णायुषोः पित्रोर्देवभूयमुपेयुषोः ।
ईहाञ्चक्रे परिव्रज्यां निरीहो राज्यसम्पदः ॥ ६० ॥
भगवन्मा क्षते क्षारं क्षैप्सीरिति सगद्गदम् ।
भ्रात्रोक्ता ज्यायसा नन्दिवर्द्धनेनोपरोधितः ॥ ६१ ॥
भावतो यतिरेवाहं नानाभरणभूषितः ।
कायोत्सर्गं श्रयंश्चित्रशालिकायामवस्थितः ॥ ६२ ॥
एषणीयप्रासुकान्नपानवृत्तिर्महामनाः ।
वर्षमेकं कथमपि भगवानत्यवाहयत् ॥ ६३ ॥
तीर्थं प्रवर्त्तयेत्यभ्यर्थितो लोकान्तिकामरैः ।
यथाकामीनमर्थिभ्यो दानं दातुं प्रचक्रमे ॥ ६४ ॥
द्वैतीयीकेन वर्षेण विनिर्मायानृणां भुवम् ।
श्रीज्ञातराज्यश्रियं स्वामी मन्यमानस्तृणाय ताम् ॥ ६५ ॥
सर्व्वैर्देवनिकायैश्च कृतनिष्क्रमणोत्सवः ।
सहस्रवाह्यामारुह्य शिबीं चन्द्रप्रभाभिधाम् ॥ ६६ ॥
ज्ञातखण्डवने गत्वा सर्वसावद्यवर्ज्जनात् ।
प्रव्रज्यामग्रहीदह्नश्चतुर्थप्रहरे प्रभुः ॥ ६७ ॥
जगन्मनोगतान् भावान् प्रकाशयदथ प्रभोः ।
ज्ञानं तुरीयं संजज्ञे मनःपर्ययसंज्ञकम् ॥ ६८ ॥

ततश्च गत्वा सन्ध्यायां कर्म्मारग्रामसन्निधौ ।
गिरीन्द्र इव निष्कम्पः कायोत्सर्गं व्यधाद्विभुः ॥ ६९ ॥
गोपालेनाथ यामिन्यां निष्कारणकृतक्रुधा ।
उपद्रोतुं समारेभे भगवानात्मवैरिणा ॥ ७० ॥
अथेन्द्रेणावधिज्ञानाज्जज्ञे प्रभुमुपद्रवन् ।
स दुःशीलो महाशैलमाखुश्चेष निखन्निव ॥ ७१ ॥
कल्याणीभक्तिरागाच्च शक्रः प्रभुपदान्तिकम् ।
नष्टो मत्कुणनाशं च स गोपहतकः क्वचित् ॥ ७२ ॥
ततः प्रदक्षिणीकृत्य त्रिर्मुर्द्ना प्रणिपत्य च ।
इति विज्ञापयाञ्चक्रे प्रभुः प्राचीनबर्हिषा ॥ ७३ ॥
भविष्यति द्वादशाब्दान्युपसर्गपरम्परा ।
तां निषेधितुमिच्छामि भगवन् पारिपार्श्विकः ॥ ७४ ॥
समाधिं पारयित्वेन्द्रं भगवानूचिवानिति ।
नापेक्षाञ्चक्रिरेऽर्हन्तः परसाहायिकं क्वचित् ॥ ७५ ॥
ततो जगद्गुरुः शीतलेश्यः शीतमयूखवत् ।
तपस्तेजोदुरालोकोऽधिपतिस्तेजसामिव ॥ ७६ ॥
शौण्डीर्यवान् गज इव सुमेरुरिव निश्चलः ।
सर्व्वस्पर्शान् सहिष्णुश्च यथैव हि वसुन्धरा ॥ ७७ ॥
अम्भोधिरिव गम्भीरो मृगेन्द्र इव निर्भयः ।
मिथ्यादृशां दुरालोकः सुहुतो हव्यवाडिव ॥ ७८ ॥
खड्गिशृङ्गमिवैकाकी जातस्थामा महोक्षवत् ।
गुप्तेन्द्रियः कूर्म्म इवाहिरिवैकान्तदत्तदृक् ॥ ७९ ॥

निरञ्जनः शङ्ख इव जातरूपः सुवर्णवत् ।
विप्रमुक्तः खग इव जीव इवास्खलद्गतिः ॥ ८० ॥
व्योमेवानाश्रयो भारुण्डपक्षीवाप्रमद्वरः ।
अम्भोजिनीदलमिवोपलेपपरिवर्जितः ॥ ८१ ॥
शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
इहामुत्र सुखे दुःखे भवे मोक्षे समाशयः ॥ ८२ ॥
निष्कारणैककारुण्यपरायणमनास्तया ।
मज्जद्भवोदधौ मुग्धमुद्दिधीर्षुरिदं जगत् ॥ ८३ ॥
प्रभुः प्रभञ्जन इवाप्रतिबद्धोऽब्धिमेखलाम् ।
नानाग्रामपुरारण्यां विजहार वसुन्धराम् ॥ ८४ ॥
देशं दक्षिणवावालमवाप्य प्रभुरन्यदा ।
श्वेतम्बीं नगरीं गच्छन्नित्यूचे गोपदारकैः ॥ ८५ ॥
देवार्यायमृजुः पन्थाः श्वेतम्बीमुपतिष्ठते ।
किन्त्वन्तरेऽस्य कनकखलाख्यस्तापसाश्रमः ॥ ८६ ॥
स हि दृग्विषसर्पेणाधिष्ठितो वर्त्ततेऽधुना ।
वायुमात्रैकसञ्चारोऽप्रचारः पक्षिणामपि ॥ ८७ ॥
विहाय तदमुं मार्गं वक्रेणाप्यमुना व्रज ।
सुवर्णेनापि किं तेन कर्णच्छेदो भवेद्यतः ॥ ८८ ॥
तं चाहिं प्रभुरज्ञासीद्यदसौ पूर्वजन्मनि ।
क्षपकः पारणार्थं विहर्त्तुं वसतेरगात् ॥ ८९ ॥
गच्छता तेन मण्डूकी पादपाताद्विराधिता ।
आलोचनार्थमेतस्य दर्शिता क्षुल्लकेन सा ॥ ९० ॥

सोऽथ प्रत्युतमण्डूकीर्दर्शयन् लोकमारिताः ।
ऊचे क्षुल्लं मया क्षुद्र किमेता अपि मारिताः ॥ ८१ ॥
तूष्णीकोऽभूत्ततः क्षुल्लोऽमंस्त चैवं विशुद्धधीः ।
महानुभावो यदसौ सायमालोचयिष्यति ॥ ८२ ॥
आवश्यकेऽप्यनालोच्य यावदेष निषेदिवान् ।
क्षुल्लकोऽचिन्तयत्तावद्विस्मृतास्य विराधना ॥ ८३ ॥
अस्मारयच्च तां भेकीमालोचयसि किं नहि ।
क्षपकोऽपि क्रुधोत्थाय क्षुल्लं हन्मीति धावितः ॥ ८४ ॥
कोपान्धश्च ततः स्तम्भे प्रतिफल्य व्यपद्यत ।
विराधितश्रामण्योऽसौ ज्योतिष्केषूदपद्यत ॥ ८५ ॥
स च्युत्वा कनकखले सहस्रार्द्धतपस्विनाम् ।
पत्युः कुलपतेः पत्न्याः पुत्रोऽभूत्कौशिकाह्वयः ॥ ८६ ॥
तत्र कौशिकगोत्रत्वादासन्नन्येऽपि कौशिकाः ।
अत्यन्तकोपनत्वाच्च स ख्यातश्चण्डकौशिकः ॥ ८७ ॥
आद्यदेवातिथित्वं च तस्मिन् कुलपतौ गते ।
असौ कुलपतिस्तत्र तापसानामजायत ॥ ८८ ॥
मूर्च्छया वनखण्डस्य सोऽन्तर्भ्राम्यन्नहर्निशम् ।
अदात्कस्यापि नादातुं पुष्पं मूलं फलं दलम् ॥ ८९ ॥
विशीर्णमपि योऽग्रहीदाद्दने तत्र फलादिकम् ।
उत्पाद्य परशुं यष्टिं लोष्टं वा तं जघान सः ॥ १०० ॥
फलाद्यलभमानास्तु सीदन्तस्ते तपस्विनः ।
पतिते लगुडे काका इव जग्मुर्दिशोदिशम् ॥ १ ॥

अन्येद्युः कष्टिकाहेतोः कौशिके बहिरीयुषि ।
अभाङ्क्षुर्भङ्क्षु राजन्याः स्मितस्त्रग्रा एत्य तद्वनम् ॥ २ ॥
अथ व्यावर्त्तमानस्य गोपास्तस्य न्यवीविदन् ।
पश्य पश्य वनं कैश्चिद्भज्यते भज्यते तव ॥ ३ ॥
जाज्वल्यमानः क्रोधेन हविषेव हुताशनः ।
अकुण्ठधारमुद्यम्य कुठारं सोऽभ्यधावत ॥ ४ ॥
राजपुत्रास्ततो नेशुः श्येनादिव शकुन्तयः ।
स्खलित्वा च पपातायं यमवक्त्र इवावटे ॥ ५ ॥
पततः पतितस्तस्य सम्मुखः परशुः शितः ।
शिरो द्विधाकृतं तेन ही विपाकः कुकर्म्मणाम् ॥ ६ ॥
स विपद्य वनेऽत्रैव चण्डोऽहिर्दृग्विषोऽभवत् ।
क्रोधस्तीव्रानुबन्धो हि सह याति भवान्तरे ॥ ७ ॥
अवश्यं चैष बोधार्ह इति बुद्ध्या जगद्गुरुः ।
आत्मपीडामगणयन्नृजुनैव पथा ययौ ॥ ८ ॥
अभवत्पदसञ्चारसुखमीभूतवालुकम् ।
उदपानावहल्कुल्यं शुष्कजर्जरपादपम् ॥ ९ ॥
जीर्णपर्णचयास्तीर्णं कीर्णं वल्मीकपर्व्वतैः ।
स्थलीभूतोटजं जीर्णारण्यं न्यविशत प्रभुः ॥ १० ॥
तत्र चाथ जगन्नाथो यक्षमण्डपिकान्तरे ।
तस्थौ प्रतिमया नासाप्रान्तविश्रान्तलोचनः ॥ ११ ॥
ततो दृष्टिविषः सर्प्पः सदर्प्पो भ्रमितुं बहिः ।
बिलान्निरसरज्जिह्वा कालरात्रिमुखादिव ॥ १२ ॥

भ्रमन् सोऽनुवनं रेणुसंक्रामङ्घ्रीगलेखया ।
स्वाज्ञालेखामिव लिखन्नीक्षाञ्चक्रे जगद्गुरुम् ॥ १३ ॥
अत्र मां किमविज्ञाय किमवज्ञाय कोऽप्यसौ ।
आः प्रविष्टो निराशङ्कं निष्कम्पः शङ्कुवत् स्थितः ॥ १४ ॥
तदेनं भस्मसादद्य करोमीति विचिन्तयन् ।
आध्मायमानं कोपेन फटाटोपं चकार सः ॥ १५ ॥
ज्वालामालामुद्वमन्त्या निर्दहन्त्या लताद्रुमान् ।
भगवन्तं दृशापश्यत्स्फारफूत्कारदारुणः ॥ १६ ॥
दृष्टिज्वालास्ततस्तस्य ज्वलन्त्यो भगवत्तनौ ।
विनिपेतुर्दुरालोका उल्का इव दिवो गिरौ ॥ १७ ॥
प्रभोर्महाप्रभावस्य प्रभवन्ति स्म नैव ताः ।
महानपि मरुन्मेरुं किं कम्पयितुमीश्वरः ॥ १८ ॥
दारुदाहं न दग्धोऽसावद्यापीति क्रुधा ज्वलन् ।
दर्शं दर्शं दिनकरं दृग्ज्वालाः सोऽमुचत्पुनः ॥ १९ ॥
सम्पन्नासु प्रभौ वारिधाराप्रायासु तास्वपि ।
ददंश दन्दशूकोऽसौ निःशूकः पादपङ्कजे ॥ २० ॥
दष्ट्वा दष्ट्वापचक्राम स्वविषोद्रेकदुर्मदः ।
यत्पतन्मद्विषाक्रान्तो मृद्नीयादेष मामपि ॥ २१ ॥
दशतोऽप्यसकृत्तस्य न विषं प्राभवत्प्रभौ ।
गोक्षीरधाराधवलं केवलं रक्तमक्षरत् ॥ २२ ॥
ततश्च पुरतः स्थित्वा किमेतदिति चिन्तयन् ।
वीक्षाञ्चक्रे जगन्नाथं वीक्षापन्नः स पन्नगः ॥ २३ ॥

ततो निरूप्य रूपं तदनुरूपं जगद्गुरोः ।
कान्तिसौम्यतया मङ्क्षु विध्याति तद्विलोचने ॥ २४ ॥
उपसन्नं च तं ज्ञात्वा बभाषे भगवानिति ।
चण्डकौशिक बुद्ध्यस्व बुद्ध्यस्व ननु मामुह: ॥ २५ ॥
श्रुत्वा तद्भगवद्वाक्यमूहापोहं वितन्वतः ।
पन्नगस्य समुत्पेदे स्मरणं पूर्व्वजन्मनाम् ॥ २६ ॥
स त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य ततश्च परमेश्वरम् ।
निष्कषायः सुमनसाऽनशनं प्रत्यपद्यत ॥ २७ ॥
कृतानशनकर्म्माणं निष्कर्म्माणं महोरगम् ।
प्रशमापन्नमज्ञासीदन्वज्ञासीच्च तं प्रभुः ॥ २८ ॥
कुत्राप्यन्यत्र मा यासीद्दृष्टिर्मे विषभीषणा ।
इति तुण्डं बिले क्षिप्त्वा पपौ स समतामृतम् ॥ २९ ॥
तस्थौ तथैव तत्रैव स्वामी तदनुकम्पया ।
परेषामुपकाराय महतां हि प्रवृत्तयः ॥ ३० ॥
भगवन्तं तथा दृष्ट्वा विस्मयस्मेरलोचनाः ।
गोपाला वत्सपालाश्च तत्रोपसस्रुपुर्द्रुतम् ॥ ३१ ॥
वृक्षान्तरे तिरोभूय यथेष्टं ग्रावलोष्टुभिः ।
प्रणिजघ्नुरनिघ्नास्ते पन्नगस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
तथाप्यविचलन्तं तं वीक्ष्य विस्रम्भभाजिनः ।
यष्टिभिर्घट्टयामासुर्निकटीभूय तत्तनुम् ॥ ३३ ॥
आख्यन् जनानां ते गोपास्ततस्तत्रागमन् जनाः ।
ववन्दिरे महावीरमभ्यर्हंश्च महोरगम् ॥ ३४ ॥

घृतविक्रयकारिण्यो गच्छन्त्यस्तेन वर्त्मना ।
नागं हैयङ्गवीनेनाभ्यञ्चयन् पस्पृशुश्च तम् ॥ ३५ ॥
आगत्य घृतगन्धेन तीक्ष्णतुण्डाः पिपीलिकाः ।
चक्रिरे तितउप्रायमहेस्तस्य कलेवरम् ॥ ३६ ॥
मत्कर्म्मणां कियदेतदित्यात्मानं विबोधयन् ।
वेदनामधिसेहे तां दुःसहां सोऽहिपुङ्गवः ॥ ३७ ॥
वराक्यो मास्म पीड्यन्त स्वल्पसाराः पिपीलिकाः ।
इत्यचीचलदङ्गं न मनागपि महोरगः ॥ ३८ ॥
सिक्तः कृपासुधावृष्ट्या दृष्ट्या भगवतोरगः ।
पञ्चान्ते पञ्चतां प्राप्य सहस्रारदिवं ययौ ॥ ३९ ॥

विदधति विविधोपसर्गबाधां
फणिभृति दृष्टिविषे हरौ तु भक्तिम् ।
इति तुल्यमनस्कता प्रशंसे
चरमजिनस्य जगत्त्रयैकबन्धोः ॥ १४० ॥ २ ॥

प्रकारान्तरेण पुनर्योगगर्भामेव स्तुतिमाह—

कृतापराधेऽपि जने कृपामन्थरतारयोः ।
ईषद्बाष्पार्द्रयोर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥ ३ ॥

विहितविप्रियेऽपि जने सङ्गमकादौ कृपया मन्थरे इषन्नते तारे कनीनिके ययोः ईषद्बाष्पश्चक्षुर्जलं स च करुणाकृत एव तेन आर्द्रे क्लिन्ने भगवतो नेत्रे तयोर्भद्रमिति सामर्थ्यान्नमस्कारप्रतीतिः ।

तथाहि—

अनुग्राममनुपुरं विहरन् विभुरन्यदा ।
दृढभूमिमनुप्राप बहुम्लेच्छकुलाकुलाम् ॥ १ ॥
पेढालग्रामं निकषा पेढालाराममन्तरा ।
कृताष्टमतपःकर्म्मा पोलासं चैत्यमाविशत् ॥ २ ॥
जन्तूपरोधरहितमधिष्ठाय शिलातलम् ।
आजानुलम्बितभुजो दरावनतविग्रहः ॥ ३ ॥
स्थिरीकृतान्तःकरणो निर्निमेषविलोचनः ।
तस्थौ तत्रैकरात्रिक्या महाप्रतिमया प्रभुः ॥ ४ ॥
तदा शक्रः सुधर्म्मायां सभायां परिवारितः ।
सहस्रैश्चतुरशीत्या सामानिकदिवौकसाम् ॥ ५ ॥
त्रयस्त्रिंशस्त्रायस्त्रिंशैः पर्षद्भिस्तिसृभिस्तथा ।
चतुर्भिर्लोकपालैश्च संख्यातीतैः प्रकीर्णकैः ॥ ६ ॥
प्रत्येकं चतुरशीत्या सहस्रैरङ्गरक्षकैः ।
दृढाबद्धपरिकरैः ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७ ॥
सेनाधिपतिभिः सेनापरिवीतैश्च सप्तभिः ।
देवदेवीगणैराभियोग्यैः किल्बिषिकादिभिः ॥ ८ ॥
तूर्य्यत्रयादिभिः कालं विनोदैरतिवाहयन् ।
गोप्ता दक्षिणलोकार्द्धं शक्रः सिंहासने स्थितः ॥ ९ ॥
अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा भगवन्तं तथास्थितम् ।
उत्थाय पादुके त्यक्त्वोत्तरासङ्गं विधाय च ॥ १० ॥
जान्वसव्यं भुवि न्यस्य सव्यं च न्यञ्च्य किञ्चन ।
शक्रस्तवेनावन्दिष्ट भूतलन्यस्तमस्तकः ॥ ११ ॥

समुत्थाय च सर्व्वाङ्गोदञ्चद्रोमाञ्चकञ्चुकः ।
शचीपतिरुवाचेदमुद्दिश्य सकलां सभाम् ॥ १२ ॥
भो भोः सर्वेऽपि सौधर्म्मवासिनस्त्रिदशोत्तमाः ।
शृणुत श्रीमहावीरस्वामिनो महिमाद्भुतम् ॥ १३ ॥
दधानः पञ्चसमितीर्गुप्तित्रयपवित्रितः ।
क्रोधमानमायालोभानभिभूतो निरास्रवः ॥ १४ ॥
द्रव्ये क्षेत्रे च काले च भावे चाप्रतिबद्धधीः ।
रुद्ध्वैकपुद्गलन्यस्तनयनो ध्यानमास्थितः ॥ १५ ॥
अमरैरसुरैर्यक्षै रक्षोभिरुरगैर्नरैः ।
त्रैलोक्येनापि शक्येत ध्यानाच्चालयितुं नहि ॥ १६ ॥
इत्याकर्ण्य वचः शाक्रं शक्रसामानिकः सुरः ।
ललाटपट्टघटितभ्रुकुटीभङ्गभीषणः ॥ १७ ॥
कम्पमानाधरः कोपाल्लोहितायितलोचनः ।
अभव्यो गाढमिथ्यात्वसङ्गः सङ्गमकोऽवदत् ॥ १८ ॥
मर्त्यः श्रमणमात्रोऽयं यद्देवं देव वर्ण्यते ।
स्वच्छन्दं सदसद्वादे प्रभुत्वं तत्र कारणम् ॥ १९ ॥
देवैरपि न चाल्योऽयं ध्यानादित्युद्भटं प्रभोः ।
कथं धार्य्येत हृदये धृते वा प्रोच्यते कथम् ॥ २० ॥
रुद्धान्तरिक्षः शिखरैर्मूलैरुद्धरसातलः ।
यैः किलोदस्यते दोष्णा सुमेरुर्लोष्टुलीलया ॥ २१ ॥
सकुलाचलमेदिन्याः प्लावनव्यक्तवैभवः ।
येषामेषोऽपि गण्डूषसुकरो मकराकरः ॥ २२ ॥

अप्येकभुजदण्डेन प्रचण्डाम्फलनलीलया ।
उद्धरन्ति सहानेकभूधरां ये वसुन्धराम् ॥ २३ ॥
तेषामसमऋद्धीनां सुराणाममितौजसाम् ।
इच्छासम्पन्नसिद्धीनां मर्त्यमात्रः कियानयम् ॥ २४ ॥
एषोऽहं चालयिष्यामि तं ध्यानादित्युदीर्य्य सः ।
करेण भूमिमाहत्योदस्थादास्थानमण्डपात् ॥ २५ ॥
अर्हन्तः परसाहाय्यात्तपः कुर्वन्त्यखण्डितम् ।
मा स्मासीदिति दुर्बुद्धिः शक्रेण स उपेक्षितः ॥ २६ ॥
ततो वेगानिलोत्पातपतापतघनाघनः ।
रौद्राकृतिर्दुरालोको भयापसरदप्सराः ॥ २७ ॥
विकटोरस्थलाघातपुञ्जितग्रहमण्डलः ।
स पापस्तत्र गतवान् यत्रासीत्परमेश्वरः ॥ २८ ॥
निष्कारणजगद्बन्धुं निराबाधं तथास्थितम् ।
श्रीवीरं पश्यतस्तस्य मत्सरो ववृधेऽधिकम् ॥ २९ ॥
गीर्व्वाणपांसनः पांशुवृष्टिं दुष्टोऽतनिष्ट सः ।
अकाण्डघटितारिष्टामुपरिष्टाज्जगत्प्रभोः ॥ ३० ॥
विधुर्विधुन्तुदेनेव दुर्दिनेनेव भास्करः ।
पिदधे पांशुपूरेण सर्व्वाङ्गीणं जगत्प्रभुः ॥ ३१ ॥
समन्ततोऽपि पूर्णानि तथा श्रोतांसि पांशुभिः ।
यथा समभवत्स्वामी निश्वासोच्छ्वासवर्ज्जितः ॥ ३२ ॥
तिलमात्रमपि ध्यानान्न चचाल जगद्गुरुः ।
कुलाचलश्चलति किं गजैः परिणतैरपि ॥ ३३ ॥

अपनीय ततः पांशुं वज्रतुण्डाः पिपीलिकाः ।
स समुत्पादयामास प्रभोः सर्व्वाङ्गपीलिकाः ॥ ३४ ॥
प्राविशन्नेकतोऽङ्गेषु स्वैरं निर्ययुरन्यतः ।
विध्यन्तस्तीक्ष्णतुण्डाग्रैः सूच्यो निवसनेष्विव ॥ ३५ ॥
निर्भाग्यस्येव वाञ्छासु मोघीभूतासु तास्वपि ।
स दंशान् रचयामास नाक्रत्यान्तो दुरात्मनाम् ॥ ३६ ॥
तेषामेकप्रहारेण रक्तैर्गोक्षीरसोदरैः ।
चरद्भिरभवन्नाथः सनिर्झर इवाद्रिराट् ॥ ३७ ॥
तैरप्यक्षोभ्यमाणेऽथ जगन्नाथे स दुर्म्मतिः ।
चक्रे प्रचण्डतुण्डाग्रा दुर्न्निवारा घृतेलिकाः ॥ ३८ ॥
शरीरे परमेशस्य निमग्नमुखमण्डलाः ।
ततस्ताः समलक्ष्यन्त रोमाणीव सहोत्थिताः ॥ ३९ ॥
ततोऽप्यविचलच्चित्ते योगचित्ते जगद्गुरौ ।
स महावृश्चिकांश्चक्रे ध्यानवृश्चननिश्चयी ॥ ४० ॥
प्रलयाग्निस्फुलिङ्गाभास्तप्ततोमरदारुणैः ।
तेऽभिन्दन् भगवद्देहं लाङ्गूलाङ्कुरकण्टकैः ॥ ४१ ॥
तैरप्यनाकुले नाथे कूटसङ्कल्पसङ्कुलः ।
सोऽनल्पान् कल्पयामास नकुलान् दशनाकुलान् ॥ ४२ ॥
खिखीति रसमानास्ते दंष्ट्राभिर्भगवत्तनुम् ।
खण्डखण्डैस्त्रोटयन्तो मांसखण्डान्यपातयन् ॥ ४३ ॥
तैरप्यकृतकृत्योऽसौ यमदोर्द्दण्डदारुणान् ।
अत्युत्कटफटाटोपान् कोपात्प्रायुङ्क्त पन्नगान् ॥ ४४ ॥

आशिरः पादमापीड्य महाघोरं महोरगाः ।
अवेष्टयन्महात्मानं कपिकच्छुलता इव ॥ ४५ ॥
प्रजघ्नुस्ते तथा तत्र स्फुटन्ति स्म फटा यथा ।
तथा दशन्ति स्म यथाऽभज्यन्त दशना अपि ॥ ४६ ॥
उद्दान्तगरलेष्वेषु लम्बमानेषु रज्जुवत् ।
स वज्रदशनानाशु मूषकानुदपीपदत् ॥ ४७ ॥
स्वाम्यङ्गं खनकाश्चक्नुर्नखैर्दन्तैर्मुखैः खरैः ।
मोमूत्रमाणास्तत्रैव क्षते क्षारं निचिक्षिपुः ॥ ४८ ॥
तेष्वप्यकिञ्चिद्भूतेषु भूतीभूत इव क्रुधा ।
उद्दण्डदन्तमुसलं हस्तिरूपं ससर्ज्ज सः ॥ ४९ ॥
सोऽधावत्पादपातेन मेदिनीं नमयन्निव ।
उद्धून्युदस्तहस्तेन नभस्त्रोटयन्निव ॥ ५० ॥
कराग्रेण गृहीत्वा च दुर्वारेण स वारणः ।
दूरमुल्लालयामास भगवन्तं नभस्तले ॥ ५१ ॥
विशीर्य्य कणशो गच्छत्वसाविति दुराशयः ।
दन्तावुन्नम्य स व्योम्नः पतन्तं स्म प्रतीच्छति ॥ ५२ ॥
पतितं दन्तघातेन विध्यति स्म मुहुर्मुहुः ।
वक्षसो वज्रकठिनात् समुत्तस्थुः स्फुलिङ्गकाः ॥ ५३ ॥
न शशाक वराकोऽसौ कर्त्तुं किञ्चिदपि द्विपः ।
यावत्तावत्सुरश्चक्रे करिणीं वैरिणीमिव ॥ ५४ ॥
अखण्डशुण्डदन्ताभ्यां भगवन्तं बिभेद सा ।
स्वैरं शरीरनीरेण विषेणेव सिषेच च ॥ ५५ ॥

करेणौ रेणुसाङ्कृते तस्याः सारे सुराधमः ।
पिशाचरूपमकरोन्मकरोत्कटदंष्ट्रकम् ॥ ५६ ॥
ज्वालाजालाकुलं व्यात्तं व्यायतं वक्त्रकोटरम् ।
अभवद्भीषणं तस्य वह्निकुण्डमिव ज्वलत् ॥ ५७ ॥
यमौकस्तोरणस्तम्भाविव प्रोत्तम्भितौ भुजौ ।
अभूच्च तस्य जङ्घोरु तुङ्गं तालद्रुमोपमम् ॥ ५८ ॥
स साट्टहासः फेत्कुर्वन् स्फूर्ज्जत्किलकिलारवः ।
कृत्तिवासाः कर्तृकाभृद्भगवन्तमुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥
तस्मिन्नपि हि विध्याते चीणतैलप्रदीपवत् ।
व्याघ्ररूपं क्षुधाघ्रातः शीघ्रं चक्रे स निर्घृणः ॥ ६० ॥
अथ पुच्छच्छटाच्छोटैः पाटयन्निव मेदिनीम् ।
बूत्कारप्रतिशब्दैश्च रोदसीं रोदयन्निव ॥ ६१ ॥
दंष्ट्राभिर्वज्रसाराभिर्नखरैः शूलसोदरैः ।
अव्यग्रं व्यापिपर्त्ति स्म व्याघ्रो भुवनभर्त्तरि ॥ ६२ ॥
तत्र विच्छायतां प्राप्ते दवदग्ध इव द्रुमे ।
सिद्धार्थराजत्रिशलादेव्यो रूपं व्यधत्त सः ॥ ६३ ॥
किमेतद्भवता तात प्रक्रान्तमतिदुष्करम् ।
प्रव्रज्यां मुञ्च मास्माकं प्रार्थनामवजीगणः ॥ ६४ ॥
वृद्धावशरणावावां त्यक्त्वावान्नन्दिवर्द्धनः ।
त्रायस्वेति स्वरैर्दीनदीनैर्व्यलपतां च तौ ॥ ६५ ॥ (युग्मं)
ततस्तयोर्विलापैरप्यलिप्तमनसि प्रभौ ।
आवासितं दुराचारः स्कन्धावारमकल्पयत् ॥ ६६ ॥

तत्रानासाद्य दृषदं सूदः सादरमोदने ।
चुल्लीपदे प्रभोः पादौ कृत्वा स्थालीमकल्पयत् ॥ ६७ ॥
तत्कालं ज्वालितस्तेन जज्वाल ज्वलनोऽधिकम् ।
पादमूले जगद्भर्त्तुर्गिरेरिव दवानलः ॥ ६८ ॥
तप्तस्यापि प्रभोः स्वर्णस्येव न श्रीरहीयत ।
ततः सुराधमश्चक्रे पक्कणं दारुणाकृणम् ॥ ६९ ॥
पक्कणोऽपि प्रभोः कण्ठे कर्णयोर्भुजदण्डयोः ।
जङ्घयोश्च क्षुद्रपक्षिपञ्जराणि व्यलम्बयत् ॥ ७० ॥
खगैश्चञ्चुनखाघातैस्तथा दष्टे प्रभोस्तनुः ।
यथा च्छिद्रशताकीर्णा तत्पञ्जरनिभाभवत् ॥ ७१ ॥
तत्राप्यसारतां प्राप्ते पक्कणे पक्कपत्रवत् ।
उत्पादितमहोत्पातं खरवातमजीजनत् ॥ ७२ ॥
अन्तरिक्षे महावृक्षांस्तृणोत्क्षेपं समुत्क्षिपन् ।
विक्षिपन् पांशुविक्षेपं दिक्षु च ग्रावकर्करान् ॥ ७३ ॥
सर्व्वतो रोदसीगर्भं भस्त्रापूरं च पूरयन् ।
उत्पाट्योत्पाट्य वातोऽसौ भगवन्तमपातयत् ॥ ७४ ॥ (युग्मं)
तेनापि खरवातेनापूर्णकामो विनिर्म्ममे ।
सुसत्कुलकलङ्कोऽसौ द्राक्कुलं कलिकानिलम् ॥ ७५ ॥
भूभृतोऽपि भ्रमयितुमलङ्कर्म्मीणविक्रमः ।
भ्रमयामास चक्रस्थमृत्पिण्डमिव स प्रभुम् ॥ ७६ ॥
भ्राम्यमाणोऽर्णवावर्त्तेनेव तेन नभस्वता ।
तदेकतानो न ध्यानं मनागपि जहौ प्रभुः ॥ ७७ ॥

वज्रसारमनस्कोऽयं बहुधाऽपि कदर्थितः ।
न क्षोभ्यते कथमहं भग्नागूर्यामि तां सभाम् ॥ ७८ ॥
तदस्य प्राणनाशेन ध्यानं नश्यति नान्यथा ।
चिन्तयित्वेति चक्रे स कालचक्रं सुराधमः ॥ ७९ ॥
अङ्काय तदयोभारसहस्रघटितं ततः ।
उद्दधार सुरः शैलं कैलासमिव रावणः ॥ ८० ॥
पृथिवीं सम्पुटीकर्त्तुं कृतं मन्ये पुटान्तरम् ।
उत्पत्य कालचक्रं स प्रचिक्षेपोपरि प्रभोः ॥ ८१ ॥
ज्वालाजालैरुच्छलद्भिर्दिशः सर्व्वाः करालयन् ।
उत्पपात जगद्धर्त्तुर्यौर्वानल इवार्णवे ॥ ८२ ॥
कुलक्षितिधरक्षोदक्षमस्यास्य प्रभावतः ।
ममज्जाजानुभगवानन्तर्वसुमतीतलम् ॥ ८३ ॥
एवम्भूतोऽपि भगवानशोचदिदमस्य यत् ।
तितारयिषवो विश्वं वयं संसारकारणम् ॥ ८४ ॥
कालचक्रहतोऽप्येष प्रपेदे पञ्चतां न यत् ।
अगोचरस्तदस्त्राणामुपायः क इहापरः ॥ ८५ ॥
अनुकूलैरुपसर्गैः क्षुभ्येद्यदि कथञ्चन ।
इति बुद्ध्या विमानस्थः स पुरोऽस्थादुवाच च ॥ ८६ ॥
महर्षे तव तुष्टोऽस्मि सत्वेन तपसौजसा ।
प्राणानपेक्षभावेनारब्धनिर्वहणेन च ॥ ८७ ॥
पर्य्याप्तं तपसानेन शरीरक्लेशकारिणा ।
ब्रूहि याचस्व माकार्षीः शङ्कां यच्छामि किं तव ॥ ८८ ॥

इच्छामात्रेण पूर्य्यन्ते यत्र नित्यं मनोरथाः ।
किमनेनैव देहेन त्वां स्वर्गं प्रापयामि तम् ॥ ८९ ॥
अनादिभवसंरूढकर्म्मनिर्मोक्षलक्षणम् ।
एकान्तपरमानन्दं मोक्षं वा त्वां नयामि किम् ॥ ९० ॥
अशेषमण्डलाधीशमौलिलालितशासनम् ।
अथवात्रैव यच्छामि साम्राज्यं प्राज्यसम्पदिभिः ॥ ९१ ॥
इत्थं प्रलोभनावाक्यैरक्षोभ्यमनसि प्रभौ ।
अप्राप्तप्रतिवाक्यापः पुनरेवमचिन्तयत् ॥ ९२ ॥
मोघीकृतमनेनैतन्मम शक्तिविजृम्भितम् ।
तदिदानीममोघं स्यादद्यैकं कामशासनम् ॥ ९३ ॥
यतः कामास्त्रभूताभिः कामिनीभिः कटाक्षिताः ।
दृष्टा महापुमांसोऽपि लुम्पन्तः पुरुषव्रतम् ॥ ९४ ॥
इति निश्चित्य चित्तेन निर्दिदेश सुराङ्गनाः ।
तद्विभ्रमसहायान् षट् प्रायुङ्क्त स ऋतूनपि ॥ ९५ ॥
कृतप्रस्तावना मत्तकोकिलाकलकूजितैः ।
कन्दर्पनाटकनटी वसन्तश्रीरशोभत ॥ ९६ ॥
मुखवासं सृजयन्ती विकसन्नीपरेणुभिः ।
सैरन्ध्रीव दिग्वधूनां ग्रीष्मलक्ष्मीरजृम्भत ॥ ९७ ॥
राज्याभिषेके कामस्य मङ्गल्यतिलकानिव ।
सर्वाङ्गं केतकव्याजात्कुर्व्वती प्रावृडाबभौ ॥ ९८ ॥
सहस्रनयनीभूय नवनीलोत्पलच्छलात् ।
स्वसम्पदमिवोद्दामां पश्यन्ती शुशुभे शरत् ॥ ९९ ॥

जयप्रशस्तिं कामस्य श्वेताक्षरसहोदरैः ।
हेमन्तश्रीर्लिलेखेव प्रत्यग्रैः कुन्दकुड्मलैः ॥ १०० ॥
गणिकेवोपजीवन्ती हेमन्तसुरभीसमम् ।
कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च शिशिरश्रीरचीयत ॥ १ ॥
एवमुज्जृम्भमाणेषु सर्व्वर्त्तुषु समन्ततः ।
मीनध्वजपताकिन्यः प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥ २ ॥
सङ्गीतमिव गीताढ्यः पुरो भगवतस्ततः ।
ताः प्रचक्रमिरे जैत्रं मन्त्रास्त्रमिव मान्मथम् ॥ ३ ॥
[1]तत्राधिसूचितलयं गान्धारग्राम[2]बन्धुरम् ।
काभिश्चिदुदगीयन्त जातयः शुद्धवेसराः ॥ ४ ॥
क्रमव्युत्क्रमगैस्तानैर्व्यक्तैर्व्यञ्जनधातुभिः ।
प्रवीणावादयद्वीणां काचित्सकलनिष्कलाम् ॥ ५ ॥
स्फुटत्तकारधोङ्कारप्रकारैर्मेघनिस्वनान् ।
काश्चिच्च वादयामासुर्मृदङ्गांस्त्रिविधानपि ॥ ६ ॥
नभोभूगतचारीकं विचित्रकरणोद्भटम् ।
दृष्टिभावैर्नवनवैः काश्चिदर्धनरीनृतुः ॥ ७ ॥
दृढाङ्गहाराभिनयैः सद्यस्त्रुटितकञ्चुका ।
बध्नती श्लथधम्मिल्लं दोर्मूलं काप्यदीदृशत् ॥ ८ ॥
दण्डपादाभिनयनच्छलात्कापि मुहुर्मुहुः ।
चारुगोरोचनागौरमूरुमूलमदर्शयत् ॥ ९ ॥

---

(१) ख तत्रातिसूचितलयम् । (२) च सुन्दरम् ।

अथचण्डातकग्रन्थिदृढीकरणलीलया ।
कापि प्राकाशयद्वापीसनाभिं नाभिमण्डलम् ॥ १० ॥
व्यपदिश्यैभदन्ताख्यहस्तकाभिनयं मुहुः ।
गाढमङ्गपरिष्वङ्गसंज्ञा काचिच्च निर्ममे ॥ ११ ॥
सञ्चारयन्त्यन्तरीयं नीवीनिविडनच्छलात् ।
नितम्बबिम्बफलकं काचिदाविरभावयत् ॥ १२ ॥
अङ्गभङ्गापदेशेन वक्षःपीनोन्नतस्तनम् ।
सुचिरं रोचयामास काचिद् रुचिरलोचना ॥ १३ ॥
यदि त्वं वीतरागोऽसि रागं तन्नस्तनोषि किम् ।
शरीरनिरपेक्षश्चेद्दत्से वक्षोऽपि किं न नः ॥ १४ ॥
दयालुर्यदि वासि त्वं तदानीं विषमायुधात् ।
अकाण्डाकृष्टकोदण्डादस्मान्न त्रायसे कथम् ॥ १५ ॥
उपेक्षसे कौतुकेन यदि नः प्रेमलालसाः ।
किञ्चिन्मात्रं हि तद्युक्तं मरणान्तं न युज्यते ॥ १६ ॥
स्वामिन् कठिनतां मुञ्च पूरयास्मन्मनोरथान् ।
प्रार्थनाविमुखो माभूः काश्चिदित्यूचिरे चिरम् ॥ १७ ॥
एवं गीतातोद्यनृत्तैर्विकारैराङ्गिकैरपि ।
चाटुभिश्च सुरस्त्रीणां न चुक्षोभ जगत्प्रभुः ॥ १८ ॥
एवं रात्रौ व्यतीतायां ततो विहरतः प्रभोः ।
निराहारस्य षण्मासान् सुराधम उपाद्रवत् ॥ १९ ॥

(१' क च न्त्यैः ।

भट्टारक सुखं तिष्ठ स्वैरं भ्रम गतोऽस्म्यहम् ।
षण्मासान्ते ब्रुवन्नेवं खिन्नः सङ्गमकोऽगमत् ॥ २० ॥
कर्म्मणैवंविधेनायं क्व वराको व्रजिष्यति ।
न शक्यते तारयितुमस्माभिरपि तारकैः ॥ २१ ॥
एवं भगवतश्चिन्तां तन्वतस्तत्र गच्छति ।
ह्रशावभूतां कृपयोद्बाष्पे मन्थरतारके ॥ १२२ ॥ ३ ॥

एवं देवतां नमस्कृत्य मुक्तिमार्गं योगमभिधित्सुस्तच्छास्त्रं प्रस्तौति ।

श्रुताम्भोधेरधिगम्य सम्प्रदायाच्च सद्गुरोः ।
स्वसम्वेदनतश्चापि योगशास्त्रं विरच्यते ॥ ४ ॥

इह नानिर्णीतस्य योगस्य पदवाक्यप्रबन्धेन शास्त्रविरचना कर्त्तुमुचितेति । योगस्य त्रिहेतुको निर्णयः ख्याप्यते । शास्त्रतो गुरुपारम्पर्य्यात् स्वानुभवाच्च तं त्रिविधमपि क्रमेणाह । श्रुताम्भोधेः सकाशादधिगम्य निर्णीय योगमिति शेषः । तथा गुरुपारम्पर्य्यात् तथा स्वसम्वेदनादेवं त्रिधा योगं निश्चित्य तच्छास्त्रं विरच्यते । एतदेव निर्व्वहणे वक्ष्यति ।

या शास्त्रात्सुगुरोर्मुखादनुभवाच्चाज्ञायि किञ्चित् क्वचित्
योगस्योपनिषद्विवेकिपरिषच्चेतश्चमत्कारिणी ।
श्रीचौलुक्यकुमारपालनृपतेरत्यर्थमभ्यर्थना-
दाचार्य्येण निवेशिता पथि गिरां श्रीहेमचन्द्रेण सा ॥ १ ॥ ४ ॥

योगस्यैव माहात्म्यमाह—

योगः सर्व्वविपद्वल्लीविताने परशुः शितः ।
अमूलमन्त्रतन्त्रं च कार्म्मणं निर्वृतिश्रियः ॥ ५ ॥

सर्व्वा विपद आध्यात्मिक-आधिभौतिक-आधिदैविकलक्षणाः तास्तातिविततत्वाद्वल्लीरूपास्तासां वितानः समूहस्तत्र तीक्ष्णः परशुर्योग इत्यनर्थपरिहारो योगस्य फलम् । उत्तरार्द्धेनार्थप्राप्ति-र्मोक्षलक्ष्म्याः परमपुरुषार्थरूपाया मूलमन्त्रतन्त्रपरिहारेण कार्म्मणं संवननं योगः कार्म्मणं हि मूलमन्त्रतन्त्रैर्विधीयते । योगस्तु मूलादिरहित एव मोक्षलक्ष्मीवशीकरणहेतुरिति ॥ ५ ॥

कारणोच्छेदमन्तरेण न विपल्लक्षणस्य कार्य्यस्योच्छेदः शक्यः क्रियत इति विपत्कारणपापनिर्घातहेतुत्वं योगस्याह—

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः प्रलयं यान्ति योगतः ।
चण्डवाताद्घनघना घनाघनघटा इव ॥ ६ ॥

बह्वन्यपि पापानि योगात्प्रलयमुपयान्ति प्रचण्डवातोद्धूता अति-घना मेघघटा इव ॥ ६ ॥

स्यादेतदेकजन्मोपार्ज्जितं पापं योगः क्षिणुयादपि अनेकभवपरम्परोपात्तपापस्य तु निर्मूलनं योगादसम्भावनीयमित्याह—

क्षिणोति योगः पापानि चिरकालार्ज्जितान्यपि ।
प्रचितानि यथैधांसि क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥ ७ ॥

यथा चिरकालमीलितान्यपीन्धनानि क्षणमात्रप्रचितोऽप्यग्निः क्रमानुभेस्मसात्करोति । एवं योगः क्षणमात्रेणैव चिरसञ्चितपापसंचयक्षमो भवतीति ॥ ७ ॥

योगस्य फलान्तरमाह—

कफविप्रुण्मलामर्शसर्व्वौषधिमहर्द्धयः ।
सम्भिन्नश्रोतोलब्धिश्च यौगं ताण्डवडम्बरम् ॥ ८ ॥

महर्द्धिशब्दः प्रत्येकमपि सम्बध्यते । कफ श्लेष्मा विप्रुड्भारः पुरीषमिति यावत् । मलः कर्णदन्तनासिकानयनजिह्वोद्भवः शरीरसम्भवश्च । आमर्शो हस्तादिना स्पर्शः सर्व्वे विण्मूत्रकेशनखादय उक्ता अनुक्ताश्च औषधयो योगप्रभावान्महर्द्धयो भवन्ति । अथवा महर्द्धयो विभिन्ना एवाणुत्वादयः । तथा श्रोतांसीन्द्रियाणि संभिन्नानि सङ्गतानि एकैकशः सर्व्वविषयैस्तेषां लब्धिर्योगस्येदं यौगं ताण्डवडम्बरं [१]दर्शितम् ।

तथाहि योगमाहात्म्याद्योगिनां कफबिन्दवः ।
सनत्कुमारादेरिव जायन्ते सर्व्वरुक्छिदः ॥ १ ॥
सनत्कुमारो हि पुरा चतुर्थश्चक्रवर्त्त्यभूत् ।
षट्खण्डपृथिवीभोक्ता नगरे हस्तिनापुरे ॥ २ ॥
कदाचिच्च सुधर्म्मायां सभायां जातविस्मयः ।
रूपं तस्याप्रतिरूपं वर्णयामास वासवः ॥ ३ ॥

(१) ख ग च विलसितम् ।

राज्ञः सनत्कुमारस्य कुरुवंशशिरोमणेः ।
यद्रूपं न तदन्यत्र देवेषु मनुजेषु वा ॥ ४ ॥
इति प्रशंसां रूपस्याश्रद्दधानावुभौ सुरौ ।
विजयो वैजयन्तश्च पृथिव्यामवतेरतुः ॥ ५ ॥
ततस्तौ विप्ररूपेण रूपान्वेषणहेतवे ।
प्रासादद्वारि नृपतेस्तस्थतुर्द्वास्थसन्निधौ ॥ ६ ॥
आसीत् सनत्कुमारोऽपि तदा प्रारब्धमज्जनः ।
मुक्तनिःशेषनेपथ्यः सर्वाङ्गाभ्यङ्गमुद्वहन् ॥ ७ ॥
द्वारस्थौ द्वारपालेन द्विजातौ तौ निवेदितौ ।
न्यायवर्त्ती चक्रवर्त्ती तदानीमप्यवीविशत् ॥ ८ ॥
सनत्कुमारमालोक्य विस्मयस्मेरमानसौ ।
धूनयामासतुर्मौलिं चिन्तयामासतुश्च तौ ॥ ९ ॥
ललाटपट्टः पर्यस्ताष्टमीरजनिजानिकः ।
नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते जितनीलोत्पलत्विषौ ॥ १० ॥
दन्तच्छदौ पराभूतपक्वबिम्बीफलच्छवी ।
निरस्तशुक्तिकौ कर्णौ कण्ठोऽयं पाञ्चजन्यजित् ॥ ११ ॥
करिराजकराकारतिरस्कारकरौ भुजौ ।
स्वर्णशैलशिलालक्ष्मीविलुण्टाकमुरस्थलम् ॥ १२ ॥
मध्यभागो मृगारातिकिशोरोदरसोदरः ।
किमन्यदस्य सर्वाङ्गलक्ष्मीर्वाचां न गोचरः ॥ १३ ॥
अहो कोऽप्यस्य लावण्यसरित्पूरो निरर्गलः ।
येनाभ्यङ्गं न जानीमो ज्योत्स्नयोडुप्रभामिव ॥ १४ ॥

यथेन्द्रो वर्णयामास तथेदं भाति नान्यथा ।
मिथ्या न खलु भाषन्ते महात्मानः कदाचन ॥ १५ ॥
किं निमित्तमिहायातौ भवन्तौ द्विजसत्तमौ ।
इत्थं सनत्कुमारेण पृष्टौ ताविवमूचतुः ॥ १६ ॥
लोकोत्तरचमत्कारकारकं सचराचरे ।
भुवने भवतो रूपं नरशार्दूल गीयते ॥ १७ ॥
दूरतोऽपि तदाकर्ण्य तरङ्गितकुतूहलौ ।
विलोकयितुमायातावावामवनिवासव ॥ १८ ॥
वर्ण्यमानं यथा लोके शुश्रुवेऽस्माभिरद्भुतम् ।
रूपं नृप ततोऽप्येतत्सविशेषं निरीक्ष्यते ॥ १९ ॥
ऊचे सनत्कुमारोऽपि स्मितविस्फुरिताधरः ।
इयं हि कियती कान्तिरङ्गेऽभ्यङ्गतरङ्गिते ॥ २० ॥
इतो भूत्वा प्रतीक्षेथां क्षणमात्रं द्विजोत्तमौ ।
यावन्निवर्त्यतेऽस्माभिरेष मज्जनकक्षणः ॥ २१ ॥
विचित्ररचिताकल्पं भूरिभूषणभूषितम् ।
रूपं पुनर्निरीक्षेथां सरत्नमिव काञ्चनम् ॥ २२ ॥
ततोऽवनिपतिः स्नात्वा कल्पिताकल्पभूषणः ।
साडम्बरः सदोऽध्यास्ताम्बररत्नमिवाम्बरम् ॥ २३ ॥
अनुज्ञातौ ततो विप्रौ पुरोभूय महीपतेः ।
निदध्यतुश्च तद्रूपं विषण्णौ दध्यतुश्च तौ ॥ २४ ॥
क्व तद्रूपं क्व सा कान्तिः क्व तल्लावण्यमप्यगात् ।
क्षणेनाप्यस्य मर्त्यानां क्षणिकं सर्वमेव हि ॥ २५ ॥

नृपः प्रोवाच तौ कस्माद्दृष्ट्वा मां मुदितौ पुरा।
कस्मादकस्मादधुना विषादमलिनाननौ॥ २६॥
ततस्तावूचतुरिदं सुधामधुरया गिरा।
महाभाग सुरावावां सौधर्म्मस्वर्गवासिनौ॥ २७॥
मध्येसुरसभं शक्रश्चक्रे त्वद्रूपवर्णनम्।
अश्रद्दधानौ तद्द्रष्टुं मर्त्यमूर्त्त्यागताविह॥ २८॥
शक्रेण वर्णितं यादृक् [1]तादृशं वपुरौचितम्।
रूपं नृप तवेदानीमन्यादृशमजायत॥ २९॥
अधुना व्याधिभिरयं कान्तिसर्व्वस्वतस्करैः।
देहः समन्तादाक्रान्तो निःश्वासैरिव दर्पणः॥ ३०॥
यथार्थमभिधायेति द्रागितिरोहितयोस्तयोः।
विच्छायं स्वं नृपोऽपश्यद्धिमग्रस्तमिव द्रुमम्॥ ३१॥
अचिन्तयच्च धिगिदं सदा गदपदं वपुः।
मुधैव मुग्धाः कुर्व्वन्ति तन्मूर्च्छां तुच्छबुद्धयः॥ ३२॥
शरीरमन्तरुत्पन्नैर्व्याधिभिर्विविधैरिदम्।
दीर्य्यते दारुणैर्दारु दारुकीटगणैरिव॥ ३३॥
बहिः कथञ्चिद्यद्येतत्प्ररोचेत तथापि हि।
नैयग्रोधं फलमिव मध्ये कृमिकुलाकुलम्॥ ३४॥
रुजा लुम्पति कायस्य तत्कालं रूपसम्पदम्।
महासरोवरस्येव वारिसेवालवल्लरी॥ ३५॥

---

(१) ख ग तादृगेव पुरेच्चितम्।

शरीरं श्लथते नाशा रूपं याति न पापधीः ।
जरा स्फुरति न ज्ञानं धिग् स्वरूपं शरीरिणाम् ॥ ३६ ॥
रूपं लवणिमा कान्तिः शरीरं द्रविणान्यपि ।
संसारे तरलं सर्वं कुशाग्रजलबिन्दुवत् ॥ ३७ ॥
अद्यश्वीनविनाशस्य शरीरस्य शरीरिणाम् ।
सकामनिर्ज्जरासारं तप एव महत्फलम् ॥ ३८ ॥
इति सञ्जातवैराग्यभावनः पृथिवीपतिः ।
प्रव्रज्यां स्वयमादित्सुः सुतं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ३९ ॥
गत्वोद्याने सविनयं विनयन्धरसूरितः ।
सर्व्वसावद्यविरतिप्रधानं सोऽग्रहीत्तपः ॥ ४० ॥
महाव्रतधरस्यास्य दधानस्योत्तरान् गुणान् ।
ग्रामाद्ग्रामं विहरतः समतैकाग्रचेतसः ॥ ४१ ॥
गाढानुरागबन्धेन सर्व्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
पृष्ठतोऽगात्करिकुलं महायूथपतेरिव ॥ ४२ ॥ (युग्मं)
निष्कषायमुदासीनं निर्म्ममं निष्परिग्रहम् ।
तं पर्य्युपास्य षण्मासान् कथञ्चित्तन्न्यवर्त्तत ॥ ४३ ॥
यथाविध्यात्तभिक्षाभिरकालापथ्यभोजनैः ।
व्याधयोऽस्य वव्रधिरे सम्पूर्णैर्दोहदैरिव ॥ ४४ ॥
कच्छूशोषज्वरश्वासारुचिकुक्ष्यक्षिवेदनाः ।
समाधिसेहे पुण्यात्मा सप्तवर्षशतानि सः ॥ ४५ ॥
दुःसहान् सहमानस्य तस्याशेषपरीषहान् ।
उपायनिरपेक्षस्य समपद्यन्त लब्धयः ॥ ४६ ॥

अत्रान्तरे सुरपतिः समुद्दिश्य दिवौकसः ।
इदि जातचमत्कारश्चकारेत्यस्य वर्णनम् ॥ ४७ ॥
चक्रवर्त्तिश्रियं त्यक्त्वा प्रज्वलत्तृणपूलवत् ।
अहो सनत्कुमारोऽयं तप्यते दुस्तपं तपः ॥ ४८ ॥
तपोमाहात्म्यलब्धासु सर्व्वास्वपि हि लब्धिषु ।
शरीरनिरपेक्षोऽयं स्वरोगान्न चिकित्सति ॥ ४९ ॥
अश्रद्दधानौ तद्वाक्यं वैद्यरूपधरौ सुरौ ।
विजयो वैजयन्तश्च तत्समीपमुपेयतुः ॥ ५० ॥
ऊचतुश्च महाभाग किं रोगैः परिताम्यसि ।
वैद्यावावां चिकित्सावो विश्वं स्वैरेव भेषजैः ॥ ५१ ॥
यदि त्वमनुजानासि रोगग्रस्तशरीरकः ।
तदक्षाय निगृह्णीवो रोगानुपचितांस्तव ॥ ५२ ॥
ततः सनत्कुमारोऽपि प्रत्यूचे 'भोश्चिकित्सकौ ।
द्विविधा देहिनां रोगा द्रव्यतो भावतोऽपि च ॥ ५३ ॥
क्रोधमानमायालोभा भावरोगाः शरीरिणाम् ।
जन्मान्तरसहस्रानुगामिनोऽनन्तदुःखदाः ॥ ५४ ॥
तांश्चिकित्सितुमीशौ चेद्युवां तर्हि चिकित्सतम् ।
अथो चिकित्सथो द्रव्यरोगांस्तद्वत पश्यतम् ॥ ५५ ॥
ततोऽङ्गुलीं गलत्यामां शीर्णां स्वकफविप्रुषा ।
लिप्ता शुल्वं रसेनेव द्राक् सुवर्णीचकार सः ॥ ५६ ॥

---

(१) क च तौ ।

ततस्तामङ्गुलीं स्वर्णशलाकामिव भास्वतीम् ।
आलोक्य पादयोस्तस्य पेततुः प्रोचतुश्च तौ ॥ ५७ ॥
निरूरूपयिषू रूपं यौ त्वामायातपूर्व्विणौ ।
तावेव त्रिदशावावां सम्प्रत्यपि समागतौ ॥ ५८ ॥
सिद्धलब्धिरपि व्याधिबाधां सोढा तपस्यति ।
सनत्कुमारो भगवानितीन्द्रस्त्वामवर्णयत् ॥ ५९ ॥
आवाभ्यां तदिहागत्य प्रत्यक्षेण परीक्षितम् ।
इत्युदित्वा च नत्वा च त्रिदशौ तौ तिरोहितौ ॥ ६० ॥
एतन्निदर्शनमात्रं कफलब्धेः प्रदर्शितम् ।
लब्धग्रन्तरकथा नोक्ता ग्रन्थगौरवभीरुभिः ॥ ६१ ॥
योगिनां योगमाहात्म्यात्पुरीषमपि कल्पते ।
रोगिणां रोगनाशाय कुमुदामोदशालि च ॥ ६२ ॥
मलः किल समाम्नातो द्विविधः सर्व्वदेहिनाम् ।
कर्णनेत्रादिजन्मैको द्वितीयस्तु वपुर्भवः ॥ ६३ ॥
योगिनां योगसम्पत्तिमाहात्म्याद्विविधोऽपि सः ।
कस्तूरिकापरिमलो रोगहा सर्व्वरोगिणाम् ॥ ६४ ॥
योगिनां कायसंस्पर्शः सिञ्चन्निव सुधारसैः ।
क्षिणोति तत्क्षणं सर्वानामयानामयाविनाम् ॥ ६५ ॥
नखाः केशा रदाश्चान्यदपि योगिशरीरगम् ।
भजते भेषजीभावमिति सर्व्वौषधिः स्मृता ॥ ६६ ॥
तथाहि तीर्थनाथानां योगभृच्चक्रवर्त्तिनाम् ।
देहास्थिशकलस्तोमः सर्व्वस्वर्गेषु पूज्यते ॥ ६७ ॥

किञ्च—

मेघमुक्तमपि वारि यदङ्गसङ्गमात्रान्नदीवाप्यादिगतमपि सर्व्वरोगहरं भवति। तथा विषमूर्च्छिता अपि यदीयाङ्गसङ्गिवातस्पर्शादेव निर्विषा भवन्ति। विषसंपृक्तमप्यन्नं यन्मुखप्रविष्टमविषं भवति। महाविषव्याधिबाधिता अपि यद्वचःश्रवणमात्राद्यद्दर्शनाच्च वीतविकारा भवन्ति। एष सर्वोऽपि सर्वौषधिप्रकारः। एते कफादयो महर्द्धिरूपाः। अथवा महर्द्धयो विभिन्ना एव। वैक्रियालब्धयोऽनेकधा अणुत्व-महत्त्व-लघुत्व-गुरुत्व-प्राप्ति-प्राकाम्य-ईशित्व-वशित्व-अप्रतिघातित्व-अन्तर्द्धान-कामरूपित्वादिभेदात्।

अणुत्वमणुशरीरविकरणम्। येन बिसच्छिद्रमपि प्रविशति तत्र च चक्रवर्त्तिभोगानपि भुङ्क्ते। महत्त्वं मेरोरपि महत्तरशरीरकरणसामर्थ्यम्। लघुत्वं वायोरपि लघुतरशरीरता। गुरुत्वं वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकृष्टबलैर्दुःसहता। प्राप्तिर्भूमिस्थस्य अङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्व्वताग्रमपि प्रभाकरादिस्पर्शसामर्थ्यम्। प्राकाम्यमप्सु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः तथा अप्स्विव भूमावुन्मज्जननिमज्जने। ईशित्वं त्रैलोक्यस्य प्रभुता तीर्थकरत्रिदशेश्वरऋद्धिविकरणम्। वशित्वं सर्व्वजीववशीकरणलब्धिः। अप्रतिघातित्वं अद्रिमध्येऽपि निःसङ्गगमनम्। अन्तर्द्धानमदृश्यरूपता। कामरूपित्वं युगपदेव नानाकाररूपविकरणशक्तिः। इत्येवमादयो महर्द्धयः। अथवा प्रकृष्टश्रुतावरणवीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणमहाप्रज्ञर्द्धिलाभा अनधीतद्वादशाङ्गचतुर्द्दशपूर्वा अपि सन्तो यमर्थं चतुर्द्दशपूर्व्वी निरूपयति

तस्मिन् विचारकृच्छ्रेऽप्यर्थेऽतिनिपुणप्रज्ञाः प्राज्ञश्रमणाः। अन्येऽधीत-दशपूर्व्वा रोहिणीप्रज्ञप्त्यादिमहाविद्यादिभिरङ्गुष्ठप्रसेनिकाभि-रल्पविद्यादिभिश्चोपनतानां भूयसीनामृद्धीनां अवशगा विद्यावेग-धारणात् विद्याधरश्रमणाः। केचिद्बीजकोष्ठपदानुसारिबुद्धिविशेष-र्द्धियुक्ताः। सुकृष्टवसुमतीकृते चेत्रे क्षित्युदकाद्यनेककारणविशेषा-पेचं बीजमनुपहतं यथानेकबीजकोटीप्रदं भवति तथैव ज्ञानावर-णादिक्षयोपशमातिशयप्रतिलम्भादेकार्थबीजश्रवणे सति अनेकार्थ-बीजानां प्रतिपत्तारो बीजबुद्धयः। कोष्ठागारिकस्थापितानाम-सङ्कीर्णनामविनष्टानां भूयसां धान्यबीजानां यथा कोष्ठेऽवस्थानं तथा परोपदेशावधारितानां श्रौतानामर्थग्रन्थबीजानां भूयसामनु-स्मरणमन्तरेणाविनष्टानामवस्थानात्कोष्ठबुद्धयः। पदानुसारिणोऽनु-श्रोतःपदानुसारिणः प्रतिश्रोतःपदानुसारिण उभयपदानुसारि-णश्च। तत्रादिपदस्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य आ अन्त्यपदादर्थग्रन्थ-विचारणासमर्थपटुतरमतयो ऽनुश्रोतःपदानुसारिबुद्धयः। अन्त्यपद-स्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य ततः प्रातिकूल्येनादिपदादा अर्थग्रन्थविचारपटवः प्रतिश्रोतःपदानुसारिबुद्धयः। मध्यपदस्यार्थं ग्रन्थं च परकीयोपदेशादधिगम्याद्यन्तावधिपरिच्छिन्नपदसमूह-प्रतिनियतार्थग्रन्थोदधिसमुत्तरणसमर्थासाधारणातिशयपटुविज्ञान-नियता उभयपदानुसारिबुद्धयः। बीजबुद्धिरेकपदार्थावगमादने-कार्थानामवगन्ता पदानुसारी त्वेकपदावगमात्पदान्तराणामव-गन्तेति विशेषः। तथा मनोवाक्कायबलिनः। तत्र प्रकृष्टज्ञानावरण-वीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषेण वस्तूद्धृत्यान्तर्मुहूर्त्तेन सकलश्रुतो-

दश्यग्रगाहनावदातमनसो मनोबलिनः। अन्तर्मुहूर्त्तेन सकलश्रुत-वस्तूच्चारणसमर्था वाग्बलिनः। अथवा पदवाक्यालङ्कारोपेतां वाचमुच्चैरुच्चारयन्तो ऽविरहितवाक्क्रमाहीनकण्ठा वाग्बलिनः। वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणकायबलत्वात्प्रतिमयावतिष्ठ-माना: श्रमक्लमविरहिता वर्षमात्रप्रतिमाधरा बाहुबलिप्रभृतयः कायबलिनः। तथा क्षीरमधुसर्पिरमृतास्रविणो येषां पात्रपतितं कदन्नमपि क्षीरमधुसर्पिरमृतरसवीर्यविपाकं जायते वचनं वा शरीरमानसदुःखप्राप्तानां देहिनां क्षीरादिवत्सन्तर्पकं भवति ते क्षीरास्रविणो मध्वास्रविणः सर्पिरास्रविणोऽमृतास्रविणश्च। केचिदक्षीणर्द्धियुक्तास्ते च द्विविधा अक्षीणमहानसा अक्षीण-महालयाश्च। येषामसाधारणान्तरायक्षयोपशमादल्पमात्रमपि पात्रपतितमन्नं गौतमादीनामिव बहुभ्यो दीयमानमपि न क्षीयते तेऽक्षीणमहानसाः। अक्षीणमहालयर्द्धिप्राप्ताश्च यत्र परि-मितभूप्रदेशेऽवतिष्ठन्ते तत्रासंख्याता अपि देवास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च सपरिवाराः परस्परबाधारहितास्तीर्थकरपर्षदीव सुखमासते। इति प्रशाश्रमणादिषु महाप्रशादयो महर्द्धयो दर्शिताः।

सर्वेन्द्रियाणां विषयान् गृह्णात्येकमपीन्द्रियम्।
यत्प्रभावेन संभिन्नश्रोतोलब्धिस्तु सा मता॥ १॥ ८॥

तथा—

चारणाशीविषावधिमनःपर्यायसम्पदः।
योगकल्पद्रुमस्यैता विकासिकुसुमश्रियः॥ ९॥

अतिशयचरणाच्चारणा अतिशयगमनादित्यर्थः। तत्सम्पन्नलब्धिरित्यर्थः। आशीविषलब्धिर्निग्रहानुग्रहसामर्थ्यम्। अवधिज्ञानलब्धिर्मूर्त्तद्रव्यविषयं ज्ञानम्। मनःपर्य्यायज्ञानलब्धिर्मनोद्रव्यप्रत्यक्षीकरणशक्तिः। एता लब्धयो योगकल्पवृक्षस्य कुसुमभूताः। फलं तु केवलज्ञानं मोक्षो वा। भरतमरुदेव्युदाहरणाभ्यां वक्ष्यते।

तथाहि—

द्विविधाश्चारणा ज्ञेया जङ्घाविद्योत्थशक्तितः।
तत्राद्या रुचकद्वीपं यान्त्येकोत्पातलीलया॥ १॥
वलन्तो रुचकद्वीपादेकेनोत्पतनेन ते।
नन्दीश्वरे समायान्ति द्वितीयेन यतो गताः॥ २॥
ते चोर्ध्वगत्यामेकेन समुत्पतनकर्म्मणा।
गच्छन्ति पाण्डुकवनं मेरुशैलशिरःस्थितम्॥ ३॥
ततोऽपि वलिता एकोत्पातेनायान्ति नन्दनम्।
उत्पातेन द्वितीयेन प्रथमोत्पातभूमिकाम्॥ ४॥
विद्याचारणास्तु गच्छन्त्येकेनोत्पातकर्म्मणा।
मानुषोत्तरमन्येन द्वीपं नन्दीश्वराह्वयम्॥ ५॥
तस्मादायान्ति चैकेनोत्पातेनोत्पतिता यतः।
यान्त्यायान्त्यूर्द्धमार्गेऽपि तिर्य्यग्यानक्रमेण ते॥ ६॥

अन्येऽपि बहुभेदाश्चारणा भवन्ति। तद्यथा आकाशगामिनः पर्य्यङ्कावस्थानिषण्णाः कायोत्सर्गशरीरा वा पादोत्क्षेपनिक्षेपक्रमाद्विना व्योमचारिणः। केचित्तु जलजङ्घाफलपुष्पपत्रश्रेण्यग्निशिखाधूमनीहारावश्यायमेघवारिधारामर्कटकतन्तुज्योतीरश्मिपवनाद्या-

लम्बनगतिपरिणामकुशलाः। जलमुपेत्य वापीनिम्नगासमुद्रादिष्व-प्कायिकजीवानविराधयन्तो जले भूमाविव पादोत्क्षेपनिक्षेप-कुशला जलचारणाः। भुव उपरि चतुरङ्गुलप्रमिते आकाशे जङ्घा-निक्षेपोत्क्षेपनिपुणा जङ्घाचारणाः। नानाद्रुमफलान्युपादाय फला-श्रयप्राण्यविरोधेन फलतले पादोत्क्षेपनिक्षेपकुशलाः फलचारणाः। नानाद्रुमलतागुल्मपुष्पाण्युपादाय पुष्पसूक्ष्मजीवानविराधयन्तः कुसुमतलदलावलम्बनसङ्गतयः पुष्पचारणाः। नानावृक्षगुल्मवीरु-ल्लतावितानानाप्रवालतरुणपल्लवालम्बनेन पर्णसूक्ष्मजीवानविरा-धयन्तश्चरणोत्क्षेपनिक्षेपपटवः पत्रचारणाः। चतुर्योजनशतोच्छ्रितस्य निषधस्य नीलस्य चाद्रेष्टङ्कच्छिन्नां श्रेणिमुपादायोपर्य्यधो वा पाद-पूर्वकमुत्तरणावतरणनिपुणाः श्रेणिचारणाः। अग्निशिखामुपादाय तेजःकायिकानविराधयन्तः स्वयमदह्यमानाः पादविहारनिपुणा अग्निशिखाचारणाः। धूमवर्त्तिं तिरश्चीनामूर्द्ध्वगां वा आलम्ब्या-स्खलितगमनास्कन्दिनो धूमचारणाः। नीहारमवष्टभ्याप्कायिक-पीडामजनयन्तो गतिमसङ्गमामश्नुवाना नीहारचारणाः। अव-श्यायमाश्रित्य तदाश्रयजीवानुपरोधेन यान्तोऽवश्यायचारणाः। नभोवर्त्मनि प्रविततजलधरपटलपटास्तरणे जीवानुपघातिचङ्क्र-मणप्रभवो मेघचारणाः। प्रावृषेण्यादिजलधरादेर्विनिर्गतवारि-धारावलम्बनेन प्राणिपीडामन्तरेण यान्तो वारिधाराचारणाः। कुब्जवृक्षान्तरालभाविनभःप्रदेशेषु कुब्जवृक्षादिसम्बद्धमर्कटकतन्त्वा-लम्बनपादोद्धरणनिक्षेपावदाता मर्कटकतन्तूनच्छिन्दन्तो यान्तो मर्कटकतन्तुचारणाः। चन्द्रार्कग्रहनक्षत्राद्यन्यतमज्योतीरश्मिसम्ब-

स्येन भुवीव पादविहारकुशलाः ज्योतीरश्मिचारणाः। पवने-ष्वनेकदिग्मुखोन्मुखेषु प्रतिलोमानुलोमवर्त्तिषु तत्प्रदेशावलीमुपा-दाय गतिमस्खलितचरणविन्यासामास्कन्दन्तो वायुचारणाः।

तपश्चरणमाहात्म्यादुग्रादितरतोऽपि वा।
आशीविषाः समर्थाः स्युर्निग्रहेऽनुग्रहेऽपि च॥ १॥
द्रव्याणि मूर्त्तिमन्त्येव विषयो यस्य सर्व्वतः।
नैयत्यरहितं ज्ञानं तत्स्यादवधिलक्षणम्॥ २॥
स्यात्मनःपर्य्ययो ज्ञानं मनुष्यक्षेत्रवर्त्तिनाम्।
प्राणिनां समनस्कानां मनोद्रव्यप्रकाशकम्॥ ३॥
ऋजुश्च विपुलश्चेति स्यात्मनःपर्य्ययो द्विधा।
विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यां विपुलस्तु विशिष्यते॥ ४॥ ८॥

केवलज्ञानलक्षणफलोपदर्शनेन योगमेव स्तौति—

अहो योगस्य माहात्म्यं प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन्।
अवाप केवलज्ञानं भरतो भरताधिपः॥ १०॥

अहो इत्याश्चर्य्ये प्राज्यं पुष्कलं साम्राज्यं चक्रवर्त्तित्वमुद्वहन्नेव न पुनस्त्यक्तराज्यसम्पत्। भरताधिपः षट्खण्डभरतक्षेत्रस्वामी।

तथाहि—

एतस्यामवसर्प्पिण्यामेकान्तसुषमारके।
सागरोपमकोटीनां चतुष्कोटिमिते गते॥ १॥
सागरोपमकोटीनां तिसृभिः कोटिभिर्मिते।
अरके सुषमानाम्नि द्वितीयेऽपि गते सति॥ २॥

तद्द्विकोटाकोटिमिते सुषमदुःषमारके ।
पल्यस्याष्टमांशशेषे च दक्षिणार्द्धस्य भारते ॥ ३ ॥
समाभूवन् कुलकरा इमे विमलवाहनः ।
चक्षुष्मांश्च यशस्वी चाभिचन्द्रोऽथ प्रसेनजित् ॥ ४ ॥
मरुदेवश्च नाभिश्च तत्र नाभेर्गृहिण्यभूत् ।
मरुदेवेति सच्छीलपवित्रितजगत्त्रया ॥ ५ ॥
तृतीयारस्य शेषेषु पूर्वलक्षेषु संख्यया ।
चतुरशीती सार्द्धाष्टमासे वर्षत्रयेऽपि च ॥ ६ ॥
तस्याश्च कुक्षौ सर्वार्थविमानादवतीर्णवान् ।
चतुर्द्दशमहास्वप्नसूचितः प्रथमो जिनः ॥ ७ ॥
नाभिश्च मरुदेव्याश्च तदा सम्यगजानतोः ।
स्वप्नार्थमिन्द्राः सर्वेऽपि व्याचक्रुः प्रमदोन्मदाः ॥ ८ ॥
ततः सुखेन जातस्य शुभेऽह्नि परमेशितुः ।
षट्पञ्चाशत्दिक्कुमार्य्यः सूतिकर्म्म प्रचक्रिरे ॥ ९ ॥
मेरुमूर्द्ध्नि विभुं नीत्वा कृत्वोत्सङ्गे दिवस्पतिः ।
तीर्थोदकैरभ्यषिञ्चत्स्वं च हर्षाश्रुवारिभिः ॥ १० ॥
वासवेन ततो मातुरर्पितस्य जगद्गुरोः ।
धात्रीकर्म्माणि सर्व्वाणि विदधुर्विबुधस्त्रियः ॥ ११ ॥
निरीक्ष्य ऋषभाकारं लक्ष्मोरौ दक्षिणे प्रभोः ।
चक्रतुः पितरौ नाम ऋषभेति प्रमोदतः ॥ १२ ॥
अमन्दं ददानन्दं सुधारश्मिरिव प्रभुः ।
त्रिदशाहारयोगेन पोषितो ववृधे क्रमात् ॥ १३ ॥

अन्येद्युर्युसदामीश उपासितुमुपागतः ।
अचिन्तयद्भगवतो वंशः क इह कल्पताम् ॥ १४ ॥
अवगत्य तदाकूतमवधिज्ञानतो विभुः ।
तत्करेक्षुलतां लातुं करीव करमक्षिपत् ॥ १५ ॥
तां समर्प्य जगद्भर्त्तुः प्रणम्य च बिडौजसा ।
इक्ष्वाकुरिति वंशस्य तदा नाम प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥
बाल्यं कल्यमिवोल्लङ्घ्य मध्यन्दिनमिवार्य्यमा ।
विभुर्विभक्तावयवं द्वितीयं शिश्रिये वयः ॥ १७ ॥
यौवनेऽपि मृदू रक्तौ कमलोदरसोदरौ ।
उष्णावकम्प्रावस्वेदौ पादौ समतलौ प्रभोः ॥ १८ ॥
नतार्त्तिच्छेदनायेव प्रपेदे चक्रमीशितुः ।
सदास्थितश्रीकरिणोरिव दामाङ्कुशध्वजाः ॥ १९ ॥
स्वामिनः पादयोर्लक्ष्मीलीलासदनयोरिव ।
शङ्खकुम्भौ तले पार्ष्णौ स्वस्तिकश्च विरेजिरे ॥ २० ॥
मांसलो वर्त्तुलस्तुङ्गो भुजङ्गमफणोपमः ।
अङ्गुष्ठः स्वामिनो वत्स इव श्रीवत्सलाञ्छितः ॥ २१ ॥
प्रभोर्निर्वातनिष्कम्पाः स्निग्धदीपशिखोपमाः ।
नीरन्ध्रा ऋजवोऽङ्गुल्यो दलानीव पदाब्जयोः ॥ २२ ॥
नन्द्यावर्त्ता जगद्भर्त्तुः पादाङ्गुलितलेष्वभान् ।
यद्बिम्बानि क्षितौ धर्म्मप्रतिष्ठाहेतुतां ययुः ॥ २३ ॥
यवाः पर्वस्वङ्गुलीनामधोवापीभिराबभुः ।
उप्ता इव जगल्लक्ष्मीविवाहाय जगत्प्रभोः ॥ २४ ॥

कन्दः पादाम्बुजस्येव पार्ष्णिर्वृत्तायतः पृथुः ।
अङ्गुष्ठाङ्गुलिफणिनां फणामणिनिभा नखाः ॥ २५ ॥
हेमारविन्दमुकुलकर्णिकागोलकश्रियम् ।
गूढौ गुल्फौ वितेनाते नितान्तं स्वामिपादयोः ॥ २६ ॥
प्रभोः पादावुपर्यानुपूर्व्या कूर्म्मवदुन्नतौ ।
अप्रकाशसिरौ स्निग्धच्छवी लोमविवर्जितौ ॥ २७ ॥
अन्तर्मग्नास्थिपिशितपुष्कले क्रमवर्त्तुले ।
एणीजङ्घाविडम्बिन्यौ जङ्घे गौर्य्यौ जगत्पतेः ॥ २८ ॥
जानुनी स्वामिनोऽधातां वर्त्तुले मांसपूरिते ।
तूलपूर्णपिधानान्तःक्षिप्तदर्पणरूपताम् ॥ २९ ॥
ऊरू च मृदुलौ स्निग्धावानुपूर्व्येण पीवरौ ।
बिभराञ्चक्रतुः प्रौढकदलीस्तम्भविभ्रमम् ॥ ३० ॥
स्वामिनः कुञ्जरस्येव मुष्कौ गूढौ समस्थितौ ।
अतिगूढं च पुंश्चिह्नं कुलीनस्येव वाजिनः ॥ ३१ ॥
तच्चासिरमनिम्नोच्चमक्रस्वादीर्घमश्लथम् ।
सरलं मृदु निर्लोम वर्त्तुलं सुरभीन्द्रियम् ॥ ३२ ॥
शीतंप्रदक्षिणावर्त्तशब्दयुक्तैकधारकम् ।
अबीभत्सावर्त्ताकारकोशस्थं पिञ्जरं तथा ॥ ३३ ॥
आयता मांसला स्थूला विशाला कठिना कटिः ।
मध्यभागस्तनुत्वेन कुलिशोदरसोदरः ॥ ३४ ॥
नाभिर्बभार गम्भीरा सरिदावर्त्तविभ्रमम् ।
कुक्षी स्निग्धौ मांसवन्तौ कोमलौ सरलौ समौ ॥ ३५ ॥

अधाद्वक्षःस्थलं स्वर्णशिलापृथुलमुन्नतम् ।
श्रीवत्सरत्नपीठाङ्कं श्रीलीलावेदिकाश्रियम् ॥ ३६ ॥
दृढपीनोन्नतौ स्कन्धौ ककुद्मत्ककुदोपमौ ।
अल्परोमोन्नते कक्षे गन्धस्वेदमलोज्झिते ॥ ३७ ॥
पीनौ पाणिफणिच्छत्रौ भुजावाजानुलम्बितौ ।
चञ्चलाया नियमने नागपाशाविव श्रियः ॥ ३८ ॥
नवाम्रपल्लवाताम्रतलौ निष्कर्मकर्कशौ ।
अस्वेदनावपच्छिद्रावुष्णौ पाणी जगत्पतेः ॥ ३९ ॥
दण्डचक्रधनुर्मत्स्यश्रीवत्सकुलिशाङ्कुशैः ।
ध्वजाब्जचामरच्छत्रशङ्खकुम्भाब्धिमन्दरैः ॥ ४० ॥
मकरर्षभसिंहाश्वरथस्वस्तिकदिग्गजैः ।
प्रासादतोरणद्वीपैः पाणी पादाविवाङ्कितौ ॥ ४१ ॥
अङ्गुष्ठाङ्गुलयः शोणाः सरलाः शोणपाणिजाः ।
प्ररोहा इव कल्पद्रोः प्रान्तमाणिक्यपुष्पिताः ॥ ४२ ॥
यवाः स्पष्टमशोभन्त स्वामिनोऽङ्गुष्ठपर्वसु ।
यशोवरतुरङ्गस्य पुष्टिवैशिष्ट्यहेतवः ॥ ४३ ॥
अङ्गुलीमूर्द्धसु विभोः सर्वसम्पत्तिशंसिनः ।
दधुः प्रदक्षिणावर्त्ता दक्षिणावर्त्तशङ्खताम् ॥ ४४ ॥
कृच्छ्रादुद्धरणीयानि जगन्ति त्रीण्यपीत्यभान् ।
संख्यालेखा इव तिस्रो लेखा मूले कराब्जयोः ॥ ४५ ॥
वर्त्तुलोऽनतिदीर्घश्च लेखात्रयपवित्रितः ।
गम्भीरध्वनिराधत्ते कण्ठः कम्बुविडम्बनाम् ॥ ४६ ॥

विमलं वर्त्तुलं कान्तितरङ्गि वदनं विभोः ।
पीयूषदीधितिरिवापरो लाञ्छनवर्ज्जितः ॥ ४७ ॥
मसृणौ मांसलौ स्निग्धौ कपोलफलकौ प्रभोः ।
दर्प्पणाविव सौवर्णौ वाग्लक्ष्म्योः सद्मवासयोः ॥ ४८ ॥
अन्तरावर्त्तसुभगौ कर्णौ स्कन्धान्तलम्बितौ ।
प्रभोर्मुखप्रभासिन्धुतीरस्थे शुक्तिके इव ॥ ४९ ॥
ओष्ठौ बिम्बोपमौ दन्ता द्वात्रिंशत्कुन्दसोदराः ।
क्रमस्फारा क्रमोत्तुङ्गवंशा नासा महेशितुः ॥ ५० ॥
अह्रस्वदीर्घं चिबुकं मांसलं वर्त्तुलं मृदु ।
मेचकं बहुलं स्निग्धं कोमलं श्मश्रु तायिनः ॥ ५१ ॥
प्रत्यग्रकल्पविटपिप्रवालारुणकोमला ।
प्रभोर्ज्जिह्वानतिस्थूला द्वादशाङ्गागमार्थसूः ॥ ५२ ॥
अन्तरा कृष्णधवले प्रान्तरक्ते विलोचने ।
नीलस्फटिकशोणाश्ममणिन्यासमये इव ॥ ५३ ॥
ते च कर्णान्तविश्रान्ते कज्जलश्यामपक्ष्मणी ।
विकस्वरे तामरसे निलीनालिकुले इव ॥ ५४ ॥
विभराञ्चक्रतुर्भर्त्तुः श्यामले कुटिले भ्रुवौ ।
दृष्टिपुष्करिणीतीरसमुद्भिन्नलताश्रियम् ॥ ५५ ॥
विशालं मांसलं वृत्तं मसृणं कठिनं समम् ।
भालस्थलं जगद्भर्त्तुरष्टमीसोमसोदरम् ॥ ५६ ॥
भुवनस्वामिनो मौलिरानुपूर्व्या समुन्नतः ।
दधावधोमुखीभूतच्छत्रसब्रह्मचारिताम् ॥ ५७ ॥

मौलिच्छत्रे महेशस्य जगदीशत्वशंसिनि ।
वृत्तमुत्तुङ्गमुष्णीषं शिश्रिये कलशश्रियम् ॥ ५८ ॥
केशाश्चकाशिरे मूर्द्ध्नि प्रभोर्भ्रमरमेचकाः ।
कुञ्चिताः कोमलाः स्निग्धाः कालिन्द्या इव वीचयः ॥५९॥
गोरोचनागर्भगौरी स्निग्धस्वच्छा त्वगाबभौ ।
स्वर्णद्रवविलिप्तेव तनौ त्रिजगदीशितुः ॥ ६० ॥
मृदूनि भ्रमरश्यामान्यद्वितीयोद्गमानि च ।
बिसतन्तुतनीयांसि लोमानि स्वामिनस्तनौ ॥ ६१ ॥
उत्फुल्लकुमुदामोदः श्वासो विस्रेतरत्पलम् ।
गोक्षीरधाराधवलं रुधिरं च जगत्पतेः ॥ ६२ ॥
इत्यसाधारणैर्नानालक्षणैर्लक्षितः प्रभुः ।
रत्नै रत्नाकर इव सेव्यः कस्येह नाभवत् ॥ ६३ ॥
अन्येद्युः क्रीडया क्रीडद्बालभावानुरूपया ।
मिथो मिथुनकं किञ्चित्तले तालतरोरगात् ॥ ६४ ॥
तदैव दैवदुर्योगात्तन्मध्यान्नरमूर्द्धनि ।
तडिद्दण्ड इवैरण्डेऽपतत्तालफलं महत् ॥ ६५ ॥
प्रहतः काकतालीयन्यायेनाश्वेव मर्म्मणि ।
विपन्नो दारकस्तत्र प्रथमेनापमृत्युना ॥ ६६ ॥
कालधर्म्मं गते तस्मिंस्तद्द्वितीया नितम्बिनी ।
यूथभ्रष्टा कुरङ्गीव किंकर्त्तव्यजडाभवत् ॥ ६७ ॥
अकाण्डमुद्गराघातेनेव तेनापमृत्युना ।
बभूवुर्मूर्च्छितानीव मिथुनान्यपराण्यपि ॥ ६८ ॥

तानि तामथतः कृत्वा नारीं पुरुषवर्ज्जिताम् ।
किंकर्त्तव्यविमूढानि श्रीनाभेरुपनिन्यिरे ॥ ६९ ॥
एषा वृषभनाथस्य धर्म्मपत्नी भवत्विति ।
प्रतिजग्राह तां नाभिर्नेत्रकैरवकौमुदीम् ॥ ७० ॥
अन्यदा तु [1]विभोरुद्यत्प्राग्भोगफलकर्म्मणः ।
आगादिन्द्रो विवाहार्थं वृन्दारकगणान्वितः ॥ ७१ ॥
ततः स्वर्णमयस्तम्भभ्राजिष्णुमणिपुत्रिकम् ।
अनेकनिर्गमद्वारमकार्षुर्मण्डपं सुराः ॥ ७२ ॥
श्वेतदिव्यांशुकोल्लोचच्छलेन गगनस्थया ।
गङ्गयेवाश्रितः सोऽभूद्भूरिशोभादिदृक्षया ॥ ७३ ॥
तोरणानि चतुर्दिक्षु सम्लानतरुपल्लवैः ।
तत्राभूवन् धनूंषीव सज्जितानि मनोभुवा ॥ ७४ ॥
चतस्रो रत्नकलशश्रेणयो[2]ऽभ्रंलिहाग्रगाः ।
पर्य्यस्थाप्यन्त देवीभिर्निधानानि रतेरिव ॥ ७५ ॥
वव्रुषुर्मण्डपद्वारे चेलोत्क्षेपं पयोमुचः ।
चक्रे मध्ये सुरीभिर्भूः पङ्किला यक्षकर्द्दमैः ॥ ७६ ॥
वाद्यमानेषु तूर्य्येषु गीयमाने च मङ्गले ।
अवादयन्नगायंश्च प्रतिशब्दैर्दिगङ्गनाः ॥ ७७ ॥
सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां कुमारीभ्यामकारयत् ।
वासवः परमेशस्य पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ७८ ॥

---

(१) क छ विभोरभ्युद्यद्भोगफलकर्म्मणः । (२) ख ग अभ्रंलिहाप्रकाः ।

ततः सुमङ्गलादेवी देवैः प्रकृतमङ्गला ।
अपत्ये भरतब्राह्मयौ युग्मरूपे अजीजनत् ॥ ७९ ॥
त्रैलोक्यजनितानन्दा सुनन्दा सुषुवे युगम् ।
सुबाहुं बाहुबलिनं सुन्दरीं चातिसुन्दरीम् ॥ ८० ॥
पुनरेकोनपञ्चाशत्पुंयुगानि सुमङ्गला ।
असूत बलिनो मूर्त्तान् द्वैरूप्येणेव मारुतान् ॥ ८१ ॥
अन्येद्युरन्याय इति पूत्कारोद्धृतबाहुभिः ।
नाभिर्व्यज्ञपि सम्भूय सर्व्वैर्मिथुनकैरिदम् ॥ ८२ ॥
तिस्रो हकारमकारधिक्काराख्याः सुनीतयः ।
न गण्यन्तेऽधुना पुम्भिः कुर्व्वद्भिरसमञ्जसम् ॥ ८३ ॥
ततः कुलकरोऽप्यूचे त्रातास्मादसमञ्जसात् ।
एष वो वृषभः स्वामी तद्वर्त्तध्वं तदाज्ञया ॥ ८४ ॥
तदा कुलकराज्ञातः कर्त्तुं राज्यस्थितिं स्फुटाम् ।
प्रभुर्ज्ञानत्रयमयो मिथुनान्येवमन्वशात् ॥ ८५ ॥
राजा भवति मर्य्यादाव्यतिक्रमनिरोधकः ।
तस्योच्चासनदानेनाभिषेकः क्रियते जलैः ॥ ८६ ॥
आकर्ण्य वचनं भर्त्तुस्ते सर्व्वे युग्मधर्म्मिणः ।
तच्छिक्षया ययुः पत्रपुटैर्जलजिघृक्षया ॥ ८७ ॥
तदा चासनकम्पेनावधिज्ञानप्रयोगतः ।
विज्ञातभगवद्राज्यसमयः शक्र आययौ ॥ ८८ ॥
रत्नसिंहासनेऽध्यास्य वासवः परमेश्वरम् ।
साम्राज्येऽभिषिषेचालञ्चक्रे च मुकुटादिभिः ॥ ८९ ॥

इतस्ताम्भोजिनीपत्रपुटैरञ्जलिधारितैः ।
निजं मन इव स्वच्छमानिन्ये मिथुनैर्जलम् ॥ ८० ॥
उदयाद्रिमिवार्केण मुकुटेनोपशोभितम् ।
अत्यन्तविमलैर्वस्त्रैर्व्योमेव शरदम्बुदैः ॥ ८१ ॥
हंसैरिव शरत्कालं सञ्चरच्चारुचामरैः ।
कृताभिषेकं नाभेयं ददृशुस्तानि विस्मयात् ॥ ८२ ॥ (युग्मं)
नैतद्युक्तं प्रभोर्मूर्द्ध्नि क्षेप्तुमेवंविमर्शिभिः ।
विनीतैर्मिथुनैर्वारि निदधे पादपद्मयोः ॥ ८३ ॥
योजनान्यथ विस्तीर्णां नव द्वादश चायताम् ।
विनीताख्यां पुरीं कर्त्तुं श्रीदमुक्त्वा हरिर्ययौ ॥ ८४ ॥
सोऽपि रत्नमयीं भूमिर्माणिक्यमुकुटोपमाम् ।
व्यधात् द्विषामयोध्येति तामयोध्यापराभिधाम् ॥ ८५ ॥
तां च निर्माय निर्मायः पूरयामास यक्षराट् ।
अक्षय्यरत्नवसनधनधान्यैर्निरन्तरम् ॥ ८६ ॥
वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यहर्म्यकिर्म्मीररश्मिभिः ।
भित्तिं विनापि खे तत्र चित्रकर्म्म विरच्यते ॥ ८७ ॥
तदग्रे दीप्रमाणिक्यकपिशीर्षपरम्पराः ।
अयत्नादर्शतां यान्ति चिरं खेचरयोषिताम् ॥ ८८ ॥
तस्यां गृहाङ्गणभुवि स्वस्तिकन्यस्तमौक्तिकैः ।
स्वैरं कर्करकक्रीडां कुरुते बालिकाजनः ॥ ८९ ॥
तत्रोद्यानोच्चवृक्षाग्रस्खल्यमानान्यहर्निशम् ।
खेचरीणां विमानानि क्षणं यान्ति कुलायताम् ॥ १०० ॥

तत्र दृष्ट्वाऽट्टहर्म्येषु रत्नराशीन् समुच्छ्रितान् ।
तदवकरकूटोऽयं तर्क्यते रोहणाचलः ॥ १ ॥
जलकेलिरतस्त्रीणां त्रुटितैर्हारमौक्तिकैः ।
ताम्रपर्णीश्रियं तत्र दधते गृहदीर्घिकाः ॥ २ ॥
तत्रेभ्याः सन्ति ते येषां कस्याप्येकतमस्य सः ।
व्यवहर्त्तुं गतो मन्ये वणिक्पुत्रो धनाधिपः ॥ ३ ॥
नक्तमिन्दूपलक्षिप्तमन्दिरस्यन्दिवारिभिः ।
प्रशान्तपांशवो रथ्याः क्रियन्ते तत्र सर्व्वतः ॥ ४ ॥
वापीकूपसरोलक्षैः सुधासोदरवारिभिः ।
नागलोकं नवसुधाकुण्डं परिबभूव सा ॥ ५ ॥
नगरीं तामलङ्कुर्व्वन्नरेन्द्रो वृषभध्वजः ।
अपत्यानि निजानीव प्रजाश्चिरमपालयत् ॥ ६ ॥
तत उत्पादयामास लोकानुग्रहकाम्यया ।
एकैकशो विंशतिधा पञ्च शिल्पानि नाभिभूः ॥ ७ ॥
राज्यस्थितिनिमित्तं चाऽग्रहीद्वास्तुरगान् गजान् ।
सामाद्युपायसारां च नीतिरीतिमदर्शयत् ॥ ८ ॥
द्वासप्ततिकलाकाण्डं भरतं चाध्यजीगपत् ।
भरतोऽपि निजान् भ्रातॄंस्तनयानितरानपि ॥ ९ ॥
नाभेयो बाहुबलिनं भिद्यमानान्यनेकशः ।
लक्षणानि च हस्त्यश्वस्त्रीपुंसानामजिज्ञपत् ॥ १० ॥
अष्टादशलिपीर्ब्राह्म्या अपसव्येन पाणिना ।
दर्शयामास सव्येन सुन्दर्या गणितं पुनः ॥ ११ ॥

वर्णव्यवस्थां रचयन् न्यायमार्गं प्रवर्त्तयन् ।
लक्षाशीतिं पूर्वलक्षाणि नाभिभूरत्यवाहयत् ॥ १२ ॥
प्रभुः स्मरकृतावासे मधुमासे समेयुषि ।
अगादन्येद्युरुद्याने परिवारानुरोधतः ॥ १३ ॥
गुञ्जद्भिः फुल्लमाकन्दमकरन्दोन्मदालिभिः ।
मधुलक्ष्मीर्बभूव स्वागतिकीव जगत्प्रभोः ॥ १४ ॥
पूर्व्वरङ्ग इवारब्धे पञ्चमोच्चारिभिः पिकैः ।
अदर्शयल्लतालास्यं मलयानिललासकः ॥ १५ ॥
प्रतिशाखं विलग्नाभिः पुष्पोच्चयकुतूहलात् ।
स्त्रीभिस्तत्राभवन् वृक्षाः सञ्जातस्त्रीफला इव ॥ १६ ॥
पुष्पवासगृहासीनः पुष्पाभरणभूषितः ।
पुष्पशेन्दुकहस्तोऽभान्मधुर्मूर्त्त इव प्रभुः ॥ १७ ॥
तत्र [1]खेलायमानेषु निर्भरं भरतादिषु ।
दध्यौ स्वामी किमीदृक्षा क्रीडा दोगुन्दगेष्वपि ॥ १८ ॥
ज्ञात्वाऽथावधिना स्वामी स्वःसुखान्युत्तरोत्तरम् ।
अनुत्तरस्वर्गसुखं भुक्तपूर्व्वं स्वयं च तत् ॥ १९ ॥
भूयोऽप्यचिन्तयदिदं विगलन्मोहबन्धनः ।
धिगेष विषयाक्रान्तो वेत्ति नात्महितं जनः ॥ २० ॥
अहो संसारकूपेऽस्मिन् जीवाः कुर्वन्ति कर्म्मभिः ।
अरघट्टघटीन्यायेनैहिरेयाहिरां क्रियाम् ॥ २१ ॥

---

(१) क दोलायमानेषु ।

इत्यासीन्मनसा यावद्विभुर्भवपराङ्मुखः ।
तावल्लोकान्तिका देवा एयुः सारस्वतादयः ॥ २२ ॥
बद्धैरञ्जलिभिर्मूर्ध्नि कृतान्यमुकुटा इव ।
प्रणम्य ते व्यज्ञपयन् स्वामिंस्तीर्थं प्रवर्त्तय ॥ २३ ॥
गतेषु तेषु भगवानुद्यानान्नन्दनाभिधात् ।
व्यावृत्त्य गत्वा नगरीमाजुहावावनीपतीन् ॥ २४ ॥
राज्येऽभ्यषिञ्चद्भरतं ज्येष्ठपुत्रं ततो विभुः ।
बाहुबल्यादिपुत्राणां विभज्य विषयान् ददौ ॥ २५ ॥
सांवत्सरिकदानेन ततोऽतर्प्पीत्तथा भुवम् ।
दैन्यीति दीनवाक्यस्य कश्चिदासीद्यथा नहि ॥ २६ ॥
अथासनप्रकम्पेन सर्वेऽप्यभ्येत्य वासवाः ।
अभिषेकं प्रभोश्चक्रुर्गिरेरिव पयोमुचः ॥ २७ ॥
माल्याङ्गरागैर्देवेशन्यस्तैर्वासितविष्टपैः ।
स्वयशोभिरिवाशोभि परितः परमेश्वरः ॥ २८ ॥
विचित्रैरर्चितो वस्त्रैरलङ्कृतैश्च भूषणैः ।
विभुर्बभासे सन्ध्याभ्रधिष्ण्यैरिव मरुत्पथः ॥ २९ ॥
दिवि दुन्दुभिनादं च कारयामास वासवः ।
जगतो ददानन्दमसम्भ्रान्तमिवात्मनि ॥ ३० ॥
सुरासुरनरोद्वाह्यामारोहच्छिबिकां विभुः ।
ऊर्ध्वलोकगतेर्मार्गं जगतो दर्शयन्निव ॥ ३१ ॥
एवं सदेवैर्देवेशैश्चक्रे निष्क्रमणोत्सवः ।
यं पश्यद्भिर्निजदृशां नैर्निमेष्यं कृतार्थितम् ॥ ३२ ॥

गत्वा सिद्धार्थकोद्याने मुमोच परमेश्वरः ।
कुसुमाभरणादीनि कषायानिव सर्वतः ॥ ३३ ॥
चतुर्भिर्मुष्टिभिः केशानुद्दधार जगद्गुरुः ।
जिघृक्षुः पञ्चमीं मुष्टिं वासवेनेति याचितः ॥ ३४ ॥
देवांसयोः स्वर्णरुचोर्वाचातीतातिशोभते ।
केशवल्लर्य्यसावास्तामिति तां स्वाम्यधारयत् ॥ ३५ ॥
प्रतीच्छतश्च सौधर्म्माधिपतेः सिचयाञ्चले ।
स्वामिकेशा दधुर्दत्तवर्णान्तरगुणश्रियम् ॥ ३६ ॥
क्षीरोदधौ सुधर्मेशः केशान् क्षिप्ताभ्युपेत्य च ।
रङ्गाचार्य इवारक्षत्तुमुलं मुष्टिसंज्ञया ॥ ३७ ॥
सर्व्वं सावद्यं प्रत्याख्यामीति चारित्रमुच्चकैः ।
मोक्षाध्वगो रथमिवाध्यारुरोह जगत्पतिः ॥ ३८ ॥
सर्वतः सर्वजन्तूनां मनोद्रव्याणि दर्शयत् ।
जज्ञे ज्ञानं प्रभोस्तुर्य्यं मनःपर्य्ययसंज्ञकम् ॥ ३९ ॥
राज्ञां सहस्राश्चत्वारोऽनुयान्तस्तं निजप्रभुम् ।
व्रतमाददिरे भक्त्या कुलीनानां क्रमो ह्यसौ ॥ ४० ॥
ततः सर्वेष्वपीन्द्रेषु गतेषु स्वं स्वमालयम् ।
व्यहरत्तैर्वृत्तः स्वामी यूथनाथ इव द्विपैः ॥ ४१ ॥
लोकैर्भिक्षास्वरूपाज्ञैर्भिक्षार्थं भ्रमतः प्रभोः ।
अढौकि कन्येभाश्वादि श्रिगाऽर्ज्जवमपि क्वचित् ॥ ४२ ॥
न्याय्यामप्राप्नुवन् भिक्षां सहमानः परीषहान् ।
अदीनमानसः स्वामी मौनव्रतमुपाश्रितः ॥ ४३ ॥

श्रमणानां सहस्रैस्तैश्चतुर्भिरपि नाभिभूः ।
क्षुधार्तैर्मुमुचे को वा [1]ससत्त्वो भगवानिव ॥ ४४ ॥
वने मूलफलाहारा जज्ञिरे ते तु तापसाः ।
भवाटवीपथजुषो धिक्ताम्मोक्षपथच्युतान् ॥ ४५ ॥
अथ कच्छमहाकच्छपुत्रावाज्ञागतौ क्वचित् ।
ईयतुर्नमिविनमी स्वामिनं प्रतिमास्थितम् ॥ ४६ ॥
प्रणम्य तौ विज्ञपयाम्बभूवतुरिति प्रभुम् ।
आवयोर्नापरः स्वामी स्वामिन् राज्यप्रदो भव ॥ ४७ ॥
न किञ्चिदूचे भगवांस्तदा तौ सेवकावपि ।
निर्ममा हि न लिप्यन्ते कस्याप्यैहिकचिन्तया ॥ ४८ ॥
तौ कृष्टासी सिषेवाते स्वामिनं पारिपार्श्विकौ ।
अहर्निशं मेरुगिरिं सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४९ ॥
अथ तौ धरणेन्द्रेण प्रभुं वन्दितुमेयुषा ।
कौ युवामिह को हेतुरित्युक्तावेवमूचतुः ॥ ५० ॥
भृत्यावावामसौ भर्त्ता क्वचिदप्यादिदेश च ।
राज्यं विभज्य सर्वेषां स्वपुत्राणामदत्त च ॥ ५१ ॥
अपि प्रदत्तसर्वस्वो दातासौ राज्यमावयोः ।
अस्ति नास्तीति का चिन्ता कार्या सेवैव सेवकैः ॥ ५२ ॥
याचेथां भरतं स्वामी निर्ममो निष्परिग्रहः ।
किमद्य दद्यादिति तौ तेनोक्तावित्यवोचताम् ॥ ५३ ॥

---

(१) ख ग च सत्त्ववान् ।

विश्वस्वामिनमाप्यामुं कुर्वः स्वाम्यन्तरं नहि ।
कल्पपादपमासाद्य कः करीरं निषेवते ॥ ५४ ॥
यावां याचावहे नान्यं विहाय परमेश्वरम् ।
पयोमुचं विमुच्यान्यं याचते चातकोऽपि किम् ॥ ५५ ॥
स्वस्त्यस्तु भरतादिभ्यः किं तवास्मद्विचिन्तया ।
स्वामिनोऽस्माद्यद्भवति तद्भवत्वपरेण किम् ॥ ५६ ॥
तदुक्तिमुदितोऽवादीदथेदं पन्नगेश्वरः ।
पातालपतिरेषोऽस्मि स्वामिनोऽस्यैव किङ्करः ॥ ५७ ॥
सेव्यः स्वाम्ययमेवेति प्रतिज्ञा साधु साधु वः ।
स्वामिसेवाफलं विद्याधरैश्वर्यं ददामि तत् ॥ ५८ ॥
स्वामिसेवात्तमेवैतद्बुध्येथां हन्त नान्यथा ।
सम्बोध्येति ददौ विद्याः प्रज्ञप्तीप्रमुखास्तयोः ॥ ५९ ॥
ईयतुस्तदनुज्ञातौ पञ्चाशद्योजनीपृथुम् ।
तौ वैताढ्याद्रिमुत्सेधं पञ्चविंशतियोजनम् ॥ ६० ॥
दशयोजनविस्तारदक्षिणश्रेणिमध्यगाः ।
तत्र विद्याबलाच्चक्रे नमिः पञ्चाशतं पुरीः ॥ ६१ ॥
दशयोजनविस्तारोत्तरश्रेण्यां न्यवीविशत् ।
विद्याधरपतिः षष्टिं पुराणि विनमिः पुनः ॥ ६२ ॥
चक्राते चक्रवर्त्तित्वं [1]चिराद्‌ विद्याधरेषु तौ ।
तादृशः स्वामिसेवायाः किं नाम स्याद्दुरासदम् ॥ ६३ ॥

---

(१) ख ग ङ चिरम् ।

८

वर्षं मौनी निराहारो विहरन् भगवानपि ।
पुरं गजपुरं नाम प्रययौ पारणेच्छया ॥ ६४ ॥
तदा च सोमयशसः श्रेयांसः स्वप्नमैक्षत ।
मेरुं श्यामं सुधाकुम्भैः क्षालयित्वोज्ज्वलं व्यधात् ॥ ६५ ॥
सुबुद्धिश्रेष्ठिनाप्यैक्षि गोसहस्रं रवेश्च्युतम् ।
श्रेयांसेनाहितं तत्र ततोऽसौ भासुरोऽभवत् ॥ ६६ ॥
अदर्शि सोमयशसा राजैको बहुभिः परैः ।
रुद्धः समन्ताच्छ्रेयांससाहाय्याज्जयमीयिवान् ॥ ६७ ॥
त्रयस्ते सदसि स्वप्नानान्योऽन्यस्य न्यवीविदन् ।
ते निर्णयमजानन्तः स्वं स्वं स्थानं पुनर्ययुः ॥ ६८ ॥
प्रादुर्भावयितुमिव तदा तत्स्वप्ननिर्णयम् ।
श्रेयांसस्य ययौ वेश्म भिक्षार्थी भगवानपि ॥ ६९ ॥
भगवन्तं समायान्तं शशाङ्कमिव सागरः ।
आलोक्य श्रेयसां पात्रं श्रेयांसः शिश्रिये मुदम् ॥ ७० ॥
ऊहापोहं वितन्वानः श्रेयांसः स्वामिदर्शनात् ।
अवाप जातिस्मरणं पूर्वनष्टनिधानवत् ॥ ७१ ॥
चक्रभृद्वज्रनाभोऽसौ प्राग्भवेऽस्यास्मि सारथिः ।
अनुप्रव्रजितस्त्वामुं तदेत्यादि विवेद सः ॥ ७२ ॥
ततो विज्ञातनिर्दोषभिक्षादानविधिः सुधीः ।
स्वामिने प्रासुकायातेक्षुरसं मुदितो ददौ ॥ ७३ ॥
भूयानपि रसः पाणिपात्रे भगवतो ममौ ।
श्रेयांसस्य तु हृदये ममुर्नहि मुदस्तदा ॥ ७४ ॥

स्त्यानोऽमुस्तम्भितोऽन्वासीद् व्योम्नि लग्नशिखो रसः ।
अञ्जलौ स्वामिनोऽचिन्त्यप्रभावाः प्रभवः खलु ॥ ७५ ॥
ततो भगवता तेन रसेनाकारि पारणम् ।
सुरासुरनृणां नेत्रैः पुनस्तद्दर्शनामृतैः ॥ ७६ ॥
कुर्व्वद्भिर्दुन्दुभिध्वानं देवैर्दिवि घनैरिव ।
वृष्टयो रत्नपुष्पाणां चक्रिरे वारिवृष्टिवत् ॥ ७७ ॥
अथ तक्षशिलां स्वामी ययौ बाहुबलेः पुरीम् ।
बाह्योद्याने प्रपेदे च प्रतिमामेकरात्रिकीम् ॥ ७८ ॥
प्रभाते पावयिष्यामि स्वं लोकं स्वामिदर्शनात् ।
इतीच्छतो बाहुबलेः साभून्मासोपमा निशा ॥ ७९ ॥
स प्रातः प्रययौ यावत्तावत्स्वाम्यन्यतोऽगमत् ।
तत्रास्वामिकमुद्यानं व्योमेवाचन्द्रमैक्षत ॥ ८० ॥
मनोरथो विलीनो मे हृदि बीजमिवोषरे ।
हा धिक् प्रमदरोऽस्मीति बह्वात्मानं निनिन्द सः ॥ ८१ ॥
यत्रास्थातां प्रभोः पादौ रत्नैस्तत्रार्पेभिर्व्यधात् ।
धर्म्मचक्रं सहस्रारं सहस्रांशुमिवापरम् ॥ ८२ ॥
विवधाभिग्रहः स्वामी म्लेच्छदेशेष्वधर्मसु ।
विजहार यथार्येषु समभावा हि योगिनः ॥ ८३ ॥
तदा प्रभृत्यनार्याणामपि पापैककर्म्मणाम् ।
धर्मास्तिक्यधिया जज्ञे दृढानुष्ठानचेष्टितम् ॥ ८४ ॥
एवं विहरमाणस्तु सहस्रे शरदां गते ।
पुरं पुरिमतालाख्यमाजगाम जगद्गुरुः ॥ ८५ ॥

तत्पूर्वोत्तरदिग्भागे कानने शकटानने ।
वटस्याधोऽष्टमभक्तेनास्थात्प्रतिमया प्रभुः ॥ ८६ ॥
आरुह्य क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ।
शुक्लध्यानान्तरं शुद्धमध्यासीच्च जगत्पतिः ॥ ८७ ॥
ततश्च घातिकर्म्माणि व्यलीयन्त घना इव ।
स्वामिनः केवलज्ञानरविराविर्बभूव च ॥ ८८ ॥
विमानान्यतिसम्मर्दाद् घट्टयन्तः परस्परम् ।
एयुरिन्द्राश्चतुःषष्टिः समं देवगणैस्तदा ॥ ८९ ॥
त्रैलोक्यभर्त्तुः समवसरणस्थानभूतलम् ।
अमृजन्वायुकुमाराः स्वयं मार्जितमानिनः ॥ ९० ॥
गन्धाम्बुवृष्टिभिर्मेघकुमाराः सिषिचुः क्षितिम् ।
सुगन्धिबाष्पैः सोत्क्षिप्तधूपार्घैर्वेष्यतः प्रभोः ॥ ९१ ॥
पुष्पोपहारमृतवो जानुदघ्नं व्यधुर्भुवि ।
अप्येषत्पूज्यसंसर्गः पूजायै खलु जायते ॥ ९२ ॥
स्निग्धधूमशिखास्तोमवासितव्योममण्डलाः ।
चक्रुर्धूपघटीस्तत्र तत्र वह्निकुमारकाः ॥ ९३ ॥
इन्द्रचापशतालीढमिव नानामणित्विषा ।
ततः समवसरणं चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ॥ ९४ ॥
रजतस्वर्णमाणिक्यवप्रास्तत्र त्रयो बभुः ।
भुवनाधिपतिज्योतिर्वैमानिकसुरैः कृताः ॥ ९५ ॥
असौ स्वर्गमसौ मोक्षं गच्छत्यध्वेति देहिनाम् ।
शंसन्त्य इव वल्गन्त्यः पताकास्तेषु रेजिरे ॥ ९६ ॥

विद्याधर्य्यो रत्नमय्यो वप्रोपरि चकाशिरे।
कृतप्रवेशनिष्काशा विमानाशङ्कया सुरैः॥ १९७॥
माणिक्यकपिशीर्षाणि मुग्धामरवधूजनैः।
आलोक्यन्त चिरं हर्षाद्रत्नताडङ्कशङ्कया॥ १९८॥
प्रतिवप्रं च चत्वारि गोपुराणि बभासिरे।
चतुर्विधस्य धर्मस्य क्रीडावातायना इव॥ १९९॥
चक्रे समवसरणान्तरेऽशोकतरुः सुरैः।
क्रोशत्रयोदयो रत्नत्रयोदयमिवोद्दिशन्॥ २००॥
तस्याधःपूर्वदिग्भागे रत्नसिंहासनं सुराः।
सपादपीठं विदधुः सारं स्वर्गश्रियामिव॥ १॥
प्रविश्य पूर्वद्वारेण नत्वा तीर्थं तमश्नुते।
स्वामी सिंहासनं भेजे पूर्वाचलमिवार्यमा॥ २॥
रत्नसिंहासनस्थानि दिक्ष्वन्यास्वपि तत्क्षणम्।
भगवत्प्रतिबिम्बानि त्रीणि देवा विचक्रिरे॥ ३॥
वराकीकृतराकेन्दुमण्डलं परमेशितुः।
त्रैलोक्यस्वामिताचिह्नमिवच्छत्रत्रयं बभौ॥ ४॥
भगवानेक एवायं स्वामीत्यूर्ध्वीकृतो भुजः।
इन्द्रेण च प्रभोरग्रे रेजे रत्नमयो ध्वजः॥ ५॥
चकाशे केवलज्ञानिचक्रवर्त्तित्वसूचकम्।
अत्यद्भुतप्रभाचक्रं धर्मचक्रं प्रभोः पुरः॥ ६॥
रेजतुर्जाह्नवीवीचिसोदरे चारुचामरे।
हंसाविवानुधावन्तौ स्वामिनो मुखपङ्कजम्॥ ७॥

आविर्बभूवानुवपुस्तदा भामण्डलं विभोः ।
खद्योतपोतवद्यस्य पुरो मार्त्तण्डमण्डलम् ॥ ८ ॥
प्रतिध्वानैस्ततस्तोऽपि दिशो मुखरयन् भृशम् ।
अम्भोद इव गम्भीरो दिवि दध्वान दुन्दुभिः ॥ ९ ॥
अधोवृन्ताः सुमनसो विष्वग्ववृषिरे सुरैः ।
शान्तीभूते जने त्यक्तान्यस्त्राणीव मनोभुवा ॥ १० ॥
पञ्चत्रिंशदतिशयान्वितया भगवान् गिरा ।
त्रैलोक्यानुग्रहायाथ प्रारेभे धर्मदेशनाम् ॥ ११ ॥
भगवत्केवलज्ञानोत्सवं चारा अचीकथन् ।
भरतस्य तदा चक्ररत्नमप्युदपद्यत ॥ १२ ॥
उत्पन्नकेवलस्तात इतश्चक्रमितोऽभ्यगात् ।
आदौ करोमि कस्यार्चामिति दध्यौ क्षणं नृपः ॥ १३ ॥
क्व विश्वाभयदस्तातः क्व चक्रं प्राणिघातकम् ।
विमृश्येति स्वामिपूजाहेतोः स्वानादिदेश सः ॥ १४ ॥
सूनोः परीषहोदन्तदुःखाश्रूत्पन्नदृग्रुजम् ।
मरुदेवामथोपेत्य नत्वा चासौ व्यजिज्ञपत् ॥ १५ ॥
आदिशः सर्व्वदापीदं यन्मे सूनुस्तपात्यये ।
पद्मखण्ड इव मृदुः सहते वारिविद्रवम् ॥ १६ ॥
हिमर्त्तौ हिमसम्पातपरिक्लेशवशां दशाम् ।
अरण्ये मालतीस्तम्ब इव याति निरन्तरम् ॥ १७ ॥
उष्णर्त्तावुष्णकिरणकिरणैरतिदारुणैः ।
सन्तापं चानुभवति स्तम्बेरम इवाधिकम् ॥ १८ ॥

तद्देवं सर्व्वकालेषु वनवासी निराश्रयः ।
पृथग्जन इवैकाकी वत्सो मे दुःखभाजनम् ॥ १९ ॥
त्रैलोक्यस्वामिताभाजः स्वसूनोस्तस्य सम्प्रति ।
पश्य सम्पदमित्युक्त्वारोहयामास तां गजे ॥ २० ॥
सुवर्णवज्रमाणिक्यभूषणैस्तुरगैर्गजैः ।
पत्तिभिः स्यन्दनैर्मूर्त्तश्रीमयैः सोऽचलत्ततः ॥ २१ ॥
सैन्यैर्भूषणभाःपुञ्जकृतजङ्गमतोरणैः ।
गच्छन् दूरादपि नृपोऽपश्यद्रत्नध्वजं पुरः ॥ २२ ॥
मरुदेवामथावादीद्भरतः पुरतो ह्यदः ।
प्रभोः समवसरणं देवि देवैर्विनिर्मितम् ॥ २३ ॥
अयं जयजयारावतुमुलस्त्रिदिवौकसाम् ।
श्रूयते तातपादान्ते सेवोत्सवमुपेयुषाम् ॥ २४ ॥
मालवकैशिकीमुख्यग्रामरागपवित्रिता ।
कर्णामृतमियं वाणी स्वामिनो देशनाकृतिः ॥ २५ ॥
मयूरसारसक्रौञ्चहंसाद्यैः स्वस्वराधिका ।
आकर्ण्यते दत्तकर्णैः स्वामिनो गीः सविस्मयम् ॥ २६ ॥
तातस्य तोयदस्येव ध्वनावायोजनादिह ।
श्रुते मनोबलाकेव बलवद्देवि धावति ॥ २७ ॥
त्रैलोक्यभर्त्तुर्गम्भीरां वाणीं संसारतारिणीम् ।
निर्वातदीपनिस्पन्दा मरुदेवा मुदाऽशृणोत् ॥ २८ ॥
शृण्वन्त्यास्तां गिरं देव्या मरुदेव्या व्यलीयत ।
आनन्दाश्रुपयःपूरैः पङ्कवत्पटलं दृशोः ॥ २९ ॥

साऽपश्यत्तीर्थकृल्लक्ष्मीं तस्याऽतिशयशालिनीम् ।
तस्यास्तद्दर्शनानन्दस्थैर्यात्कर्म व्यशीर्यत ॥ ३० ॥
भगवद्दर्शनानन्दयोगस्थैर्यमुपेयुषी ।
केवलज्ञानमम्लानमाससाद तदैव सा ॥ ३१ ॥
करिस्कन्धाधिरूढैव प्राप्तायु:कर्मसङ्क्षया ।
अन्तकृत्केवलित्वेन निर्वाणं मरुदेव्यगात् ॥ ३२ ॥
एतस्यामवसर्पिण्यां सिद्धोऽसौ प्रथमस्ततः ।
क्षीराब्धौ तद्वपुः क्षिप्त्वा चक्रे मोक्षोत्सवः सुरैः ॥ ३३ ॥
ततो विज्ञाततन्मोक्षो हर्षशुग्भ्यां समं नृपः ।
अभ्रच्छायार्कतापाभ्यां शरत्काल इवान्वितः ॥ ३४ ॥
सन्त्यज्य राज्यचिह्नानि पदातिः सपरिच्छदः ।
ततः समवसरणं प्रविवेश विशाम्पतिः ॥ ३५ ॥
चतुर्भिर्देवनिकायैः स्वामी परिवृतस्तदा ।
ददृशे भरतेशेन दृक्चकोरनिशाकरः ॥ ३६ ॥
त्रिश्च प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं प्रणम्य च ।
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिः स्तोतुमिति चक्री प्रचक्रमे ॥ ३७ ॥
जयाखिलजगन्नाथ जय विश्वाभयप्रद ।
जय प्रथमतीर्थेश जय संसारतारण ॥ ३८ ॥
अद्यावसर्पिणीलोकपद्माकरदिवाकर ।
त्वयि दृष्टे प्रभातं मे प्रनष्टतमसोऽभवत् ॥ ३९ ॥
भव्यजीवमनोवारिनिर्मलीकारकर्मणि ।
वाणी जयति ते नाथ कतकक्षोदसोदरा ॥ ४० ॥

तेषां दूरे न लोकाग्रं कारुण्यक्षीरसागर।
समारोहन्ति ये नाथ त्वच्छासनमहारथम् ॥ ४१ ॥
लोकाग्रतोऽपि संसारमग्रिमं देव मन्महे।
निष्कारणजगद्बन्धुर्यत्र साक्षात्त्वमीक्ष्यसे ॥ ४२ ॥
त्वद्दर्शनमहानन्दस्यन्दनिष्यन्दलोचनैः।
स्वामिन् मोक्षसुखास्वादः संसारेऽप्यनुभूयते ॥ ४३ ॥
रागद्वेषकषायाद्यैरुद्धं जगदरातिभिः।
इदमुद्वेष्यते नाथ त्वयैवाभयसत्रिणा ॥ ४४ ॥
स्वयं ज्ञापयसे तत्त्वं मार्गं दर्शयसि स्वयम्।
स्वयं च त्रायसे विश्वं त्वत्तो नाथामि नाथ किम् ॥ ४५ ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथं महीनाथशिरोमणिः।
देशनावाक्सुधां पूर्णं कर्णाञ्जलिपुटं पपौ ॥ ४६ ॥
तदा ऋषभसेनादीन् भगवान्वृषभध्वजः।
दीक्षयामास चतुरशीतिं गणधरान् स्वयम् ॥ ४७ ॥
अदीक्षयत्ततो ब्राह्मीं भरतस्य च नन्दनान्।
शतानि पञ्च नप्तृंश्च शतानि सप्त नाभिभूः ॥ ४८ ॥
साधवः पुण्डरीकाद्याः साध्व्यो ब्राह्मयादयोऽभवन्।
श्रेयांसाद्याः श्रावकाश्च श्राविकाः सुन्दरीमुखाः ॥ ४९ ॥
एवं चतुर्विधः सङ्घः स्थापितः स्वामिना तदा।
ततःप्रभृति सङ्घस्य तथैवेयं व्यवस्थितिः ॥ ५० ॥
स्वाम्यथो भव्यबोधायान्यतोऽगात्सपरिच्छदः।
तं नत्वा भरताधीशोऽप्ययोध्यां नगरीं ययौ ॥ ५१ ॥

तत्र नाभ्यङ्गभूवंशरत्नाकरनिशाकरः ।
यथाविधि जुगोपोर्वीं न्यायो विग्रहवानिव ॥ ५२ ॥
चतुःषष्टिः सहस्राणि बभूवुस्तस्य वल्लभाः ।
अनुचर्यः श्रियो यासां जज्ञिरे रूपसम्पदा ॥ ५३ ॥
तस्मिन्नर्द्धासनासीने वासवस्य दिवौकसः ।
द्वयोर्भेदमजानन्तः पेतुः प्रणतिसंशये ॥ ५४ ॥
प्रारब्धदिग्जयः पूर्वं पूर्वस्यां भानुमानिव ।
सोऽगाज्जितान्यतेजोभिस्तेजोभिर्द्योतयन् जगत् ॥ ५५ ॥
उत्क्षिप्तार्घमिवोद्वीचिहस्तविन्यस्तविद्रुमैः ।
गङ्गासम्भेदसुभगं स प्रापत् पूर्वसागरम् ॥ ५६ ॥
मागधतीर्थकुमारं देवं मनसिकृत्य च ।
प्रपेदेऽष्टमभक्तं सोऽर्थसिद्धेर्द्वारमादिमम् ॥ ५७ ॥
यादांसि त्रासयन्नाशु रथेनारुह्य रंहसा ।
जलधिं मन्दरेणेव जगाहे स महाभुजः ॥ ५८ ॥
रथनाभ्युदये तोये स्थित्वा द्वादशयोजनीम् ।
बाणं दूतमिव प्रैषीन्नामाङ्कं मागधाय सः ॥ ५९ ॥
अथ मागधतीर्थस्य पतिर्निपतिते शरे ।
चुकोप विकटाटोपभ्रुकुटीभङ्गभीषणम् ॥ ६० ॥
शरे मन्त्राक्षराणीव तस्य नामाक्षराण्यसौ ।
दृष्ट्वा नागकुमारोऽभून्नितान्तं शान्तमानसः ॥ ६१ ॥
प्रथमश्चक्रवर्त्येष उत्पन्न इति चिन्तयन् ।
उपतस्थे स भरतं विजयो मूर्त्तिमानिव ॥ ६२ ॥

नरचूडामणेरग्रे निजं चूडामणिं फणी ।
चिरार्जितं तेज इवोपानयत्तच्छरं च सः ॥ ६३ ॥
तवाहं पूर्वदिक्पालः किङ्करः करवाणि किम् ।
इति विज्ञपयन् राज्ञा सोऽनुजज्ञे महौजसा ॥ ६४ ॥
जयस्तम्भमिवारोप्य तत्र तं मागधाधिपम् ।
पूर्वनीरनिधेस्तीरान्नरदेवो न्यवर्त्तत ॥ ६५ ॥
उर्व्वीमुर्व्वीं कुर्वाणश्चलयन्नचलानपि ।
चतुरङ्गबलेनाथ प्रपेदे दक्षिणोदधिम् ॥ ६६ ॥
एलालवङ्गलवलीकक्कोलबहले तटे ।
सैन्यान्यावासयामास सदोर्वीर्यपुरन्दरः ॥ ६७ ॥
तेजसा स दुरालोको द्वितीयइव भास्करः ।
महावाहं महाबाहुरारुरोह महारथम् ॥ ६८ ॥
तरङ्गैरिव रङ्गद्भिस्ततस्तुङ्गैस्तुरङ्गमैः ।
रथनाभ्युदयं तोयं ललङ्घे स महोदधिम् ॥ ६९ ॥
वरदामाभिमुखं च सज्जीकृतशरासनः ।
धनुर्वेदोङ्कारमिव ज्याभिर्घोषं ततान सः ॥ ७० ॥
सौवर्णकर्णताडङ्कपद्मनालतुलास्पृशम् ।
काञ्चनं सन्दधे बाणमाकर्णाकृष्टकार्मुके ॥ ७१ ॥
वरदामाख्यतीर्थेशमभि श्रीभरतस्ततः ।
मुमोच नमुचिद्वेषिस्थामा नामाङ्कितं शरम् ॥ ७२ ॥
वरदामपतिर्बाणं प्रेक्ष्य च प्रतिगृह्य च ।
भरतं प्रत्युपायञ्च उपायनमुपानयत् ॥ ७३ ॥

जगे च भरताधीशं धन्योऽस्मि यदिहागमः ।
नाथेन भवता नाथ सनाथोऽहमतः परम् ॥ ७४ ॥
ततस्तमात्मसात्कृत्वा कृत्यविन्नरतेश्वरः ।
प्रति प्रतीचीमचलच्चलयन्नचलां बलैः ॥ ७५ ॥
अपरार्णवमासाद्य प्रभासाभिमुखं शरम् ।
जाज्वल्यमानं भरतस्तडिद्दण्डमिवाक्षिपत् ॥ ७६ ॥
दण्डं प्रयच्छ कुर्वाज्ञां जिजीविषसि चेत्सुखम् ।
इत्यक्षराणि तद्वाणे प्रभासपतिरैक्षत ॥ ७७ ॥
प्राज्यानि प्रगुणीकृत्य प्राभृतान्यद्भुतानि सः ।
चचाल शरमादाय प्रसादयितुमार्षभिम् ॥ ७८ ॥
हारान्नीहारहरिणानाजहारातिहारिणः ।
चिरकालार्जितानात्मयशोराशीनिवाखिलान् ॥ ७९ ॥
येषामग्रे दृषत्कल्पो रमारमणहृन्मणिः ।
तांस्तान्विश्राणयामास मणीन्नरशिरोमणिः ॥ ८० ॥
कटकानि कटीसूत्रं चूडामणिमुरोमणिम् ।
निष्कादि चार्पयद्राज्ञे मूर्त्तं तेज इव स्वकम् ॥ ८१ ॥
इति प्रसादितस्तेनाच्छद्मना भक्तिसद्मना ।
भरतोऽगान्नदीं सिन्धुमुत्तरद्वारदेहलीम् ॥ ८२ ॥
निकषा सिन्धुभवनं निदधे शिबिरं नृपः ।
सिन्धुदेवीं समुद्दिश्य विदधे चाष्टमं तपः ॥ ८३ ॥
सिन्धुश्चासनकम्पेन ज्ञात्वा चक्रिणमागतम् ।
उपेत्योपायनैर्दिव्यैरानर्च पृथिवीपतिम् ॥ ८४ ॥

तामुरीकृतसेवां च विसृज्य कृतपारणः ।
अष्टाह्निकोत्सवं तस्या विदधे [1]वसुधाधवः ॥ ८५ ॥
सोऽथ चक्रानुगो गच्छन् ककुभोत्तरपूर्वया ।
भरतार्द्धद्वयाघाटं वैताढ्याद्रिमवाप च ॥ ८६ ॥
नितम्बे दक्षिणे तस्य विन्यस्तशिबिरस्ततः ।
अधिवैताढ्यकुमारं नृपतिर्विदधेऽष्टमम् ॥ ८७ ॥
विज्ञायावधिना सोऽपि दिव्यैस्तैस्तैरुपायनैः ।
उपतस्थे महीपालं सेवां च प्रत्यपद्यत ॥ ८८ ॥
तं विसृज्य नृपश्चक्रेऽष्टमभक्तान्तपारणम् ।
अष्टाह्निकोत्सवं तस्य विदधे च यथाविधि ॥ ८९ ॥
गुहां तमिस्रामभितस्तमिस्रारिरिव त्विषा ।
जगाम तददूरे च स्कन्धावारं न्यधान्नृपः ॥ ९० ॥
कृतमालामरं तत्र स उद्दिश्याष्टमं व्यधात् ।
सोऽपि ज्ञात्वासनकम्पादानर्चोपेत्य भूपतिम् ॥ ९१ ॥
विसृज्य तमपि क्ष्मापः कृत्वा चाष्टमपारणम् ।
विदधेऽष्टाह्निकां तस्य महोत्सवपुरःसरम् ॥ ९२ ॥
सुषेणो भरतादेशात्सिन्धुमुत्तीर्य चर्मणा ।
तरसा साधयामास दक्षिणं सिन्धुनिष्कुटम् ॥ ९३ ॥
करं ततस्त्यम्लेच्छानामादाय स्वेच्छयाथ सः ।
उत्तीर्य चर्मणा सिन्धुमाययौ भरतेश्वरम् ॥ ९४ ॥

---

(१) क ख वसुधाधिपः ।

वैताढ्ये तमिस्रां वज्रकपाटपिहितां गुहाम् ।
उद्घाटयितुमादिक्षत् [1]सुषेणमृषभात्मजः ॥ ९५ ॥
सुषेणोऽपि प्रभोराज्ञां शेषावन्मूर्ध्नि धारयन् ।
प्रदेशेऽगात्तमिस्रायाः गुहायाः अदवीयसि ॥ ९६ ॥
तदधिष्ठातृदेवं च कृतमालमनुस्मरन् ।
तस्थौ पौषधशालायामष्टमेन विशुद्धधीः ॥ ९७ ॥
स्नात्वा चाष्टमभक्तान्ते बाह्याभ्यन्तरशौचभृत् ।
पर्यधाच्छुचिवस्त्राणि विविधाभरणानि च ॥ ९८ ॥
होमकुण्डोपमे धूपदहने ज्वलदग्निके ।
धूपमुष्टीः क्षिपन् स्वार्थसाधनीराहुतीरिव ॥ ९९ ॥
ततः स्थानादसौ तस्या गुहाया द्वारमभ्यगात् ।
कोशद्वारं तदायुक्त इवोद्घाटयितुं त्वरी ॥ ३०० ॥
दृष्टमात्रं तत्कपाटयुगलं प्रणनाम च ।
नेतारमिव तदन्तःप्रवेशः स्यात्कुतोऽन्यथा ॥ १ ॥
गुहाद्वारे ततोऽष्टाष्टमङ्गलालेखपूर्वकम् ।
सोऽष्टाह्निकामहिमानं चक्रे स्वमहिमोचितम् ॥ २ ॥
दण्डरत्नं वज्रसारं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
अथ सेनापतिर्वज्रं वज्रपाणिरिवाददे ॥ ३ ॥
पदानि कतिचित्सोपसृत्य वक्र इव ग्रहः ।
दण्डरत्नेन झटिति कपाटौ त्रिरताडयत् ॥ ४ ॥

---

(१) स च ततस्त्वृषभात्मजः ।

पश्चाविवाद्रिर्वज्रेण दण्डरत्नेन ताडितौ ।
तडत्तडिति कुर्वाणौ विश्लिष्टौ तौ बभूवतुः ॥ ५ ॥
तद्गुहाद्वारवत्सद्यः सविकाशमुखो भृशम् ।
सुषेणो भरतायेदं गत्वा नत्वा व्यजिज्ञपत् ॥ ६ ॥
अद्याभूत्त्वत्प्रभावेण गुहाद्वारमपार्गलम् ।
यतेर्निःश्रेयसद्वारं तपसेवातिभूयसा ॥ ७ ॥
मघवैरावणमिवाधिरूढो गन्धवारणम् ।
तत्कालं भरताधीशो गुहाद्वारमुपाययौ ॥ ८ ॥
अन्धकारापहाराय मणिरत्नं न्यधान्नृपः ।
दक्षिणे कुम्भिनः कुम्भे पूर्वाद्राविव भास्करम् ॥ ९ ॥
ततोऽनुगचमूचक्रचक्रमार्गानुगो गुहाम् ।
प्रविवेश विशामीशो मेघमध्यमिवार्यमा ॥ १० ॥
गोमूत्रिकाक्रमेणानुयोजनान्तं तमश्छिदे ।
पार्श्वयोः काकिणीरत्नेनालिखन्मण्डलानि सः ॥ ११ ॥
दीप्रैरेकोनपञ्चाशन्मण्डलैः काकिणीकृतैः ।
मार्तण्डमण्डलोद्योतैस्तद्वाहिन्योऽवहन्सुखम् ॥ १२ ॥
भूपोऽथापश्यदुन्मग्ननिमग्ने निम्नगे ययोः ।
एकत्रोन्मज्जति ग्रावान्यस्यां मज्जत्यलाब्वपि ॥ १३ ॥
अतिदुस्तरताभाजोरपि सारणिलीलया ।
तयोर्नद्योरनवद्यां पद्यां व्यधित वर्द्धकिः ॥ १४ ॥
पद्यया ते समुत्तीर्य तद्गुहाकुहरान्नृपः ।
निरगच्छन्महामेघमण्डलादिव भास्करः ॥ १५ ॥

भरतो भरतचेत्रोत्तरखण्डं प्रविष्टवान् ।
अयुध्यत ततो म्लेच्छैर्दानवैरिव वासवः ॥ १६ ॥
जिता राज्ञा [1]महेशेन म्लेच्छाः प्रतिजयेच्छवः ।
उपासाञ्चक्रिरे मेघमुखान् स्वकुलदेवताः ॥ १७ ॥
मुसलाकारधाराभिराराहासारदारुणम् ।
ते प्रावर्त्तन्त संवर्त्त इव विष्वक् प्रवर्षितुम् ॥ १८ ॥
चर्मरत्नमधस्तेने राज्ञा द्वादशयोजनीम् ।
तद्वदूर्द्धं छत्ररत्नं मध्ये च निदधे चमूः ॥ १९ ॥
मणिरत्नमुरुध्वान्तध्वंसाय वसुधाधिपः ।
पूर्वाचल इवादित्यं छत्रदण्डे न्ययोजयत् ॥ २० ॥
तरदण्ड इवाराजत्तद्रत्नद्वयसम्पुटम् ।
ततस्तदादिलोकेऽभूद्ब्रह्माण्डमिति कल्पना ॥ २१ ॥
पूर्वाह्णे वापितान् शालीनपराह्णे च पक्किमान् ।
प्रत्यावासं गृहपतिर्भोजनार्थमपूरयत् ॥ २२ ॥
वर्षं वर्षं च निर्व्विसैरूचे मेघकुमारकैः ।
किरातानक्रवर्त्त्येष न साध्योऽस्माद्दृशामपि ॥ २३ ॥
भग्नेच्छास्तद्गिरा म्लेच्छाः शरणं भरतं ययुः ।
अग्निना किल दग्धानामग्निरेव महौषधम् ॥ २४ ॥
ततश्चाजय्यमजयत्सिन्धोरुत्तरनिष्कुटम् ।
स्वाम्यादेशेन सेनानीः संसारमिव योगवित् ॥ २५ ॥

---

(१) ख ग च महेच्छेन ।

कैश्चित्प्रयाणकैर्गच्छन् गजेन्द्र इव लीलया ।
नितम्बं दक्षिणं क्षुद्रहिमाद्रेः प्राप भूपतिः ॥ २६ ॥
उद्दिश्य क्षुद्रहिमवत्कुमारं तत्र चार्षभिः ।
चक्रेऽष्टमं कार्यसिद्धेस्तपोमङ्गलमादिमम् ॥ २७ ॥
गत्वाष्टमान्ते हिमवत्पर्वतं त्रिरताडयत् ।
साटोपो रथशीर्षेण शीर्षस्थः पृथिवीभुजाम् ॥ २८ ॥
भरतेशस्ततः क्षुद्रहिमवद्गिरिमूर्द्धनि ।
द्वासप्ततिं योजनानि नामाङ्कं बाणमक्षिपत् ॥ २९ ॥
बाणमालोक्य हिमवत्कुमारो [1]ऽप्येत्य सत्वरम् ।
भरताज्ञां स्वशिरसा शिरस्त्राणमिवाग्रहीत् ॥ ३० ॥
गत्वा ऋषभकूटाद्रिमृषभस्वामिभूस्ततः ।
जघान रथशीर्षेण त्रिर्दन्तेनेव दन्तिराट् ॥ ३१ ॥
अवसर्प्पिण्यां तृतीयारप्रान्ते भरतोऽस्म्यहम् ।
चक्रीति वर्णान् काकिण्या तत्पूर्वकटकेऽलिखत् ॥ ३२ ॥
ततो व्यावृत्य सद्वृत्तः स्कन्धावारं निजं ययौ ।
चकाराष्टमभक्तान्तपारणं च महीपतिः ॥ ३३ ॥
ततश्च क्षुद्रहिमवत्कुमारस्य नरेश्वरः ।
अष्टाह्निकोत्सवं चक्रेऽनुरूपं चक्रिसम्पदः ॥ ३४ ॥
ततो निववृते चक्रवर्त्ती चक्रपथानुगः ।
सिन्धुगङ्गान्तरं कुर्वन् सङ्कटं विपुलैर्बलैः ॥ ३५ ॥

---

(१) क ख अभ्येत्य ।

नितम्बमुत्तरमथ वैताढ्याद्रेरवाप सः ।
तत्र स्वस्थपरीवारं स्कन्धावारं न्यधत्त च ॥ ३६ ॥
ततो नमिविनम्याख्यौ विद्याधरपती प्रति ।
आदिदेश विशामीशो मार्गणं दण्डमार्गणम् ॥ ३७ ॥
वैताढ्यशृङ्गादुत्तीर्य कुपितौ दण्डयाचनात् ।
आजम्मतुर्युयुत्सू तौ विद्याधरबलावृतौ ॥ ३८ ॥
कुर्वन्मणिविमानैर्द्यां बहुसूर्यमयीमिव ।
प्रज्वलद्भिः प्रहरणैस्तडिन्मालामयीमिव ॥ ३९ ॥
उद्दामदुन्दुभिध्वानैर्मेघघोषमयीमिव ।
विद्याधरबलं व्योमन्यपश्यद्भरतस्ततः ॥ ४० ॥
दण्डार्थिन् दण्डमस्मत्तस्त्वं गृह्णासीति भाषिणौ ।
आहवायाह्वयेतां तौ विद्याढ्यौ महीपतिम् ॥ ४१ ॥
अथ ताभ्यांससैन्याभ्यां प्रत्येकं युगपच्च सः ।
युयुधे विविधैर्युद्धैर्युद्धाग्र्यो यज्जयश्रियः ॥ ४२ ॥
युधा द्वादशवार्षिक्या विद्याधरपती जितौ ।
प्राञ्जली प्रणिपत्यैवं भरताधीशमूचतुः ॥ ४३ ॥
रवेरुपरि किं तेजो वायोरुपरि को जवी ।
मोक्षस्योपरि किं सौख्यं कस्य शूरस्तवोपरि ॥ ४४ ॥
ऋषभो भगवान् साक्षादद्य दृष्टस्त्वमार्षभे ।
अज्ञानाद्योधितोऽस्माभिः कुलस्वामिन् सहस्व तत् ॥ ४५ ॥
किरीट इव नो मूर्ध्नि मण्डनं तव शासनम् ।
कोशो वपुरपत्यानि सर्वमन्यच्च तावकम् ॥ ४६ ॥

भक्तिगर्भमिति प्रोच्य भरतेशाय दत्तवान् ।
विनम्रो विनमिर्नारीरत्नं रत्नोच्चयं नमिः ॥ ४७ ॥
ततो राज्ञा विसृष्टौ तौ राज्यान्यारोप्य सूनुषु ।
विरक्तावृषभेशांह्रिमूले जगृहतुर्व्रतम् ॥ ४८ ॥
ततोऽपि चलितवतश्चक्ररत्नस्य पृष्ठतः ।
गच्छन्नासादयामास राजा मन्दाकिनीतटम् ॥ ४९ ॥
उत्तरं निष्कुटं गाङ्गं सुषेणोऽप्यभिषेणयन् ।
तरसा साधयामास किमसाध्यं महात्मनाम् ॥ ५० ॥
राजाप्यष्टमभक्तेन गङ्गादेवीमसाधयत् ।
आनर्च भरतं सापि देवतार्हैरुपायनैः ॥ ५१ ॥
ततो गङ्गानदीकूले कमलामोदमालिनि ।
वासागार इवोवास वसुमत्येकवासवः ॥ ५२ ॥
भरतं रूपलावण्यकिङ्करीकृतमन्मथम् ।
तत्रावलोक्य गङ्गापि प्राप क्षोभमयीं दशाम् ॥ ५३ ॥
विराजमाना सर्वाङ्गं मुक्तामयविभूषणैः ।
वदनेन्दोरनुगतैस्तारैस्तारागणैरिव ॥ ५४ ॥
वस्त्राणि कदलीगर्भत्वक्सगर्भाणि बिभ्रती ।
स्वप्रवाहपयांसीव तद्रूपपरिणामतः ॥ ५५ ॥
रोमाञ्चकञ्चुकोदञ्चत्कुचस्फुटितकञ्चुका ।
सद्यस्तरङ्गितापाङ्गा गङ्गा भरतमभ्यगात् ॥ ५६ ॥

(त्रिभिर्विशेषकम्)

प्रेमगद्गदवादिन्या गाढमभ्यर्थ्य पार्थिवः ।
रिरंसमानया निन्ये तया निजनिकेतनम् ॥ ५७ ॥
भुञ्जानो विविधान् भोगांस्तया सह महीपतिः ।
एकाहमिव वर्षाणां सहस्रं सोऽत्यवाहयत् ॥ ५८ ॥
गुहां खण्डप्रपाताख्यामखण्डितपराक्रमः ।
ततः स्थानान्नृपः प्राप करटीव वनाद्वनम् ॥ ५९ ॥
कृतमालकवत्तत्र नाट्यमालमसाधयत् ।
अष्टमेन नृपस्तद्वत्तस्य चाष्टाह्निकां व्यधात् ॥ ६० ॥
सुषेणोद्घाटितद्वारकपाटां तां गुहां नृपः ।
प्राविशद्दक्षिणं तस्या द्वारमुज्जघटे स्वयम् ॥ ६१ ॥
निर्ययौ तद्गुहामध्यात्केशरीव नरेश्वरः ।
स्कन्धावारं च निदधे गाङ्गे रोधसि पश्चिमे ॥ ६२ ॥
नवापि निधयो नागकुमाराधिष्ठितास्तदा ।
गङ्गाकूलमनुप्राप्तं राजानमुपतस्थिरे ॥ ६३ ॥
इत्यूचुस्ते वयं गङ्गामुखमागधवासिनः ।
आगतास्त्वां महाभाग भवद्भाग्यैर्वशीकृताः ॥ ६४ ॥
यथाकाममविश्रान्तमुपभुङ्क्ष्व प्रयच्छ च ।
अपि क्षीयेत पाथोऽब्धौ न तु क्षीयामहे वयम् ॥ ६५ ॥
सहस्रैर्नवभिर्यक्षैः किङ्करैरिव तावकैः ।
आपूर्यमाणाः सततं चक्राष्टकप्रतिष्ठिताः ॥ ६६ ॥
द्वादशयोजनायामा नवयोजनविस्तृताः ।
भूमध्ये सञ्चरिष्यामो देव त्वत्पारिपार्श्विकाः ॥६७॥ (युग्म

सेनापतिः सुषेणोऽपि गङ्गादक्षिणनिष्कुटम् ।
महावनं महावायुरिवोन्मूल्य समाययौ ॥ ६८ ॥
समा सहस्रैः षष्ट्यैवं जित्वा षट्खण्डमेदिनीम् ।
चक्रमार्गानुगोऽयोध्यां जगाम जगतीपतिः ॥ ६९ ॥
ततो द्वादशभिर्वर्षैरागत्यागत्य पार्थिवैः ।
प्रचक्रे चक्रवर्त्तित्वाभिषेको भरतेशितुः ॥ ७० ॥
कुर्वता स्वकुटम्बस्य सारां च ददृशे कृशाम् ।
सुन्दरीं चास्थिभूतां च चुकोप भरतेश्वरः ॥ ७१ ॥
ऊचे प्राहरिकान् किं रे मद्गेहे नास्ति भोजनम् ।
यदेवमीदृशी जाता अस्थिचर्ममयी कथम् ॥ ७२ ॥
स्वामिन् विजययात्राभूत्तव तावत्प्रभृत्यपि ।
आचामाम्लान्यविश्रान्तमकार्षीत्सुन्दरी यतः ॥ ७३ ॥
अत्रान्तरे च भगवान् विहृत्य वसुधातले ।
भगवान् समवासार्षीदष्टापदगिरौ ततः ॥ ७४ ॥
श्रुत्वा च भरताधीशः स्वामिवन्दनहेतवे ।
आगात्तद्देशनां श्रुत्वा व्रतं जग्राह सुन्दरी ॥ ७५ ॥
भ्रातृननागतान् ज्ञात्वा तस्मिन्नपि महोत्सवे ।
तेषामेकैकशो दूतान् प्राहिणोद्भरतेश्वरः ॥ ७६ ॥
राज्यानि चेत्समीहध्वे सेवध्वं भरतं ततः ।
दूतैरित्युदिताः सर्वेऽप्यालोच्यैवावदन्निदम् ॥ ७७ ॥
विभज्य राज्यं दत्तं नस्तातेन भरतस्य च ।
संसेव्यमानो भरतोऽधिकं किं नः करिष्यति ॥ ७८ ॥

समापतन्तं किं काले कालं प्रस्खलयिष्यति ।
किं जराराक्षसीं देहग्राहिणीं निग्रहीष्यति ॥ ७९ ॥
बाधाविधायिनः किं वा व्याधिव्याधान् हनिष्यति ।
यथोत्तरं वर्द्धमानां तृष्णां वा दलयिष्यति ॥ ८० ॥
ईदृक्सेवाफलं दातुं न चेन्नरत ईश्वरः ।
मनुष्यभावे सामान्ये तर्हि कः केन सेव्यताम् ॥ ८१ ॥
प्राज्यराज्योऽप्यसन्तोषादस्मद्राज्यं जिघृक्षति ।
स्याम्ना चेत्तद्वयमपि तस्य तातस्य सूनवः ॥ ८२ ॥
अविज्ञपय्य तातं तु सोदर्येणाग्रजन्मना ।
दूत त्वत्स्वामिना योद्धुं न वयं प्रोत्सहामहे ॥ ८३ ॥
ते दूतानभिधायैवमृषभस्वामिनं ययुः ।
नत्वा भरतसन्दिष्टं [1]तच्च सर्व्वं व्यजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥
अम्लानकेवलादर्शसंक्रान्ताशेषविष्टपः ।
कृपावान् भगवानादिनाथोऽपीत्यादिदेश तान् ॥ ८५ ॥
अनेकयोनिसम्पातानन्तबाधानिबन्धनम् ।
अभिमानफलैवेयं राज्यश्रीः सापि नश्वरी ॥ ८६ ॥
किञ्च या स्वःसुखैस्तृष्णा नात्रुव्यत्प्राग्भवेषु वः ।
साङ्गारकारकस्येव मर्त्यभोगैः कथं त्रुटेत् ॥ ८७ ॥
अङ्गारकारकः कश्चिदादाय पयसो दृतिम् ।
जगाम कर्तुमङ्गारानरण्ये रीणवारिणि ॥ ८८ ॥

---

(१) च तत्स्वरूपं व्यजिज्ञपन् ।

सोऽङ्गारानलसन्तापान्मध्याङ्गातपपोषितात् ।
उद्भूतया तृषाक्रान्तः सर्व्वं दृतिपयः पपौ ॥ ८९ ॥
तेनाप्यच्छिन्नतृष्णः सन् सुप्तः स्वप्ने गृहं गतः ।
आलूकलशनन्द्रानामुदकान्यभितोऽप्यपात् ॥ ९० ॥
तज्जलैरप्यशान्तायां तृष्णायामग्नितैलवत् ।
वापीकूपतडागानि पायंपायमशोषयत् ॥ ९१ ॥
तथैव तृषितोऽथापात्सरितः सरितांपतीन् ।
न तु तस्य तृषात्रुट्यन्नारकस्येव वेदना ॥ ९२ ॥
मरुकूपे ततो यातः कुशपूलं स रज्जुभिः ।
बद्धा चिक्षेप पयसे किमार्त्तः कुरुते न हि ॥ ९३ ॥
दूराम्बुत्वेन कूपस्य मध्येऽपि गलिताम्बुकम् ।
निश्चोत्य पूलं द्रमकः स्नेहप्रोतमिवापिबत् ॥ ९४ ॥
न च्छिन्ना यार्णवाद्यैस्तृट् छेद्या पूलाम्भसा न सा ।
तद्वद्वः स्वःसुखाच्छिन्ना छेद्या राज्यश्रिया किमु ॥ ९५ ॥
अमन्दानन्दनिःस्यन्दिनिर्वाणप्राप्तिकारणम् ।
वत्साः संयमराज्यं तद्युज्यते वो विवेकिनाम् ॥ ९६ ॥
तत्कालोत्पन्नवैराग्यवेगा भगवदन्तिके ।
तेऽष्टानवतिरप्याशु प्रव्रज्यां जगृहुस्ततः ॥ ९७ ॥
अहो धैर्यमहो सत्त्वमहो वैराग्यधीरिति ।
चिन्तयन्तस्तत्स्वरूपं दूता राज्ञे व्यजिज्ञपन् ॥ ९८ ॥
तत् श्रुत्वा भरतस्तेषां राज्यानि जगृहे स्वयम् ।
लाभाद्विवर्द्धितो लोभो राजधर्मो ह्यसौ सदा ॥ ९९ ॥

अथ विज्ञपयामास सेनानीर्भरतेश्वरम् ।
न चक्रं चक्रशालायां विशत्यद्यापि नः प्रभो ॥ ४०० ॥
स्वामिन् दिग्विजये कश्चिदाज्ञाबाह्यो नृपः क्वचित् ।
विवर्त्तते डोल इव घरट्टे भ्रमति प्रभो ॥ १ ॥
आः ज्ञातं भरतोऽवादील्लोकोत्तरपराक्रमः ।
अस्मद्बंधुर्महाबाहुरेको बाहुबलिर्बली ॥ २ ॥
एकतो गरुडश्चैकोऽन्यतोऽप्यहिकुलानि च ।
मृगारिको यत्कुर्य्यान्मृगकुलाः ········· ॥ ३ ॥
एकतः संहताः सर्वे देवदानवमानवाः ।
तथान्यतो बाहुबलिः प्रतिमल्लो न विद्यते ॥ ४ ॥
एकतश्चक्रशालायां चक्रं न प्रविशत्यदः ।
नेच्छत्याज्ञामन्यतो बाहुः सङ्कटे पतितोऽस्म्यहम् ॥ ५ ॥
किंवा बाहुबलिः सोऽयमाज्ञां कस्यापि मन्यते ।
सहते नाम पर्य्याणं केसरी किं कदाचन ॥ ६ ॥
एवं विमृशतस्तस्य सेनानीर्जगदे स्फुटः ।
स्वामिंस्त्वद्बलस्याग्रे त्रैलोक्यं च तृणायते ॥ ७ ॥
वैमात्रेयं कनीयांसमथ बाहुबलिं प्रति ।
दूतं तक्षशिलापुर्य्यां प्रेषयामास पार्थिवः ॥ ८ ॥
शैलशृङ्गे सिंहमिवोत्तुङ्गसिंहासने स्थितम् ।
नत्वा बाहुबलिं दूतो युक्तिस्यूतमवोचत ॥ ९ ॥
त्वमेकः श्लाघ्यसे यस्य ज्येष्ठो भ्राता जगज्जयी ।
षट्खण्डभरताधीशो लोकोत्तरपराक्रमः ॥ १० ॥

त्वद्भ्रातुश्चक्रवर्त्तित्वाभिषेके के महीभुजः ।
मङ्गल्योपायनकराः करदीभूय नाययुः ॥ ११ ॥
सूर्य्योदय इवाम्भोजखण्डस्य भरतोदयः ।
श्रिये तवैव किन्त्वस्याभिषेके न त्वमागमः ॥ १२ ॥
ततः कुमार भवतो ऽसमागमनकारणम् ।
ज्ञातुं राज्ञा नयज्ञेनाज्ञापितोऽहमिहागमम् ॥ १३ ॥
नागा यद्यार्जवेनापि तत्र कोऽपि जनः पुनः ।
तवाविनीततां ब्रूते यच्छिद्रान्वेषिणः खलाः ॥ १४ ॥
पिशुनानां प्रवेशं तद्यत्नान्नोपयितुं तव ।
आगन्तुं युज्यते तत्र का त्रपा स्वाम्युपासने ॥ १५ ॥
भ्रातेति यदि निर्भीको नागास्तदपि नोचितम् ।
आज्ञासारा न गृह्यन्ते ज्ञातेयेन महीभुजः ॥ १६ ॥
अयस्कान्तैरिवायांसि देवदानवमानवाः ।
कृष्टास्तेजोभिरधुना ह्येकं भरतमन्वगुः ॥ १७ ॥
यमर्द्धासनदानेन वासवोऽपि सखीयति ।
सेवामात्रेण तं हन्तानुकूलयसि किं नहि ॥ १८ ॥
वीरमानितया यद्वा राजानमवमन्यसे ।
त्वं हि तस्मिन् ससैन्योऽपि समुद्रे सक्तुमुष्टिवत् ॥ १९ ॥
लक्षाश्चतुरशीतिस्तद्गजाः शक्रेभसन्निभाः ।
सह्याः केनाभिसर्प्पन्तः पर्व्वता इव जङ्गमाः ॥ २० ॥
तावतोऽश्वान् रथांश्चास्य विष्वक् प्लावयतो महीम् ।
कल्लोलानिव कल्पान्तोदधेः कः स्खलयिष्यति ॥ २१ ॥

तस्य षसवतिग्रामकोटिभर्त्तुः पदातयः ।
कोव्यः षसवतिः सिंहा इव त्रासाय कस्य न ॥ २२ ॥
एकः सुषेणसेनानीर्दण्डपाणिः समापतन् ।
कृतान्त इव किं शक्यः सोढुं देवासुरैरपि ॥ २३ ॥
अमोघं बिभ्रतश्चक्रं चक्रिणो भरतस्य तु ।
सूर्यस्येव तमस्तोमः स्तोकिकैव त्रिलोक्यपि ॥ २४ ॥
तेजसा वयसा ज्येष्ठो नृपश्रेष्ठः स सर्वथा ।
राज्यजीवितकामेन सेव्यो बाहुबले त्वया ॥ २५ ॥
अथ बाहुबलिर्बाहुबलापास्तजगद्बलः ।
ऊचे भ्रूभङ्गभृद्दोरध्मानोऽर्णव इवापरः ॥ २६ ॥
युक्तं यदुक्तं भवता लोभनं क्षोभणं वचः ।
दूताः खलु यथावस्थस्वामिवाचिकवाचिनः ॥ २७ ॥
सुरासुरनरेन्द्रार्च्यो न तातोत्तमविक्रमः ।
श्लाघाहेतुर्मे भरतः कीर्त्तितो दूत नूतनः ॥ २८ ॥
करदीभूय भूपाला नागच्छन्तु कथं नु तम् ।
दृश्यते नत्वसौ यस्य भ्राता बाहुबलिर्बली ॥ २९ ॥
आवयोर्ननु मार्त्तण्डपङ्करुट्खण्डयोरिव ।
किं न स्याद्व्यवहितयोरपि प्रीतिः परस्परम् ॥ ३० ॥
सदा मनसि तिष्ठामस्तस्य भ्रातुरहो वयम् ।
गत्वा किमतिरिच्येत प्रीतिर्नैसर्गिकी हि नः ॥ ३१ ॥
आर्ज्जवान्नागताः सत्यं कौटिल्यं भरतेन किम् ।
विमृश्यकारिणः सन्तो दूयन्ते किं खलोक्तिभिः ॥ ३२ ॥

एक एवावयोः स्वामी भगवानादितीर्थकृत् ।
तस्मिन्विजयिनि स्वामी कथङ्कारं ममापरः ॥ ३३ ॥
भ्राताऽस्मत्प्रभोः स चाज्ञेश आज्ञापयतु यद्यलम् ।
ज्ञातिस्नेहेन किं वज्रं वज्रेण न विदार्यते ॥ ३४ ॥
सुरासुरनरोपास्त्या प्रीतोऽस्त्वेष मयास्य किम् ।
मार्ग एव क्षमः स्तम्बे रथः सज्जोऽपि भज्यते ॥ ३५ ॥
तातभक्तो महेन्द्रश्चेज्ज्येष्ठं तं तातनन्दनम् ।
आसयत्यासनस्यार्द्धे स किं तेनापि दृप्यति ॥ ३६ ॥
तेऽन्ये तस्मिन् समुद्रे ये ससैन्याः सक्तुमुष्टिवत् ।
तेजोभिर्दुःसहोऽहं तु हन्त स्यां वडवानलः ॥ ३७ ॥
पत्तयोऽश्वा रथा नागाः सेनानीर्भरतोऽपि च ।
मयि सर्व्वे प्रलीयन्तां तेजांसीवार्कतेजसि ॥ ३८ ॥
याहि दूत स एवैतु राज्यजीवितकाम्यया ।
तातदत्तांशतुष्टेन मयैवोपेक्षितास्य भूः ॥ ३९ ॥
दूतेनागत्य विज्ञप्ते यथार्थे तेन तत्क्षणम् ।
युयुत्सुर्बाहुबलिना भरतोऽथाभ्यषेणयत् ॥ ४० ॥
छादयन्मेदिनीं सैन्यैर्घनर्त्तुर्द्यां घनैरिव ।
महाबाहुस्ततो बाहुबलिर्भरतमभ्यगात् ॥ ४१ ॥
उभयोरपि वाहिन्योर्महासुभटयादसोः ।
अन्योऽन्यास्फालितास्त्रोर्म्मिःसम्फेटोऽभूद्भयानकः ॥ ४२ ॥
तत्सैनिकानामन्योऽन्यं कुन्ताकुन्ति शराशरि ।
आमन्त्रितश्राद्धदेवः प्रावर्त्तत क्षणक्षणः ॥ ४३ ॥

पर्यस्याशेषसैन्यानि तूलानीव महाबलः ।
अभ्येत्य भरतं बाहुबलिरेवमवोचत ॥ ४४ ॥
हस्त्यश्वपत्तिघातेन किं मुधा पापदायिना ।
यद्यलं तत्त्वमेकाकी युद्धस्वैकाकिना मया ॥ ४५ ॥
एकाङ्गाजिं प्रतिज्ञाय द्वाभ्यामपि निवारिताः ।
सैनिका उभयेऽप्यस्थुः पश्यन्तः साक्षिणो यथा ॥ ४६ ॥
ततो दृग्युद्ध आरब्धे निर्निमेषविलोचनौ ।
देवैरपि नृदेवौ तौ देवाविति वितर्कितौ ॥ ४७ ॥
भरते निर्जिते तत्र [1]साक्षीभूतामरं तयोः ।
वाग्युद्धमभवत्पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहात् ॥ ४८ ॥
तत्रापि हीनवादित्वं भरते समुपेयुषि ।
भूभुजौ भुजयुद्धेन युयुधाते महाभुजौ ॥ ४९ ॥
भरतो लम्बमानोऽथ बाहौ बाहुबलेः स्थिरे ।
शाखामृगो महाशाखिशाखायामिव वीक्षितः ॥ ५० ॥
भरतस्य महाबाहोरपि बाहुबलिर्बलौ ।
एकेन बाहुना बाहुं लतानालमनामयत् ॥ ५१ ॥
प्रारब्धे मुष्टियुद्धेऽथ पेतुर्भरतमुष्टयः ।
बाहुबलौ समुद्रोर्मिघाता इव तटाचले ॥ ५२ ॥
आहतो बाहुबलिना वज्रकल्पेन मुष्टिना ।
पपात भरतः पृथ्व्यां स्वसैन्याऽश्रुजलैः सह ॥ ५३ ॥

---

(१) ख ग च सभ्यीभूतामरं तयोः ।

मूर्च्छान्ते भरतो बाहुबलिं दण्डेन दर्पतः ।
ताडयामास दन्तीव तिर्यग्दन्तेन पर्वतम् ॥ ५४ ॥
दण्डेन बाहुबलिना निहतो भरतस्ततः ।
भूम्यामाजानुमग्नोऽस्थान्निखात इव कीलकः ॥ ५५ ॥
किमेष चक्रवर्त्तीति भरतः कृतसंशयः ।
यावत्संस्मृतवांश्चक्रं तावदागात्करेऽस्य तत् ॥ ५६ ॥
भूमेर्निःसृत्य कोपेन महता भरतेश्वरः ।
चिक्षेप प्रज्वलच्चक्रं कृतहाहारवं बलैः ॥ ५७ ॥
तच्चक्रं पार्श्वतो बाहुबलेर्भ्रान्त्वा न्यवर्त्तत ।
दैवतानि हि शस्त्राणि स्वगोत्रे प्रभवन्ति न ॥ ५८ ॥
अचत्रं प्रेक्ष्य तद्बाहुबलिः कोपारुणेक्षणः ।
सचक्रं चूर्णयाम्येनमिति मुष्टिमुदक्षिपत् ॥ ५९ ॥
असाविव कषायैर्धिगहं भ्रातृवधोद्यतः ।
विजित्य करणग्रामं कषायानेव हन्मि तान् ॥ ६० ॥
इति सञ्जातसंवेगस्तदा तेनैव मुष्टिना ।
केशानुत्पाटयामास सामायिकमथाददे ॥ ६१ ॥
साधु साध्विति सानन्दं व्याहरन्तः सुरासुराः ।
उपरिष्टाद्बाहुबलेः पुष्पवृष्टिं वितेनिरे ॥ ६२ ॥
गत्वा भगवतः पार्श्वे ज्ञानातिशयशालिनाम् ।
कनीयसां सोदराणां विधास्ये वन्दनां कथम् ॥ ६३ ॥
उत्पन्नकेवलज्ञानस्तत्तां यास्यामि पर्षदम् ।
इति तत्रैव मौनेन सोऽस्थात्प्रतिमया कृती ॥६४॥ (युग्मम्)

भरतस्तं तथादृष्ट्वा विचार्य स्वं कुकर्म च।
बभूव न्यञ्चितग्रीवो विविक्षुरिव मेदिनीम् ॥ ६५ ॥
शान्तरसं मूर्त्तमिव भ्रातरं प्रणनाम च।
नेत्रयोरश्रुभिः कोष्णैः कोपशेषमिवोत्सृजन् ॥ ६६ ॥
प्रणमन् भरतस्तस्याऽधिकोपास्तिविधित्सया।
नखादर्शेषु संक्रान्त्या नानारूप इवाभवत् ॥ ६७ ॥
सुनन्दानन्दनमुनेर्गुणस्तवनपूर्विकाम्।
स्वनिन्दामित्यथाकार्षीत्स्वापवादगदौषधीम् ॥ ६८ ॥
धन्यस्त्वं तत्यजे येन राज्यं मदनुकम्पया।
पापोऽहं यदसन्तुष्टो दुर्मदस्त्वामुपाद्रवम् ॥ ६९ ॥
स्वशक्तिं ये न जानन्ति ये चान्यायं प्रकुर्वते।
जीयन्ते ये च लोभेन तेषामस्मि धुरन्धरः ॥ ७० ॥
राज्यं भवतरोर्बीजं ये न जानन्ति तेऽधमाः।
तेभ्योऽप्यहं विशिष्ये यत्तदमुञ्चन् विदन्नपि ॥ ७१ ॥
त्वमेव पुत्रस्तातस्य यस्तातपथमन्वगः।
पुत्रोऽहमपि तस्य स्यां चेद्भवामि भवादृशः ॥ ७२ ॥
विषादपङ्कमुत्सार्य पश्चात्तापजलैरिति।
तत्पुत्रं सोमयशसं तद्राज्ये स न्यवीविशत् ॥ ७३ ॥
तदादिसोमवंशोऽभूच्छाखाशतसमाकुलः।
तत्तत्पुरुषरत्नानामेकमुत्पत्तिकारणम् ॥ ७४ ॥
ततो बाहुबलिं नत्वा भरतः सपरिच्छदः।
पुरीमयोध्यामगमत्स्वराज्यश्रीसहोदराम् ॥ ७५ ॥

दुस्तपं तप्यमानोऽथ तपो बाहुबलिर्मुनिः ।
वर्षमेकं व्यतीयाय सह प्राग्जन्मकर्म्मभिः ॥ ७६ ॥
ततश्चामूढलक्ष्येण स्वामिना नाभिसूनुना ।
ब्राह्मी च सुन्दरी चानुज्ञाते तत्पार्श्वमीयतुः ॥ ७७ ॥
ऊचतुश्च महासत्त्व समस्वर्णाश्मनस्तव ।
न युक्तं त्यक्तसङ्गस्य करिस्कन्धाधिरोहणम् ॥ ७८ ॥
एवम्भूतस्य ते हन्त कथं ज्ञानं प्ररोहति ।
अधःस्थितकरीषाग्नेः पादपस्येव पल्लवः ॥ ७९ ॥
आत्मनैव विचार्य त्वमुत्तितीर्षुर्भवोदधिम् ।
हस्तिनोऽस्मादवतर तरण्डादायसादिव ॥ ८० ॥
ततोऽसौ चिन्तयामास कुतस्त्यो हस्तिसङ्गमः ।
पादपारोहमारूढवल्लीव वपुषो मम ॥ ८१ ॥
त्यजेन्मुद्रां समुद्रोऽपि चलेयुरचला अपि ।
इमे तु भगवच्छिष्ये भाषेते न मृषा क्वचित् ॥ ८२ ॥
आः ज्ञातमथवाऽस्त्येष मान एव मतङ्गजः ।
स एव मे ज्ञानफलं बभञ्ज विनयद्रुमम् ॥ ८३ ॥
कथं कनीयसो भ्रातृन्वन्दे धिगिति चिन्तितम् ।
तपसा ज्यायसां तेषां मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे ॥ ८४ ॥
सुरासुरनमस्यस्य गत्वा भगवतोऽन्तिके ।
वन्दे कनिष्ठानपि तांस्तच्छिष्यपरमाणुवत् ॥ ८५ ॥
अचलत्पादमुत्पाट्य यावत्तावदसौ मुनिः ।
अवाप केवलज्ञानं द्वारं निर्वाणवेश्मनः ॥ ८६ ॥

करामलकवद्विश्वं कलयन् केवलश्रिया ।
समीपे स्वामिनोऽध्यास्त सदः केवलभास्वताम् ॥ ८७ ॥
भरतोऽपि महारत्नैश्चतुर्दशभिराश्रितः ।
चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरो नवनिधीश्वरः ॥ ८८ ॥
धर्म्मार्थकामान् साम्राज्यसम्पद्वल्लेः फलोपमान् ।
परस्पराविरोधेन यथाकालमसेवत ॥ ८९ ॥
अन्यदा विहरन् स्वामी जगामाष्टापदाचलम् ।
भरतोऽपि ययौ तत्र स्वामिपादान्विवन्दिषुः ॥ ९० ॥
सुरासुरार्च्यं समवसरणस्थं जगत्पतिम् ।
स त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्येति तुष्टुवे ॥ ९१ ॥
विश्वासमिव मूर्त्तिस्थं सद्वृत्तमिव पिण्डितम् ।
प्रसादमिव निःशेषजगतामेकतः स्थितम् ॥ ९२ ॥
ज्ञानराशिमिवाध्यक्षं पुण्यस्येव समुच्चयम् ।
सर्वलोकस्य सर्वस्वमिवैकत्र समाहृतम् ॥ ९३ ॥
वपुःस्थं संयममिवोपकारमिव रूपिणम् ।
शीलमिव पादचारि क्षमामिव वपुष्मतीम् ॥ ९४ ॥
रहस्यमिव योगस्य विश्ववीर्यमिवैकगम् ।
सिद्ध्युपायमिवावन्ध्यं कौशल्यमिव केवलम् ॥ ९५ ॥
मैत्रीमिव मूर्त्तिमतीं सदेहां करुणामिव ।
मुदितामिव पिण्डस्थामुपेक्षामिव रूपिणीम् ॥ ९६ ॥
तपःप्रशमसज्ज्ञानयोगमेकमिवाहृतम् ।
साक्षाद्वैनयिकमिव सिद्धिं साधारणीमिव ॥ ९७ ॥

व्यापकं हृदयमिव सर्वासां श्रुतसम्पदाम् ।
नमःस्वस्तिस्वधास्वाहावषडर्थमिवापृथक् ॥ ४९८ ॥
विशुद्धधर्म्मनिर्म्माणप्रकर्षमिव केवलम् ।
समस्ततपसां पिण्डीभूतं फलमिवाखिलम् ॥ ४९९ ॥
परभागमिवाशेषगुणराशेरनश्वरम् ।
उपपन्नमिव निर्विघ्नं श्रेयो निःश्रेयसश्रियः ॥ ५०० ॥
प्रभावस्यैकधामेव मोक्षस्य प्रतिमामिव ।
कुलवेश्मेव विद्यानां फलं सर्वाशिषामिव ॥ १ ॥
आर्यवर्यचरित्राणामात्मदर्शमिवामलम् ।
कूटस्थं प्रशममिव जगतो दत्तदर्शनम् ॥ २ ॥
दुःखशान्तेरिव द्वारं ब्रह्मचर्यमिवोज्ज्वलम् ।
पुण्यैरुपनतं जीवलोकस्यैवैकजीवितम् ॥ ३ ॥
मृत्युव्याघ्रमुखादेतदाक्रष्टुमखिलं जगत् ।
बाहुं प्रसारितमिव निर्वाणेन कृपालुना ॥ ४ ॥
ज्ञानमन्दरसंक्षुब्धश्रेयाम्भोधेः समुत्थितम् ।
अपरं पीयूषमिव देहभाजाममृत्यवे ॥ ५ ॥
विश्वाभयप्रदानेन समाश्वासितविष्टपम् ।
शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि प्रसीद परमेश्वर ॥ ६ ॥
तत्र च त्रिजगन्नाथमृषभस्वामिनं ततः ।
एकाग्रमनसोपासाञ्चक्रे चक्रधरश्चिरम् ॥ ७ ॥
अथाद्रौ तत्र साधूनां सहस्रैर्दशभिर्वृतः ।
दीक्षाकालाद्गते पूर्वलक्षे मोक्षं ययौ प्रभुः ॥ ८ ॥

तदा निर्वाणमहिमा [१]चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ।
अस्तोकशोकः शक्रेण भरतेशोऽप्यबोध्यत ॥ ९ ॥
चक्रेऽथ भरतो[२] रत्नमयमष्टापदोपरि ।
सिंहनिषद्याप्रासादमष्टापदमिवापरम् ॥ १० ॥
तत्र च स्वामिनो मानवर्णसंस्थानशोभितम् ।
रत्नोपलमयं बिम्बं स्थापयामास चक्रभृत् ॥ ११ ॥
स्वामिशिष्टत्रयोविंशभावितीर्थकृतामपि ।
यथावन्मानसंस्थानवर्णैर्बिम्बान्यसूत्रयत् ॥ १२ ॥
भ्रातॄणां नवनवतेरपि तत्र महात्मनाम् ।
रचयामास रत्नाश्मस्तूपाननुपमान्नृपः ॥ १३ ॥
पुनरेत्य निजां राजधानीं राजशिरोमणिः ।
यथावद्राज्यमशिषत्प्रजारक्षणदीक्षितः ॥ १४ ॥
स कर्मभिर्भोगफलैः प्रेर्यमाणो निरन्तरम् ।
बुभुजे विविधान्भोगान् साक्षादिव दिवस्पतिः ॥ १५ ॥
नेपथ्यकर्म्मनिर्म्मातुमपरेद्युरगादसौ ।
मध्ये शुद्धान्तनारीणां ताराणामिव चन्द्रमाः ॥ १६ ॥
तत्र सर्व्वाङ्गविन्यस्तरत्नाभरणबिम्बितैः ।
स्त्रीजनैर्युगपत्प्रेम्णा परिरब्ध इवाभवत् ॥ १७ ॥

---

(१) ग च प्रभोश्चक्रे सुरासुरैः ।
(२) ख च ततोऽसौ विदधे ।

पश्यन्नसौ स्वमादर्शेऽपश्यत्स्वस्ताङ्गुलीयकाम् ।
अङ्गुलिं गलितज्योत्स्नां दिवा शशिकलामिव ॥ १८ ॥
तत: प्रोद्भिन्ननिर्वेदात्प्रत्यङ्गोज्झितभूषणम् ।
स्वमपश्यद्गतश्रीकं शीर्णपर्णमिव द्रुमम् ॥ १९ ॥
अचिन्तयच्च धिगहो वपुषो भूषणादिभि: ।
शोभाहार्येव कुड्यस्य पुस्ताद्यैरिव कर्म्मभि: ॥ २० ॥
अन्त:क्लिन्नस्य विष्टाद्यैर्मलै: स्रोतोभवैर्बहि: ।
चिन्त्यमानं किमप्यस्य शरीरस्य न शोभनम् ॥ २१ ॥
इदं शरीरं कर्पूरकस्तूरीप्रभृतीन्यपि ।
दूषयत्येव पाथोदपयांस्यूषरभूरिव ॥ २२ ॥
विरज्य विषयेभ्यो यैस्तेपे मोक्षफलं तप: ।
तैरेव फलमेतस्य जगृहे तत्त्ववेदिभि: ॥ २३ ॥
इति चिन्तयतस्तस्य शुक्लध्यानमुपेयुष: ।
उत्पेदे केवलज्ञानमहो योगस्य जृम्भितम् ॥ २४ ॥
रजोहरणमुख्यानि मुनिचिह्नानि तत्क्षणात् ।
विनीत उपनीयास्मै नमश्चक्रे दिवस्पति: ॥ २५ ॥
तद्राज्येऽक्रृत तत्पुत्रमादित्ययशसं तदा ।
यदाद्यादित्यवंशोऽयमद्याप्यस्ति महीभुजाम् ॥५२६॥१०॥

स्यान्मतं युक्तं भरतस्य पूर्वजन्मार्जितयोगसमृद्धिबलक्षपिताशुभकर्म्मण: कर्मलेशक्षपणाय योगप्रभाववर्णनम् । यस्तु जन्मान्तरेषु अलब्धरत्नत्रयोऽत एवाक्षपितकर्मा मानुषत्वमात्रमप्यप्राप्तवान् । स कथमनन्तकालप्रचितशुभाशुभकर्मनिर्मूलनमनुभवेत् ।

तत्राह—

पूर्वमप्राप्तधर्माऽपि परमानन्दनन्दिता ।
योगप्रभावतः प्राप मरुदेवा परं पदम् ॥ ११ ॥

मरुदेवा हि स्वामिनी आ संसारं त्रसत्वमात्रमपि नानुभूतवती किं पुनर्मानुषत्वं तथापि योगबलसमृद्धेन शुक्लध्यानाग्निना चिरसञ्चितानि कर्मेन्धनानि भस्मसात्कृतवती ।

यदाह—

[१]जह एगा मरुदेवा अच्चंतं थावरा सिद्धा ।
मरुदेवाचरितं चोक्तप्रायम् ॥ ११ ॥

ननु जन्मान्तरेऽपि अकृतक्रूरकर्मणां मरुदेवादीनां योगबलेन युक्तः कर्मक्षयः ये त्वत्यन्तक्रूरकर्माणस्तेषु योगः कुण्ठतामप्यासादयेत् ।

इत्याह—

ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्नरकातिथेः ।
दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य स्त्रिया वनिताया भ्रूणस्य गर्भस्य गर्भिण्याश्च गोर्धेनोस्तेषां घातः स एव पातकं तस्मात् । यद्यपि समदर्शिनां ब्राह्मणाब्राह्मणयोः स्त्रीपुरुषयोर्भ्रूणाभ्रूणयोर्गवागवोर्घाते अविशेषेण पापबन्धः ।

---

(१) यथा एका मरुदेवा अत्यन्तं स्थावरा सिद्धा ।

यदाह —

[1]सव्वो न हिंसियव्वो जह महिपालो तहा उदयपालो ।

न य अभयदाणवइणा जणोवमाणेण होयव्वं ॥ १ ॥

तथापि लोकप्रसिद्ध्यनुरोधेन ब्रह्मेत्याद्युक्तम् । ये हि लौकिकाः सर्वस्या हिंसायाः पापफलं न मन्यन्ते । तेऽपि ब्रह्मादिघातकस्य महापापीयस्त्वं मन्यन्त एवेति । नरकातिथेर्दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् । तेनैव भवेन मोक्षगमनात् । प्रभृतिग्रहणादन्येऽपि पापकारिणो विदितजिनवचनास्तत एव प्राप्तयोगसम्पदो नरकप्राप्तियोग्यानि कर्माणि निर्मूल्य परमसम्पदमासादितवन्तो द्रष्टव्याः ।

यदाह—

[2]कूरावि सहावेणं विसयविसवसाणुगावि होऊणं ।

भावियजिणवयणमणा तेलुक्कसुहावहा होंति ॥ १ ॥ इति ।

तथाहि—

कस्मिंश्चिन्नगरे कश्चिदासीद्द्विजातिकङ्कटः ।

प्रजासु कर्त्तुमन्यायान् प्रावर्त्तत स पापधीः ॥ १ ॥

---

(१) सर्वो न हिंसितव्यो यथा महिपालस्तथा उदयपालः ।
न च अभयदानव्रतिना जनोपमानेन भवितव्यम् ॥ १ ॥

(२) क्रूरा अपि स्वभावेन विषयविषवशानुगा अपि भूत्वा ।
भावितजिनवचनमनसः त्रैलोक्यसुखावहा भवन्ति ॥ १ ॥

आरक्षपुरुषैरेष ततो निर्वासितः पुरात् ।
व्याधहस्तमिव श्येनश्चौरपल्लीं जगाम च ॥ २ ॥
नृशंसचरितैस्तैस्तैरात्मनस्तुल्य इत्यसौ ।
चौरसेनाधिपतिना पुत्रत्वेनान्वमन्यत ॥ ३ ॥
चौरसेनापतौ तस्मिन्नवसानमुपेयुषि ।
तत्पुत्र इति तत्स्थाने स बभूव महाभुजः ॥ ४ ॥
निष्कृपं प्रहरत्येष सर्वेषां प्राणिनां यतः ।
ततो दृढप्रहारीति नाम्ना निजगदे जनैः ॥ ५ ॥
अन्येद्युर्विश्वकुट्टाकलुण्टाकभटपेटकैः ।
स कुशस्थलनामानं ग्रामं लुण्टयितुं ययौ ॥ ६ ॥
ब्राह्मणो देवशर्मेति तत्र दारिद्र्यविद्रुतः ।
अवकेशीफलमिव चौरान्नं याचितोऽर्भकैः ॥ ७ ॥
पर्यट्य सकले ग्रामे क्वापि क्वापि स तन्दुलान् ।
क्वापि क्वापि पयोऽभ्यर्थ्य परमान्नमपीपचत् ॥ ८ ॥
नद्यां स्नातुं ययावेष यावत्तावत् तदोकसि ।
ते क्रूरतस्कराः पेतुर्दैवं दुर्बलघातकम् ॥ ९ ॥
तेषामेकतमो दस्युरपश्यत्तस्य पायसम् ।
क्षुधातुरः प्रेत इव तदादाय पलायितः ॥ १० ॥
आच्छिद्यमाने तस्मिंस्तु पायसे जीवितव्यवत् ।
क्रन्दन्ति डिम्भरूपाणि गत्वा पितरमूचिरे ॥ ११ ॥
व्यात्ताननानामस्माकं दस्युवृन्देन पायसम् ।
जह्रे प्रसारितदृशामनिलेनेव कज्जलम् ॥ १२ ॥

तदाकर्ण्य वचो विप्रः क्षिप्रं दीप्रः क्रुदग्निना ।
यमदूत इवादाय परिघं पर्यधावत ॥ १३ ॥
सरोषराक्षसावेशात्समुत्पादितदोर्बलः ।
हन्तुं प्रववृते दस्यून् परिघेण पशूनिव ॥ १४ ॥
तेनावकरवत्ताक्षात्क्षिप्यमाणानवेक्ष्य तान् ।
वित्रस्यतस्तिरस्कुर्वन् दधावे तस्करेश्वरः ॥ १५ ॥
तस्यापि धावतो दैवाद्गतिविघ्नविधायिनी ।
निरोद्धुं दुर्गतिमिव मार्गे गौरन्तरेऽभवत् ॥ १६ ॥
करालकरवालैकप्रहारेण वराकिकाम् ।
जघान नृजघन्यस्तां चण्डाल इव निर्घृणः ॥ १७ ॥
तस्याभ्यापततो रोरद्विजातेः स शिरो भुवि ।
पनसद्रोः फलमिवापातयन्खड्गयष्टिना ॥ १८ ॥
आः पाप निष्कृप कृतं किमेतदिति वादिनी ।
बाला मासवती तं चाभ्यगात् द्विजकुटुम्बिनी ॥ १९ ॥
तस्या वृक इव च्छाग्या गुर्विण्याः सोऽतिदारुणः ।
कुष्माण्डदारमुदरं दारयित्वा द्विधाकरोत् ॥ २० ॥
ततो जरायुमध्यस्थं तस्या गर्भं द्विधाकृतम् ।
स स्फुरन्तं निरैक्षिष्ट लताया इव पल्लवम् ॥ २१ ॥
तथा सम्पश्यमानस्य तस्य विह्वलचेतसः ।
कृपागतकृपस्यापि जघ्ने वल्कमिवाश्मनः ॥ २२ ॥
ततो हा तात तातेति हा मातर्मातरित्यपि ।
विलपन्तः समाजग्मुस्तत्कालं द्विजबालकाः ॥ २३ ॥

नग्नान् भुग्नानतिक्षामान् [1]श्यामानतिमलेन च ।
दृष्ट्वा दृढप्रहारी तान् सानुतापमचिन्तयत् ॥ २४ ॥
हहा घ्नता निर्घृणेन दरिद्रौ दम्पती मया ।
अमी बाला हता स्तोयशोषे जीवन्ति किं झषाः ॥ २५ ॥
क्रूरेण कर्म्मणानेन नेष्यमानस्य दुर्गतिम् ।
अघभीतस्य मे कः स्यादुपायः शरणं च कः ॥ २६ ॥
इति सच्चिन्तयन्नेव वैराग्यावेगभागसौ ।
एनोगदागदङ्कारान्साधूनुद्यानऐक्षत ॥ २७ ॥
नत्वोवाचेत्यहं पाप्मा भाष्यमाणोऽपि पाप्मने ।
पङ्किलः स्पृश्यमानोऽपि पङ्किलीकुरुते परम् ॥ २८ ॥
येषामेकतरमपि नरकायैव तान्यहम् ।
ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्यक्षपो व्यधात् ॥ २९ ॥
मामीदृशमपि त्रातुं साधवो यूयमर्हथ ।
मेघानां वर्षतां स्थानमस्थानं वा न किञ्चन ॥ ३० ॥
अथ ते साधवस्तस्मै यतिधर्म्ममुपादिशन् ।
सोऽथ च्छत्रमिवोष्णालुः पापभीरुस्तमाददे ॥ ३१ ॥
न भोक्ष्ये तत्र यत्राह्नि स्मरिष्याम्यस्य पाप्मनः ।
करिष्ये सर्वथा चान्तिं सोऽग्रहीदित्यभिग्रही ॥ ३२ ॥
पूर्वावस्कन्दिते तस्मिन्नेव ग्रामे कुशस्थले ।
कर्म्मक्षयं चिकीर्षुः स विजहार महामनाः ॥ ३३ ॥

---

(१) घ ङ क दिग्धानतिमलेन च ।

स एवायं कृतच्छद्मा पापः पापीयसामहो ।
इत्यतर्ज्यत लोकेन स महात्मा दिवानिशम् ॥ ३४ ॥
गोभ्रूणद्विजघात्येष इति लोकेन जल्पता ।
विशन् गृहेषु भिक्षार्थं श्वेव लोष्टैरकुट्यत ॥ ३५ ॥
स्मार्यमाणः स तत्पापं प्रतिवासरमप्यसौ ।
शान्तस्तान्तो न भुङ्क्ते स्म किंवा सत्त्वस्य दुष्करम् ॥ ३६ ॥
क्वचित्प्रातः क्वचिन्मध्यं दिने सायमपि क्वचित् ।
स्मार्यमाणः स तत्पापं क्वाप्यह्नि न भुक्तवान् ॥ ३७ ॥
लोष्टुभिर्यष्टिभिः पांशुवृष्टिभिर्मुष्टिभिर्जनाः ।
यज्जघ्नुः सोऽधिसेहे तत्सम्यक् चैवमभावयत् ॥ ३८ ॥
आत्मन् यादृक्कृतं कर्म तादृशं फलमाप्नुहि ।
यादृगुप्यते बीजं फलं तादृगमाप्यते ॥ ३९ ॥
यदमी निरनुक्रोशमाक्रोशान्मयि तन्वते ।
अयत्नेनैव सिद्धा तन्ममेयं कर्मनिर्ज्जरा ॥ ४० ॥
मय्याक्रोशाः प्रमोदाय यथैषां मे तथैव हि ।
यत्प्रीत्या सहमानस्य कर्मक्षयविधायिनः ॥ ४१ ॥
यन्मां भर्त्सयतामेषां सुखमुत्पद्यतेऽद्य तत् ।
उत्पद्यतां भवे हन्त दुर्लभः सुखसङ्गमः ॥ ४२ ॥
अमी मदीयं दुष्कर्मग्रन्थिं परुषभाषितैः ।
क्षारैरिव चिकित्सन्तो नितान्तं सुहृदो मम ॥ ४३ ॥
कुर्व्वन्तु ताडनं हन्त ममैते यदिदं किल ।
स्वर्णस्येवाग्निसन्तापो मलिनत्वमपोहति ॥ ४४ ॥

कर्षन् दुर्गतिगुप्तिमां स्वं प्रक्षिपति तत्र यः ।
कथं कुप्याम्यहं तस्मै प्रहारानपि कुर्वते ॥ ४५ ॥
मत्पापानि व्यपोहन्ति निजपुण्यव्ययेन ये ।
कथङ्कारमिवैतेभ्यो ऽपरः परमबान्धवः ॥ ४६ ॥
वधबन्धादि हर्षाय यन्मे संसारमोचनम् ।
तदेवानन्तसंसारहेतुरेषां दुनोति माम् ॥ ४७ ॥
केचित्परेषां तोषाय त्यजन्त्यर्थान्वपुंष्यपि ।
एषां प्रीतिदमाक्रोशहननादि कियन् मम ॥ ४८ ॥
तर्जितोऽहं हतो नाऽस्मि हतो वा नास्मि मारितः ।
मारितो वा न मे धर्मोऽपहृतो बान्धवैरिव ॥ ४९ ॥
आक्रोशवागधिक्षेपो बन्धनं हननं मृतिः ।
सह्यं श्रेयोऽर्थिना सर्वं श्रेयो हि बहुविघ्नकम् ॥ ५० ॥
एवं भावयता तेन गर्हता स्वं च दुष्कृतम् ।
निर्दग्धः सर्वतः कर्म्मराशिः कक्ष इवाग्निना ॥ ५१ ॥
अम्लानं केवलज्ञानमथ लेभे [१]सुदुर्लभम् ।
अयोगिकेवलिगुणस्थानस्थो मोक्षमाप च ॥ ५२ ॥

योगप्रभावेन दृढप्रहारी
यथैष मुक्त्वा नरकातिथित्वम् ।
पदं प्रपेदे परमं तथान्यो-
ऽप्यसंशयानः प्रयतेत योगी ॥ ५३ ॥ १२ ॥

(१) ख च ङ दुर्लभम् ।

पुनरुदाहरणान्तरेण योगश्रद्धामेव वर्द्धयति ।

तत्कालकृतदुष्कर्मकर्मठस्य दुरात्मनः ।
गोप्त्रे चिलातीपुत्रस्य योगाय स्पृहयेन्न कः ॥ १३ ॥

तत्कालं तत्क्षणं कृतं यद्दुष्कर्म्म स्त्रीवधलक्षणं तेन कर्म्मठः कर्म्मशूरस्तस्य दुरात्मन इति पापकरणकालापेक्षं चिलातीपुत्राभिधानस्य गोप्त्रे दुर्गतिपातरक्षकाय योगाय को न स्पृहयेत् सर्व एव स्पृहयेदित्यर्थः ।

तथाहि—

क्षितिप्रतिष्ठे नगरे यज्ञदेवोऽभवद्द्विजः ।
निनिन्द पण्डितम्मन्यः स सदा जिनशासनम् ॥ १ ॥
असहिष्णुश्च तां निन्दां जिगीषुः कोऽपि चेल्लकः ।
गुरुणा वार्यमाणोऽपि तं वादार्थमवीवदत् ॥ २ ॥
द्वयोश्च प्रतिज्ञाभूद्वादाधिष्ठितयोस्तयोः ।
येन यो जेष्यते तस्य शिष्यत्वं स करिष्यति ॥ ३ ॥
आनीतो निग्रहस्थानं बुद्धिकौशलशालिना ।
विवदन्वादिना तेन यज्ञदेवः पराजितः ॥ ४ ॥
चेल्लको जितकाशी तु यज्ञदेवद्विजन्मना ।
तदा पूर्वप्रतिज्ञातां परिव्रज्यामजिग्रहत् ॥ ५ ॥
ततः शासनदेव्यैवं यज्ञदेवो व्यबोध्यत ।
चारित्रं प्रतिपन्नोऽसि ज्ञानश्रद्धानवान्भव ॥ ६ ॥

व्रतं ततः प्रभृत्येष यथावत्पालयन्नपि ।
निनिन्द वस्त्राङ्गमलं प्राक्संस्कारो हि दुस्त्यजः ॥ ७ ॥
अशाम्यन् ज्ञातयोऽप्यस्य संसर्गेण महात्मनः ।
प्रावृषेण्याभ्रसम्पर्केणाहिमांशोरिवांशवः ॥ ८ ॥
अस्य पाणिगृहीती तु नितान्तमनुरागिणी ।
उज्झाञ्चकार नो रागं नीलीरक्तेव शाटिका ॥ ९ ॥
वश्यो मेऽस्त्विति सा तस्मै पारणे कार्म्मणं ददौ ।
सत्यं रक्ता विरक्ताश्च मारयन्त्येव योषितः ॥ १० ॥
चीयमाणःकृष्णपक्षेणेव कार्म्मणकर्म्मणा ।
स मुनीन्दुर्ययौ स्वर्गं मण्डलं तरणेरिव ॥ ११ ॥
तस्यावसानात् सञ्जातनिर्वेदा सापि गेहिनी ।
प्रव्रज्यामग्रहीदेकं मानुष्यकतरोः फलम् ॥ १२ ॥
अनालोच्यैव सा पापं पतिव्यसनसम्भवम् ।
कालं कृत्वा दिवं प्राप दुष्प्रापं तपसा हि किम् ॥ १३ ॥
यज्ञदेवस्य जीवोऽथ च्युत्वा राजगृहे पुरे ।
धनसार्थपतेश्चेट्याश्चिलात्यास्तनयोऽभवत् ॥ १४ ॥
चिलात्याः पुत्र इत्येष चिलातीपुत्रसंज्ञया ।
आहूयते स्म लोकेन नाम नान्यत्प्रकल्पितम् ॥ १५ ॥
यज्ञदेवप्रियाजीवश्च्युत्वाऽनुसुतपञ्चकम् ।
भद्राया धनभार्यायाः सुसुमेति सुताऽभवत् ॥ १६ ॥
धनो नियोजयामास चिलातीतनयं च तम् ।
सुसुमायाः स्वदुहितुः बालग्राहककर्म्मणि ॥ १७ ॥

लोकेष्वागांसि चक्रेऽसौ श्रेष्ठाभेषोऽच राजतः ।
स्वामी भृत्यापराधेन यतः स्याद्दण्डभाजनम् ॥ १८ ॥
मन्त्रवित्तं धनश्रेष्ठी सदोपद्रवकारिणम् ।
गृहान्निर्वासयामास दासेरं दन्दशूकवत् ॥ १९ ॥
सोऽथ सिंहगुहां चौरपल्लीं वल्लीं महागसाम् ।
ययौ प्रियागाः प्रीतिर्हि तुल्यव्यसनशीलयोः ॥ २० ॥
स नृशंसो नृशंसेन दस्युवृन्देन सङ्गतः ।
वायुनेवाग्निरभवद्दारुणोऽप्यतिदारुणः ॥ २१ ॥
ततः सिंहगुहाधीशे चौरसेनापतौ मृते ।
चौरसेनापतिः सोऽभूत्तदर्थमिव निर्मितः ॥ २२ ॥
यौवनं सुसुमाप्यापा रूपादिगुणशालिनी ।
कलाकलापपूर्णाभूत् खेचरीव महीचरी ॥ २३ ॥
चैलातेयोऽन्यदोचे स्वानस्ति राजगृहे पुरे ।
श्रेष्ठी धनो ऽनन्तधनो दुहिता चास्य सुसुमा ॥ २४ ॥
तस्करास्तत्र गच्छामो धनं वः सुसुमा तु मे ।
इति व्यवस्थामास्थाय सोऽगाद्धनगृहं निशि ॥ २५ ॥
प्रयोज्य स्वापनीं विद्यां कीर्त्तयित्वा स्वमागतम् ।
स धनं ग्राहयामास सुसुमां स्वयमग्रहीत् ॥ २६ ॥
सुप्ताशेषपरीवारः सूनुभिः पञ्चभिः समम् ।
अपहृत्य धनस्तस्थौ नयी नयवतां ह्यसौ ॥ २७ ॥
जीवग्राहं गृहीत्वा च हृदयेन स सुसुमाम् ।
चैलातेयः पलायिष्ट सलोप्त्रैर्दस्युभिः सह ॥ २८ ॥

आहूयारक्षपुरुषान् धनश्रेष्ठीत्यभाषत ।
चौरापहृतवित्तं (१)च प्रत्यानयत सुसुमाम् ॥ २९ ॥
ततो धनः सहारक्षैः पुत्रैश्चायुधपाणिभिः ।
पुरोगस्तमनःस्पर्द्धयेव त्वरितमन्वगात् ॥ ३० ॥
जलं स्थलं लता वृक्षानन्यदप्यखिलं पथि ।
पीतोन्मत्तो हैममिव सोऽपश्यत्सुसुमामयम् ॥ ३१ ॥
इतः पीतमितो भुक्तमितः स्थितमितो गतम् ।
एवं वदद्भिः पदिकैः स दस्यून्निकषा ययौ ॥ ३२ ॥
हत हतेति गृह्णीत गृह्णीतेति च भाषिणः ।
मलिम्लुचानामभिलन्नारक्षपुरुषास्ततः ॥ ३३ ॥
दिशो दिशि प्रणेशुस्ते वित्तं त्यक्त्वान्यतस्कराः ।
सुसुमां स तु नामुञ्चच्चौरो व्याघ्रो मृगीमिव ॥ ३४ ॥
आरक्षपुरुषास्ते तु तद्वित्तं प्राप्य पुष्कलम् ।
व्यावर्त्तन्त कृतार्थो हि सर्वः स्यादन्यथामतिः ॥ ३५ ॥
उद्वहन् सुसुमामंसे लतामिव मतङ्गजः ।
प्रविवेश महारण्यं चिलातीतनयस्ततः ॥ ३६ ॥
सूनुभिः पञ्चभिः पञ्चाननैरिव धनोऽन्वगात् ।
कष्टुं पुत्रीं मुखाद्दस्योराहोरिन्दुकलामिव ॥ ३७ ॥
धने ससविधीभूते माभवत्तस्य सा मम ।
सुसुमेति धिया तस्याः शिरःकमलमच्छिनत् ॥ ३८ ॥

---

(१) ख ग वः ।

आकृष्टकरवालोऽसौ हस्तविन्यस्तमस्तकः ।
तदा यमपुरीद्वारक्षेत्रपाल इवावभौ ॥ ३९ ॥
सुसुमायाः कबन्धस्यान्तिके स्थित्वा रुदन् धनः ।
वारीव बाष्पपूरेण नयनाञ्जलिभिर्ददौ ॥ ४० ॥
तस्याः कबन्धमुत्सृज्य व्यावृत्तः ससुतो धनः ।
शल्यितः शोकशल्येन महाटव्यामथापतत् ॥ ४१ ॥
ललाटन्तपतपनतेजस्तापभयादिव ।
विष्वक् सङ्कुचितच्छायो मध्याह्नश्च ततोऽभवत् ॥ ४२ ॥
शोकश्रमक्षुधातृष्णामध्याह्नातपवह्निभिः ।
धनः सुताश्च पञ्चाग्निसाधका इव तेपिरे ॥ ४३ ॥
न जलं न फलं नान्यद्दृद्दशुर्जीवनौषधम् ।
मृत्यवे प्रत्युतापश्यंस्ते [1]हिंस्रश्वापदान् पथि ॥ ४४ ॥
आत्मनस्तनयानां च तां पश्यन्विषमां दशाम् ।
धनश्रेष्ठी पथ्यतुच्छे गच्छन्नेवमचिन्तयत् ॥ ४५ ॥
मम सर्वस्वनाशोऽभूत्पुत्री प्राणप्रिया मृता ।
मृत्युकोटिं वयं प्राप्ता धिगहो दैवजृम्भितम् ॥ ४६ ॥
न यत्पुरुषकारेण साध्यं धीसम्पदा न च ।
तदेकं दैवमेवेह बलिभ्यो बलवत्तरम् ॥ ४७ ॥
प्रसाद्यते न दानेन विनयेन न गृह्यते ।
सेवया वर्ज्यते नैव केयं दुःसाध्यता विधेः ॥ ४८ ॥

---

(१) च म हिंस्रश्वापदान्यपि ।

विबुधैर्बोध्यते नैव बलवद्भिर्न रुध्यते ।
न साध्यते तपस्विभिः प्रतिमल्लोऽस्तु को विधेः ॥ ४९ ॥
अहो दैवं मित्रमिव कदाचिदनुकम्पते ।
कदाचित्परिपन्थीव निःशङ्कं प्रणिहन्ति च ॥ ५० ॥
विधिः पितेव सर्वत्र कदाचित्परिरक्षति ।
कदाचित्पीडयत्येव दायाद इव [१]दुर्दमः ॥ ५१ ॥
विधिर्नयति मार्गेणामार्गस्थमपि कर्हिचित् ।
कदाचिन्मार्गगमपि विमार्गेण प्रवर्त्तयेत् ॥ ५२ ॥
आनयेदपि दूरस्थं करस्थमपि नाशयेत् ।
मायेन्द्रजालतुल्यस्य विचित्रा गतयो विधेः ॥ ५३ ॥
अनुकूले विधौ पुंसां विषमप्यमृतायते ।
विपरीते पुनस्तत्रामृतमेव विषायते ॥ ५४ ॥
स एवं चिन्तयन्नेव प्राप राजगृहं पुरम् ।
सशोकः सुसुमापुत्रा विदधे चौर्द्धदेहिकम् ॥ ५५ ॥
वैराग्याद्व्रतमादाय श्रीवीरस्वामिनोऽन्तिके ।
दुस्तपं स तपस्तेपे पूर्णायुश्च दिवं ययौ ॥ ५६ ॥
चैलातेयोऽप्यनुरागात्सुसुमाया मुहुर्मुहुः ।
मुखं पश्यन्नविज्ञातश्रमो याम्यां दिशं ययौ ॥ ५७ ॥
सर्वसन्तापहरणं छायावृक्षमिवाध्वनि ।
साधुमेकं ददर्शासौ कायोत्सर्गजुषं पुरः ॥ ५८ ॥

---

(१) ख च दुर्मदः ।

स स्वेन कर्मणा तेन किञ्चिदुद्विग्नमानसः ।
तमुवाच समाख्याहि धर्मं संक्षेपतो मम ॥ ५९ ॥
अन्यथा कदलीलावं लविष्यामि शिरस्तव ।
अनेनैव कृपाणेन सुसुमाया इव क्षणात् ॥ ६० ॥
स ज्ञानान्मुनिरज्ञासीद्बोधिबीजमिहाहितम् ।
अवश्यं यास्यति स्फातिं पल्वले शालिबीजवत् ॥ ६१ ॥
कार्यः सम्यगुपशमो विवेकः संवरोऽपि च ।
इत्युक्त्वा चारणमुनिः स पक्षीव खमुद्ययौ ॥ ६२ ॥
पदानि मन्त्रवत्तानि परावर्त्तयतस्ततः ।
जज्ञे चिलातीपुत्रस्य तदर्थोल्लेख ईदृशः ॥ ६३ ॥
क्रोधादीनां कषायाणां कुर्यादुपशमं सुधीः ।
हहा तैरहमाक्रान्तश्चन्दनः पन्नगैरिव ॥ ६४ ॥
चिकित्साम्यद्य तदिमान्महारोगानिवात्मनः ।
क्षमामृदुत्वऋजुतासन्तोषपरमौषधैः ॥ ६५ ॥
धनधान्यहिरण्यादिसर्वस्वत्यागलक्षणम् ।
विवेकमेकं कुर्वीत बीजं ज्ञानमहातरोः ॥ ६६ ॥
तदिदं सुसुमाशीर्षं कृपाणं च करस्थितम् ।
सर्वस्वभूतं मुञ्चामि केतनं पापसम्पदः ॥ ६७ ॥
संवरश्चाक्षमनसां विषयेभ्यो निवर्त्तनम् ।
स मया प्रतिपन्नोऽद्य संयमश्रीशिरोमणिः ॥ ६८ ॥
पदार्थं भावयन्नेवं संरुद्धसकलेन्द्रियः ।
समाधिमधिगम्याभून्मनोमात्रैकचेतनः ॥ ६९ ॥

ततोऽस्य विस्रगन्धासृक्छटाकवचितं वपुः ।
कीटिकाभिः शतच्छिद्रं चक्रे दारु घुणैरिव ॥ ७० ॥
पिपीलिकोपसर्गेऽपि स स्तम्भ इव निश्चलः ।
सार्द्धाहोरात्रयुग्मेन जगाम त्रिदशालयम् ॥ ७१ ॥

यदाह—

[1]जो तिहिं पएहिं धम्मं समभिगओ संजमं समारूढो ।
उवसमविवेयसंवरचिलाइपुत्तं नमंसामि ॥ ७२ ॥
[2]अहिसरिया पाएहिं सोणियगंधेण जस्स कीडीओ ।
खायंति उत्तमंगं तं दुक्करकारयं वंदे ॥ ७३ ॥
[3]धीरो चिलाइपुत्तो मुयङ्गलीयाहिं चालणिव्व कओ ।
जो तहवि खज्जमाणो पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ७४ ॥
[4]अड्ढाइज्जेहिं राइंदिएहिं पत्तं चिलाइपुत्तेण ।
देविंदामरभवणं अच्छरगणसङ्कुलं रम्मम् ॥ ७५ ॥

चरित्रैरापन्नः श्वपच इव धिक्कारपदवीम्
चिलातीपुत्रोऽसावधिनरकमासूत्रितगतिः ।

---

(१) यस्त्रिभिः पदैः धर्मं समभिगतः संयमं समारूढः ।
उपशमविवेकसंवरचिलातीपुत्रं नमस्यामि ॥
(२) अधिसृताः पादैः शोणितगन्धेन यस्य कीटिकाः ।
खादन्ति उत्तमाङ्गं तं दुष्करकारकं वन्दे ॥
(३) धीरश्चिलातीपुत्रः पिपीलिकाभिश्चालनीव कृतः ।
यस्तथापि खाद्यमानः प्रतिपन्न उत्तममर्थम् ॥
(४) सार्द्धद्विभिः रात्रिंदिनैः प्राप्तं चिलातीपुत्रेण ।
देवेन्द्रामरभवनं अप्सरोगणसङ्कुलं रम्यम् ॥

समालम्ब्यैवं यच्चिदिवसदनातिथ्यमगमत्
स एवायं योगः सकलसुखमूलं विजयते ॥ ७६ ॥ १३ ॥

पुनरेव योगमेव स्तौति—

तस्याजननिरेवास्तु नृपशोर्मोघजन्मनः ।
अविद्धकर्णो यो योग इत्यक्षरशलाकया ॥ १४ ॥

न जननमजननिः "नञोऽनिः शापे" ॥ ५ । ३ । १२७ ॥ इत्यनिः । अस्तु भूयात् । ना चासौ पशुश्च नृपशुस्तस्य नृपशोः । पशुप्राय-पुरुषस्य मोघजन्मन इति निष्फलजननस्य यः । किं योऽविद्धकर्णः कया अक्षरशलाकया । अक्षराण्येव शलाका कर्णवेधजननी अक्षरशलाका । केनोल्लेखेन यान्यक्षराणि अतएव आह । योग इति योग इत्यक्षरलक्षणशलाकया योऽविद्धकर्णः लोहादिमय-शलाकाविद्धकर्णोऽपि । तस्य नृपशोर्वरमजननिर्युक्ता न पुन-र्विडम्बनाप्रायं जननमिति ॥ १४ ॥

पुनरपि पूर्वार्द्धेन योगं स्तुत्वा उत्तरार्द्धेन तत्स्वरूपमाह—

चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो योगस्तस्य च कारणम् ।
ज्ञानश्रद्धानचारित्ररूपं रत्नत्रयं च सः ॥ १५ ॥

चतुर्वर्गोऽर्थकामधर्म्ममोक्षलक्षणः तस्मिन्नग्रणीः प्रधानं मोक्षः । अर्थो हि अर्जनरक्षणनाशव्ययहेतुकदुःखानुषङ्गदूषितत्वान्न चतु-र्वर्गेऽग्रणीर्भवति । कामस्तु सुखानुषङ्गलेशाद्यद्यप्यर्थादुत्कृष्यते तथापि विरसावसानत्वात् दुर्गतिसाधनत्वाच्च नाग्रणीः । धर्मस्तु

ऐहिकामुष्मिकसुखसाधनत्वेन अर्थकामाभ्यां यद्यप्युत्कृष्यते तथापि कनकनिगडरूपपुण्यकर्मबन्धननिबन्धनत्वाद्भवभ्रमणहेतुरिति नाग्रणीः। मोक्षस्तु पुण्यपापक्षयलक्षणो न क्लेशबहुलो न वा विषसम्पृक्तान्नवदापातरमणीयः परिणामदुःखदायी नवा ऐहिकामुष्मिकफलाशंसादोषदूषित इति भवति परमानन्दमयश्चतुर्वर्गेऽग्रणीः यः। तस्य च कारणं साधकतमं करणं योगः। तस्य किं रूपमित्याह। रत्नत्रयं मरकतादिव्यवच्छेदेनाह। ज्ञानश्रद्धानचारित्ररूपमिति ॥ १५ ॥

रत्नत्रये प्रथमं ज्ञानस्वरूपमाह—

यथावस्थिततत्त्वानां संक्षेपाद्विस्तरेण वा।
योऽवबोधस्तमत्राहुः सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ॥ १६ ॥

यथावस्थितानि नयप्रमाणप्रतिष्ठितस्वरूपाणि यानि तत्त्वानि जीवाजीवास्रवसंवरनिर्जराबन्धमोक्षलक्षणानि तेषां योऽवबोधस्तत्सम्यग्ज्ञानं स चावबोधः क्षयोपशमविशेषात्कस्यचित्संक्षेपेण कर्मक्षयाच्च कस्यचिद्विस्तरेण।

तथाहि—

जीवाजीवावाश्रवश्च संवरो निर्जरा तथा।
बन्धो मोक्षश्चेति सप्त तत्त्वान्याहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥
तत्र जीवा द्विधा ज्ञेया मुक्तसंसारिभेदतः।
अनादिनिधनाः सर्वे ज्ञानदर्शनलक्षणाः ॥ २ ॥

मुक्ता एकस्वभावाः स्युर्जन्मादिक्लेशवर्जिताः ।
अनन्तदर्शनज्ञानवीर्यानन्दमयाश्च ते ॥ ३ ॥
संसारिणो द्विधा जीवाः स्थावरत्रसभेदतः ।
द्वितीयेऽपि द्विधा पर्याप्तापर्याप्तविशेषतः ॥ ४ ॥
पर्याप्तयस्तु षडिमाः पर्याप्तत्वनिबन्धनम् ।
आहारो वपुरक्षाणि प्राणा भाषा मनोऽपि च ॥ ५ ॥
स्युरेकाक्षविकलाक्षपञ्चाक्षाणां शरीरिणाम् ।
चतस्रः पञ्च षड्वापि पर्याप्तयो यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
एकाक्षाः स्थावरा भूम्यप्तेजोवायुमहीरुहः ।
तेषां तु पूर्वे चत्वारः स्युः सूक्ष्मा बादरा अपि ॥ ७ ॥
प्रत्येकाः साधारणाश्च द्विप्रकारा महीरुहः ।
तत्र पूर्वे बादराः स्युरुत्तरे सूक्ष्मबादराः ॥ ८ ॥
त्रसा द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियत्वेन चतुर्विधाः ।
तत्र पञ्चेन्द्रिया द्वेधा संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि च ॥ ९ ॥
शिक्षोपदेशालापान्ये जानते तेऽत्र संज्ञिनः ।
संप्रवृत्तमनःप्राणास्तेभ्योऽन्ये स्युरसंज्ञिनः ॥ १० ॥
स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रमितीन्द्रियम् ।
तस्य स्पर्शो रसो गन्धो रूपं शब्दश्च गोचरः ॥ ११ ॥
द्वीन्द्रियाः कृमयः शङ्खा गण्डूपदजलौकसः ।
कपर्दाः शुक्तिकाद्याश्च विविधाकृतयो मताः ॥ १२ ॥
यूकामत्कुणमत्कोटलिक्षाद्यास्त्रीन्द्रिया मताः ।
पतङ्गमक्षिकाभृङ्गदंशाद्याश्चतुरिन्द्रियाः ॥ १३ ॥

तिर्यग्योनिभवाः शेषा जलस्थलखचारिणः ।
नारका [1]मानवा देवाः सर्वे पञ्चेन्द्रिया मताः ॥ १४ ॥
मनोभाषाकायबलत्रयमिन्द्रियपञ्चकम् ।
आयुरुच्छ्वासनिःश्वासमिति प्राणा दश स्मृताः ॥ १५ ॥
सर्वजीवेषु देहायुरुच्छ्वासा इन्द्रियाणि च ।
विकलासंज्ञिनां भाषा पूर्णानां संज्ञिनां मनः ॥ १६ ॥
उपपादभवा [2]देवा नारका गर्भजाः पुनः ।
जरायुपोताण्डभवाः शेषाः सम्मूर्च्छनोद्भवाः ॥ १७ ॥
सम्मूर्च्छिनो नारकाश्च जीवाः पापा नपुंसकाः ।
देवास्तु स्त्रीपुंवेदाः[3] स्युर्वेदत्रयजुषः परे ॥ १८ ॥
सर्वे जीवा व्यवहार्यव्यवहारितया द्विधा ।
सूक्ष्मनिगोदा एवान्त्या[4]स्तेभ्योऽन्ये व्यवहारिणः ॥ १९ ॥
सचित्तः संवृत्तः शीतस्तदन्यो मिश्रितोऽपि वा ।
विभेदैरान्तरैर्भिन्नो नवधा योनिरङ्गिनाम् ॥ २० ॥
प्रत्येकं सप्तलक्षाणि पृथ्वीवार्यग्निवायुषु ।
प्रत्येकानन्तकायेषु क्रमाद्दश चतुर्दश ॥ २१ ॥
षट् पुनर्विकलाक्षेषु मनुष्येषु चतुर्दश ।
स्युश्चतस्रश्चतस्रश्च श्वभ्रतिर्यक्सुरेषु तु ॥ २२ ॥

---

(१) क ङ मनुजाः ।
(२) क ख ङ देवनारकाः ।
(३) ख ग च देवाः स्त्रीपुंसवेदाः ।
(४) ख ग ङ तेऽन्येऽपि व्यवहारिणः ।

एवं लक्षाणि योनीनामशीतिश्चतुरुत्तरा ।
सर्वज्ञोपज्ञमुक्तानि सर्वेषामपि जन्मिनाम् ॥ २३ ॥
एकाक्षा बादराः सूक्ष्माः पञ्चाक्षाः संज्ञ्यसंज्ञिनः ।
स्युर्द्वित्रिचतुरक्षाश्च पर्याप्ता इतरेऽपि च ॥ २४ ॥
एतानि जीवस्थानानि जिनोक्तानि चतुर्दश ।
मार्गणा अपि तावन्त्यो ज्ञेयास्ता नामतो यथा ॥ २५ ॥
गतीन्द्रियवपुर्योगवेदज्ञानकुदादयः ।
संयमाहारदृग्लेश्याभव्यसम्यक्त्वसंज्ञिनः ॥ २६ ॥
मिथ्यादृष्टिः सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृशावपि ।
अविरतसम्यग्दृष्टिर्विरताविरतोऽपि च ॥ २७ ॥
प्रमत्तश्चाप्रमत्तश्च निवृत्तिबादरस्ततः ।
अनिवृत्तिबादरश्चाथ सूक्ष्मसंपरायकः ॥ २८ ॥
ततः प्रशान्तमोहश्च क्षीणमोहश्च योगवान् ।
अयोगवानिति गुणस्थानानि स्युश्चतुर्दश ॥ २९ ॥
मिथ्यादृष्टिर्भवेन्मिथ्यादर्शनस्योदये सति ।
गुणस्थानत्वमेतस्य भद्रकत्वाद्यपेक्षया ॥ ३० ॥
मिथ्यात्वस्यानुदयेऽनन्तानुबन्ध्युदये सति ।
सास्वादनः सम्यग्दृष्टिः स्यादुत्कर्षात् षडावलीः ॥ ३१ ॥
सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोगान्मुहूर्त्तं मिश्रदर्शनः ।
अविरतसम्यग्दृष्टिरप्रत्याख्यानकोदये ॥ ३२ ॥
विरताविरतस्तु स्यात्प्रत्याख्यानोदये सति ।
प्रमत्तसंयतः प्राप्तसंयमो यः प्रमाद्यति ॥ ३३ ॥

सोऽप्रमत्तसंयतो यः संयमी न प्रमाद्यति ।
उभावपि परावृत्या स्यातामान्तर्मुहूर्त्तिकौ ॥ ३४ ॥
कर्मणां स्थितिघातादीनपूर्वान् कुरुते यतः ।
तस्मादपूर्वकरणः क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३५ ॥
यद्बादरकषायाणां प्रविष्टानामिमं मिथः ।
परिणामा निवर्त्तन्ते निवृत्तिबादरोऽपि तत् ॥ ३६ ॥
परिणामा निवर्त्तन्ते मिथो यत्र न यत्नतः ।
अनिवृत्तिबादरः स्यात्क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३७ ॥
लोभाभिधः सम्परायः सूक्ष्मः किट्टीकृतो यतः ।
स सूक्ष्मसम्परायः स्यात्क्षपकः शमकोऽपि च ॥ ३८ ॥
अथोपशान्तमोहः स्यान्मोहस्योपशमे सति ।
मोहस्य तु क्षये जाते क्षीणमोहं प्रचक्षते ॥ ३९ ॥
सयोगिकेवली घातिक्षयादुत्पन्नकेवलः ।
योगानां तु क्षये जाते स एवायोगिकेवली ॥ ४० ॥

॥ इति जीवतत्त्वम् ॥

अजीवाः स्युर्धर्माधर्मविहायःकालपुद्गलाः ।
जीवेन सह पञ्चापि द्रव्याण्येते निवेदिताः ॥ ४१ ॥
तत्र कालं विना सर्वे प्रदेशप्रचयात्मकाः ।
विना जीवमचिद्रूपा अकर्त्तारश्च ते मताः ॥ ४२ ॥
कालं विनास्तिकायाः स्युरमूर्त्ताः पुद्गलं विना ।
उत्पादविगमध्रौव्यात्मानः सर्वेऽपि ते पुनः ॥ ४३ ॥

पुद्गलाः स्युः स्पर्शरसगन्धवर्णस्वरूपिणः ।
तेऽणुस्कन्धतया द्वेधा तत्राऽबद्धाः किलाणवः ॥ ४४ ॥
बद्धाः स्कन्धा गन्धशब्दसौक्ष्म्यस्थौल्याकृतिस्पृशः ।
अन्धकारातपोद्योतभेदच्छायात्मका अपि ॥ ४५ ॥
कर्मकायमनोभाषाचेष्टितोच्छ्वासदायिनः ।
सुखदुःखजीवितव्यमृत्यूपग्रहकारिणः ॥ ४६ ॥
प्रत्येकमेकद्रव्याणि धर्म्माधर्म्मौ नभोऽपि च ।
अमूर्त्तानि निष्क्रियाणि स्थिराण्यपि च सर्व्वदा ॥ ४७ ॥
एकजीवपरीमाणसंख्यातीतप्रदेशकौ ।
लोकाकाशमभिव्याप्य धर्म्माधर्म्मौ व्यवस्थितौ ॥ ४८ ॥
स्वयं गन्तुं प्रवृत्तेषु जीवाजीवेषु सर्वतः ।
सहकारी भवेद्धर्म्मः पानीयमिव यादसाम् ॥ ४९ ॥
जीवानां पुद्गलानां च प्रपन्नानां स्वयं स्थितिम् ।
अधर्मः [1]सहकार्येष यथा च्छायाऽध्वयायिनाम् ॥ ५० ॥
सर्वगं स्वप्रतिष्ठं स्यादाकाशमवकाशदम् ।
लोकालोकौ स्थितं व्याप्य तदनन्तप्रदेशभाक् ॥ ५१ ॥
लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्नाः कालाणवस्तु ये ।
भावानां परिवर्त्ताय मुख्यः कालः स उच्यते ॥ ५२ ॥
ज्योतिःशास्त्रे यस्य मानमुच्यते समयादिकम् ।
स व्यावहारिकः कालः कालवेदिभिरामतः ॥ ५३ ॥

---

(१) क ग सहकार्येषु ।

नवजीर्णादिरूपेण यदमी भुवनोदरे ।
पदार्थाः परिवर्त्तन्ते तत्कालस्यैव चेष्टितम् ॥ ५४ ॥
वर्त्तमाना अतीतत्वं भाविनो वर्त्तमानताम् ।
पदार्थाः प्रतिपद्यन्ते कालक्रीडाविडम्बिताः ॥ ५५ ॥

॥ इति अजीवतत्त्वम् ॥

मनोवचनकायानां यत्स्यात्कर्म्म स आश्रवः ।
शुभः शुभस्य हेतुः स्यादशुभस्त्वशुभस्य च ॥ ५६ ॥

॥ इति आश्रवः ॥

सर्वेषामास्रवाणां यो रोधहेतुः स संवरः ।
कर्मणां भवहेतूनां जरणादिह निर्जरा ॥ ५७ ॥

॥ इति संवरनिर्जरे ॥

वक्ष्यन्ते भावनास्वेवास्रवसंवरनिर्जराः ।
तत्नात्र विस्तरेणोक्ताः पुनरुक्तत्वभीरुभिः ॥ ५८ ॥
सकषायतया जीवः कर्म्मयोग्यांस्तु पुद्गलान् ।
यदादत्ते स बन्धः स्याज्जीवास्वातन्त्र्यकारणम् ॥ ५९ ॥
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशा विधयोऽस्य तु ।
प्रकृतिस्तु स्वभावः स्यात् ज्ञानावृत्त्यादिरष्टधा ॥ ६० ॥
ज्ञानदृष्ट्यावृती वेद्यं मोहनीयायुषी अपि ।
नामगोत्रान्तरायाश्च मूलप्रकृतयो मताः ॥ ६१ ॥
निकर्षोत्कर्षतः कालनियमः कर्म्मणां स्थितिः ।
अनुभागो विपाकः स्यात्प्रदेशोऽंशप्रकल्पनम् ॥ ६२ ॥

मिथ्यादृष्टिरविरतिप्रमादौ च कुदादयः ।
योगेन सह पञ्चैते विज्ञेया बन्धहेतवः ॥ ६३ ॥

॥ इति बन्धतत्त्वम् ॥

अभावे बन्धहेतूनां घातिकर्म्मक्षयोद्भवे ।
केवले सति मोक्षः स्याच्छेषाणां कर्म्मणां क्षये ॥ ६४ ॥
सुरासुरनरेन्द्राणां यत्सुखं भुवनत्रये ।
स स्यादनन्तभागोऽपि न मोक्षसुखसम्पदः ॥ ६५ ॥
स्वस्वभावजमत्यक्षं यदस्मिन् शाश्वतं सुखम् ।
चतुर्वर्गाग्रणीत्वेन तेन मोक्षः प्रकीर्त्तितः ॥ ६६ ॥

॥ इति मोक्षतत्त्वम् ॥

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायाः केवलं तथा ।
अमीभिः सान्वयैर्भेदैर्ज्ञानं पञ्चविधं मतम् ॥ ६७ ॥
अवग्रहादिभिर्भिन्नं बह्वाद्यैरितरैरपि ।
इन्द्रियानिन्द्रियभवं मतिज्ञानमुदीरितम् ॥ ६८ ॥
विस्तृतं बहुधा पूर्वैरङ्गोपाङ्गैः प्रकीर्णकैः ।
स्याच्छब्दलाञ्छितं ज्ञेयं श्रुतज्ञानमनेकधा ॥ ६९ ॥
देवनैरयिकाणां स्यादवधिर्भवसम्भवः ।
षड्विकल्पस्तु शेषाणां क्षयोपशमलक्षणः ॥ ७० ॥
ऋजुर्विपुल इत्येवं स्यान्मनःपर्ययो द्विधा ।
विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषोऽवगम्यताम् ॥ ७१ ॥

अशेषद्रव्यपर्यायविषयं विश्वलोचनम् ।
अनन्तमेकमत्यक्षं [1]केवलज्ञानमुच्यते ॥ ७२ ॥
एवं च पञ्चभिर्ज्ञानैर्ज्ञाततत्त्वसमुच्चयः ।
अपवर्गहेतो रत्नत्रयस्याद्याङ्गभाग्भवेत् ॥ ७३ ॥
भवविटपिसमूलोन्मूलने मत्तदन्ती
जडिमतिमिरनाशे पद्मिनीप्राणनाथः ।
नयनमपरमेतद्विश्वतत्त्वप्रकाशे ।
करणहरिणबन्धे वागुरा ज्ञानमेव ॥ ७४ ॥ १६ ॥

द्वितीयं रत्नमाह—

रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ।
जायते तन्निसर्गेण गुरोरधिगमेन वा ॥ १७ ॥

जिनोक्तेषु तत्त्वेषु जीवादिषूक्तस्वरूपेषु या रुचिस्तत् श्रद्धानम्। नहि ज्ञानमित्येव रुचिं विना फलसिद्धिः । शाकान्नादिस्वरूपवेदिनाऽपि रुचिरहितेन न सौहित्यलक्षणं फलमवाप्यते । श्रुतज्ञानवतोऽप्यङ्गारमर्दकादेरभव्यस्य दूरभव्यस्य वा जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिरहितस्य न विवक्षितं फलमुपश्रूयते । तस्य चोत्पादे द्वयी गतिः निसर्गोऽधिगमश्च । निसर्गः स्वभावो गुरूपदेशादिनिरपेक्षः सम्यक्श्रद्धानकारणम् ।

---

(१) ख ङ केवलं ज्ञानम् ।

तथाहि—

अनाद्यनन्तसंसारावर्त्तवर्त्तिषु देहिषु ।
[1]ज्ञानदृष्ट्यावृतिवेदनीयान्तरायकर्म्मणाम् ॥ १ ॥
सागरोपमकोटीनां कोट्यस्त्रिंशत्परा स्थितिः ।
विंशतिर्गोत्रनाम्नोश्च मोहनीयस्य सप्ततिः ॥ २ ॥
ततो गिरिसरिद्ग्रावघोलनान्यायतः स्वयम् ।
एकाब्धिकोटिकोट्यूना प्रत्येकं क्षीयते स्थितिः ॥ ३ ॥
शेषाब्धिकोटिकोट्यन्तःस्थितौ सकलजन्मिनः ।
यथाप्रवृत्तिकरणाद्ग्रन्थिदेशं समियुति ॥ ४ ॥
रागद्वेषपरीणामो दुर्भेदो ग्रन्थिरुच्यते ।
दुरुच्छेदो दृढतरः काष्ठादेरिव सर्वदा ॥ ५ ॥
ग्रन्थिदेशं तु संप्राप्ता रागादिप्रेरिताः पुनः ।
उत्कृष्टबन्धयोग्याः स्युश्चतुर्गतिजुषोऽपि ते ॥ ६ ॥
तेषां मध्ये तु ये भव्या भाविभद्राः शरीरिणः ।
आविष्कृत्य परं वीर्यमपूर्वकरणे कृते ॥ ७ ॥
अतिक्रामन्ति सहसा तं ग्रन्थिं दुरतिक्रमम् ।
अतिक्रान्तमहाध्वानो घट्टभूमिमिवाध्वगाः ॥ ८ ॥
अथानिवृत्तिकरणादन्तरकरणे कृते ।
मिथ्यात्वं विरलीकुर्युर्वेदनीयं यदग्रतः ॥ ९ ॥

---

(१) क ख ज्ञानदृष्ट्यावृतिवेद्याभिधान्तरायकर्मणाम् ।

आन्तर्मुहूर्त्तिकं सम्यग्दर्शनं प्राप्नुवन्ति यत् ।
निसर्गहेतुकमिदं सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ॥ १० ॥
गुरूपदेशमालम्ब्य सर्वेषामपि देहिनाम् ।
यत्तु सम्यक्श्रद्धानं तत्स्यादधिगमजं परम् ॥ ११ ॥
यमप्रशमजीवातुर्बीजं ज्ञानचारित्रयोः ।
हेतुस्तपःश्रुतादीनां सद्दर्शनमुदीरितम् ॥ १२ ॥
श्लाघ्यं हि चरणज्ञानवियुक्तमपि दर्शनम् ।
न पुनर्ज्ञानचारित्रे मिथ्यात्वविषदूषिते ॥ १३ ॥
ज्ञानचारित्रहीनोऽपि श्रूयते श्रेणिकः किल ।
सम्यग्दर्शनमाहात्म्यात्तीर्थकृत्त्वं प्रपत्स्यते ॥ १४ ॥
अधृतचरणबोधाः प्राणिनो यत्प्रभावा-
दसमसुखनिधानं मोक्षमासादयन्ति ।
भवजलनिधिपोतं दुःखकान्तारदावम् ।
श्रयत तदिह सम्यग्दर्शनं रत्नमेकम् ॥ १५ ॥ १७ ॥

तृतीयं रत्नमाह—

सर्वसावद्ययोगानां त्यागश्चारित्रमिष्यते ।
कीर्त्तितं तदहिंसादिव्रतभेदेन पञ्चधा ॥ १८ ॥

सर्वे न तु कतिपये ये सावद्ययोगाः सपापव्यापारास्तेषां त्यागो ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं परिहारः स सम्यक्चारित्रं ज्ञानदर्शनं विना कृतस्य चारित्रस्य सम्यक्चारित्रत्वानुपपत्तेः । सर्वग्रहणं देशचारित्रव्यवच्छेदार्थम् । इदं च चारित्रं मूलोत्तरगुणभेदेन

द्विविधं कीर्त्तितमित्यादिना मूलगुणरूपं चारित्रमाह । पञ्चधेति व्रतभेदेन न तु स्वरूपतः ॥ १८ ॥

मूलगुणानेव कीर्त्तयति—

अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये ॥१९॥

अहिंसादयश्च पञ्चापि प्रत्येकं पञ्चविधभावनाभ्यर्हिताः सन्तः स्वकार्यजननं प्रति अप्रतिबद्धसामर्थ्या भवन्तीति पञ्चभिरित्याद्युक्तम् ॥ १९ ॥

प्रथमं मूलगुणमाह—

न यत्प्रमादयोगेन जीवितव्यपरोपणम् ।
त्रसानां स्थावराणां च तदहिंसाव्रतं मतम् ॥२०॥

प्रमादोऽज्ञानसंशयविपर्ययरागद्वेषस्मृतिभ्रंशयोगदुष्प्रणिधानधर्मानादरभेदादष्टविधः । तद्योगात्त्रसानां स्थावराणां च जीवानां प्राणव्यपरोपणं हिंसा । तन्निषेधादहिंसा प्रथमं व्रतम् ॥ २० ॥

द्वितीयमाह—

प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं सूनृतव्रतमुच्यते ।
तत्तथ्यमपि नो तथ्यमप्रियं चाहितं च यत् ॥२१॥

तथ्यं वचोऽमृषारूपमुच्यमानं सूनृतव्रतमुच्यते । किं विशिष्टं तथ्यं

प्रियं पथ्यं च तत्र प्रियं यत् श्रुतमात्रं प्रीणयति पथ्यं यदायतौ हितम्। ननु तथ्यमेवैकं विशेषणमस्तु सत्यव्रताधिकारात् प्रियपथ्ययोस्तु कोऽधिकारः। अत आह। तत्तथ्यमपीति व्यवहारापेक्षया तथ्यमपि यदप्रियं यथा चौरं प्रति चौरस्त्वं कुष्ठिनं प्रति कुष्ठी त्वमिति तदप्रियत्वान्न तथ्यम्। तथ्यमप्यहितं यथा। मृगयुभिः पृष्टस्यारण्ये मृगान् दृष्टवतो मया मृगा दृष्टा इति तज्जन्तुघातहेतुत्वान्न तथ्यम्॥ २१॥

तृतीयमाह—

अनादानमदत्तस्यास्तेयव्रतमुदीरितम्।
बाह्याः प्राणा नृणामर्थो हरता तं हता हि ते॥२२॥

वित्तस्वामिना अदत्तस्य वित्तस्य यदनादानं तदस्तेयव्रतम्। तच्च स्वामिजीवतीर्थकरगुर्व्वदत्तभेदेन चतुर्विधम्। तत्र स्वाम्यदत्तं तृणोपलकाष्ठादिकं तत्स्वामिना यददत्तम्। जीवादत्तं यत्स्वामिनादत्तमपि जीवेनादत्तं यथा प्रव्रज्यापरिणामविकलो मातापितृभ्यां पुत्रादि गुरुभ्यो दीयते। तीर्थकरादत्तं यत्तीर्थकरैः प्रतिषिद्धमाधाकर्मिकादि गृह्यते। गुर्व्वदत्तं नाम स्वामिना दत्तमाधाकर्मिकादिदोषरहितं गुरूननुज्ञाप्य यद्गृह्यते। नन्वहिंसापरिकरत्वं सर्व्वव्रतानामदत्तादाने तु केव हिंसा येनाहिंसापरिकरत्वं स्यादित्युक्तं बाह्याः प्राणा इत्यादि। यदि स्तेयस्य प्राणहरणस्वरूपं मृग्यते तदा तदस्त्येव॥ २२॥

चतुर्थमाह—

दिव्यौदारिककामानां कृतानुमतिकारितैः ।
मनोवाक्कायतस्त्यागो ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥

दिवि भवा दिव्याः ते च वैक्रियशरीरसम्भवाः । औदारिकाश्च औदारिकतिर्यग्मनुष्यदेहप्रभवास्ते च ते काम्यन्त इति कामाश्च तेषां त्यागो ऽब्रह्मनिषेधात्मकं ब्रह्मचर्यव्रतम् । तच्चाष्टादशधा मनसा अब्रह्म न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमपि परं नानुमन्ये । एवं च वचसा कायेन वेति दिव्ये ब्रह्मणि नवभेदाः । एवमौदारिकेऽपीत्यष्टादश ।

यदाह—

दिव्यात्कामरतिसुखात् त्रिविधं त्रिविधेन विरतिरिति नवकम् ।
औदारिकादपि तथा तद्ब्रह्माष्टादशविकल्पम् ॥ १ ॥ इति ॥

कृतानुमतिकारितैरिति मनोवाक्कायत इति च मध्ये कृतत्वात्पूर्वोत्तरेष्वपि महाव्रतेषु सम्बन्धनीयम् ॥ २३ ॥

पञ्चममाह—

सर्वभावेषु मूर्च्छायास्त्यागः स्यादपरिग्रहः ।
यदसत्स्वपि जायेत मूर्च्छया चित्तविप्लवः ॥२४॥

सर्वभावेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेषु यो मूर्च्छाया गार्ध्यस्य त्यागो नतु द्रव्यादित्यागमात्रं सोऽपरिग्रहव्रतम् । ननु परिग्रहत्यागोऽपरिग्रहव्रतं स्यात् किं मूर्च्छात्यागलक्षणेन तल्लक्षणेन अत आह । यदसत्स्वपीति ।

यस्मादसत्स्वप्यविद्यमानेष्वपि द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु मूर्च्छया चित्तविप्लवः स्यात् । चित्तविप्लवः प्रशमसौख्यविपर्यासः । असत्यपि धने धनगर्द्धवतो राजगृहनगरद्रमकस्येव चित्तसंक्लेशो दुर्गतिपातनिबन्धनं भवति । सत्यपि वा द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणे सामग्रीविशेषे तृष्णाकृष्णाहिनिरुपद्रवमनसां प्रशमसुखप्राप्त्या चित्तविप्लवाभावः । अत एव धर्म्मोपकरणधारिणां यतीनां शरीरे उपकरणे च निर्ममत्वानामपरिग्रहत्वम् ।

यदाह—

यद्वत्तुरगः सत्स्वप्याभरणभूषणेष्वनभिषक्तः ।
तद्वदुपग्रहवानपि न सङ्गमुपयाति निर्ग्रन्थः ॥ १ ॥

यथा च धर्म्मोपकरणवतामपि मूर्च्छारहितानां मुनीनां न परिग्रहग्रहित्वदोषस्तथा व्रतिनीनामपि गुरूपदिष्टधर्म्मोपकरणधारिणीनां रत्नत्रयवतीनां तेन तासां धर्म्मोपकरणपरिग्रहमात्रेण मोक्षापवादः प्रलापमात्रम् ॥ २४ ॥

पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये इत्युक्तं तत्प्रस्तौति—

भावनाभिर्भावितानि पञ्चभिः पञ्चभिः क्रमात् ।
महाव्रतानि नो कस्य साधयन्त्यव्ययं पदम् ॥ २५ ॥

भाव्यन्ते वास्यन्ते गुणविशेषमारोप्यन्ते महाव्रतानि यकाभिस्ता भावनाः ॥ २५ ॥

अथ प्रथमव्रतस्य भावना आह—

मनोगुप्त्येषणादानेर्याभिः समितिभिः सदा ।
दृष्टान्नपानग्रहणे नाहिंसां भावयेत् सुधीः ॥२६॥

मनोगुप्तिर्वक्ष्यमाणलक्षणा तयेत्येका भावना । एषणा विशुद्धपिण्ड-ग्रहणलक्षणा तस्यां या समितिः । आदानग्रहणेन निक्षेप उपलक्ष्यते । तेन पीठादेर्ग्रहणे स्थापने च या समितिः । ईरणमीर्या गमनं तत्र या समितिः । आभिरेषणादानेर्यासमितिभिर्दृष्टयोरन्नपानयोर्ग्रहणेनोपलक्षणत्वात् तद्‌न्यासेनाहिंसां भावयेदिति सम्बन्धः । इह च गुप्तिसमितीनां महाव्रतभावनात्वेन गतार्थानामपि अथवा पञ्चसमितीत्यादिग्रन्थेन पुनरुत्कीर्त्तनं गुप्तिसमितीनामुत्तरगुणत्वज्ञापनार्थम् ।

यदाह—

पिण्डस्स जा विसोही समिईओ भावणा तवो दुविहो ।
पडिमा अभिग्गहो चिय उत्तरगुणगोवियाणाहिं ॥ १ ॥

इह च मनोगुप्तेर्भावनात्वं हिंसायां मनोव्यापारस्य प्राधान्यात् । श्रूयते हि प्रसन्नचन्द्रराजर्षिर्मनोगुप्त्या अभाविताहिंसाव्रती हिंसामकुर्व्वन्नपि सप्तमनरकपृथ्वीयोग्यं कर्म्म निर्ममे एषणादानेर्यासमितयस्तु अहिंसायां नितरामुपकारिण्य इति युक्तं भावनात्वम् । दृष्टान्नपानग्रहणं च संसक्तान्नयानपरिहारेणाहिंसाव्रतोपकारायेति पञ्चमी भावना ॥ २६ ॥

द्वितीयव्रतस्य भावना आह—

हास्यलोभभयक्रोधप्रत्याख्यानैर्निरन्तरम् ।

आलोच्य भाषणेनापि भावयेत्सूनृतव्रतम् ॥२७॥

हसन् हि मिथ्या ब्रूयात् । लोभपरवशश्चार्थाकाङ्क्षया भयार्त्तः प्राणादिरक्षणेच्छया क्रुद्धः क्रोधतरलितमनस्कतया मिथ्या ब्रूयादिति । हास्यादिप्रत्याख्यानानि चतस्रो भावनाः । आलोच्य भाषणं सम्यग्ज्ञानपूर्वकं पर्य्यालोच्य मृषा माभूदिति मोहतिरस्कारद्वारेण भाषणं पञ्चमी भावना । मोहस्य च मृषावादहेतुत्वं प्रतीतमेव ।

यदाह—

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतमिति ॥ २७ ॥

तृतीयव्रतस्य भावना आह ।

आलोच्यावग्रहयाच्ञाभीक्ष्णावग्रहयाचनम् ।

एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग्रहधारणम् ॥ २८ ॥

समानधार्मिकेभ्यश्च तथावग्रहयाचनम् ।

अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥२९॥ (युग्मम्)

आलोच्य मनसा विचिन्त्यावग्रहं याचेत । देवेन्द्रराजगृहपतिशय्यातरसाधर्मिकभेदाद्धि पञ्चावग्रहाः । अत्र च पूर्वः पूर्वो बाध्य उत्तर उत्तरो बाधकः । तत्र देवेन्द्रावग्रहो यथा सौधर्म्माधिपतेर्दक्षिणलोकार्द्धं ईशानाधिपतेरुत्तरलोकार्द्धम् । राजा चक्रवर्त्ती

तस्यावग्रहो भारतादिवर्षम् । गृहपतिर्मण्डलाधिपतिस्तस्यावग्रहस्तन्मण्डलादि । शय्यातरो वसतिस्वामी तदवग्रहो वसतिरेव । साधर्म्मिकाः साधवस्तेषामवग्रहः शय्यातरप्रदत्तं गृहादि । एतानवग्रहान् ज्ञात्वा यथायथमवग्रहं याचेत । अस्वामियाचने हि परस्परविरोधेन अकाण्डधाटनादय ऐहिका दोषाः परलोकेऽपि अदत्तपरिभोगजनितं पापकर्म्म । इति प्रथमा भावना । सकृद्दत्तेऽप्यवग्रहे स्वामिना अभीक्ष्णं भूयो भूयोऽवग्रहयाचनं कार्य्यं पूर्व्वलब्धेऽवग्रहे ग्लानाद्यवस्थामूत्रपुरीषोत्सर्गपात्रकरचरणप्रक्षालनस्थानानि दातृचित्तपीडापरिहारार्थं याचनीयानि । इति द्वितीयभावना । एतावन्मात्रमेव एतावत्परिमाणमेवैतत् क्षेत्रादि ममोपयोगि नाधिकमिति अवग्रहस्य धारणं व्यवस्थापनम् । एवमवग्रहधारणे हि तदभ्यन्तरवर्त्तिनीमूर्द्ध्वस्थानादिक्रियामासेवमानो न दातुरुपरोधकारी भवति । याञ्चाकाल एवावग्रहानवधारणे विपरिणतिरपि दातुश्चेतसि स्यादात्मनोऽपि चादत्तपरिभोगजनितकर्म्मबन्धः स्यादिति तृतीयभावना । धर्मं चरन्तीति धार्म्मिकाः समानास्तुल्याः प्रतिपन्नैकशासनाः साधवस्तेभ्यः पूर्वपरिगृहीतक्षेत्रेभ्योऽवग्रहो याच्यस्तदनुज्ञानाद्धि तत्रासितव्यं अन्यथा स्तेयं स्यादिति चतुर्थी भावना । अनुज्ञापिते अनुज्ञया स्वीकृते ये पानान्ने तयोरशनं सूत्रोक्तेन हि विधिना प्रासुकमेषणीयं कल्पनीयं च पानान्नं लब्धमानीयालोचनापूर्वं गुरवे निवेद्यानुज्ञातो गुरुणा मण्डल्यामेकको वा ऽश्नीयात् । उपलक्षणमेतत् यत्किञ्चिदौघिकौपग्रहिकभेदमुपकरणं धर्मसाधनं तत्सर्वं गुरुणाऽनु-

ज्ञातं परिभोक्तव्यम्। एवं विदधानो नातिक्रामत्यस्तेयव्रतमिति पञ्चमी भावना।

चतुर्थव्रतभावना आह—

स्त्रीषण्ढपशुमद्वेश्मासनकुड्यान्तरोज्झनात्।
सरागस्त्रीकथात्यागात्प्रागतस्मृतिवर्जनात्॥ ३०॥
स्त्रीरम्याङ्गेक्षणस्वाङ्गसंस्कारपरिवर्जनात्।
प्रणीतात्यशनत्यागाद् ब्रह्मचर्यं तु भावयेत्॥ ३१॥

(युग्मम्)

स्त्रियो देवमानुषभेदाद्द्विविधाः एताश्च सचित्ताः। अचित्तास्तु पुस्तलेप्यचित्रकर्मादिनिर्मिताः। षण्ढास्तृतीयवेदोदयवर्त्तिनो महामोहकर्माणः स्त्रीपुंससेवनाभिरताः। पशवस्तिर्यग्योनिजाः। तत्र गोमहिषीवडवावालेयीअजाअविकादयः सम्भाव्यमानमैथुनाः। एभ्यः कृतद्वन्द्वेभ्यो मतुः स्त्रीषण्ढपशुमती च ते वेश्मासने च वेश्म वसतिः। आसनं संस्तारकादि। कुड्यान्तरं यत्रान्तरस्थोऽपि कुड्यादौ दम्पत्योर्मोहनादिशब्दः श्रूयते ब्रह्मचर्यभङ्गभयादेषामुज्झनं त्यागः। इति प्रथमा भावना। सरागस्य मोहोदयवती या स्त्रीभिः कथा स्त्रीणां वा कथा सरागाश्च ताः स्त्रियश्च ताभिस्तासां वा कथा तस्यास्त्यागः। रागानुबन्धिनी हि देशजातिकुलनैपथ्यभाषागतिविभ्रमेङ्गितहास्यलीलाकटाक्षप्रणयकलहशृङ्गाररसानुविद्धा कथा

वात्येव चित्तोदधेरवश्यं विक्षोभमादधातीति द्वितीया भावना। प्राक् प्रव्रज्याब्रह्मचर्यात् पूर्वं गृहस्थावस्थायां यद्‌वृत्तं स्त्रीभिः सह निधुवनं तस्य स्मृतिस्तस्या वर्जनं प्राग्रतस्मरणेन्धनाद्धि कामाग्निः सन्धुक्ष्यते। इति तृतीया भावना। स्त्रीणामविवेकिजनापेक्षया यानि रम्याणि स्पृहणीयान्यङ्गानि मुखनयनस्तनजघनादीनि तेषामीक्षणमपूर्वविस्मयरसनिर्भरतया विस्फारिताक्षस्य विलोकनम्। ईक्षणमात्रं तु रागद्वेषरहितस्यादुष्टमेव।

यदाह—

अशक्यं रूपमद्रष्टुं चक्षुर्गोचरमागतम्।
रागद्वेषौ तु यौ तत्र तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥ इत्यादि ॥

तथा स्वस्यात्मनोऽङ्गं शरीरं तस्य संस्कारः स्नानविलेपनधूपननखदन्तकेशसमार्जनादि स्त्रीरम्याङ्गेक्षणं च स्वाङ्गसंस्कारश्च तयोः परिवर्जनात्। स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरलितविलोचनो हि दीपशिखायां शलभ इव विनाशमुपयाति। अशुचिशरीरसंस्कारमूढो हि तत्तदुत्कलिकामयैर्विकल्पैर्वृथात्मानमायासयतीति चतुर्थी भावना। प्रणीतो वृष्यः स्निग्धमधुरादिरसः। अत्यशनमप्रणीतस्याऽपि रूक्षभैक्षस्याकण्ठमुदरपूरणं तयोस्त्यागो निरन्तरवृष्यमधुरस्निग्धरसप्रणीतो हि प्रधानधातुपरिपोषेण वेदोदयादब्रह्माऽपि सेवेत। अत्यशनस्य तु न केवलं ब्रह्मक्षतिकारित्वाद्वर्जनं शरीरपीडाकारित्वादपि।

यदाह—

अइमसणस्स सव्वं जणस्स कुज्जा [1]दगस्स दोभागे ।
वाउपवियारणट्ठा छब्भायं ऊणगं कुज्जा ॥ १ ॥

इति पञ्चमी भावना । एवं नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिसंग्रहेण ब्रह्मचर्यव्रतस्य पञ्च भावनाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

पञ्चमव्रतस्य भावना आह—

स्पर्शे रसे च गन्धे च रूपे शब्दे च हारिणि ।
पञ्चस्वितीन्द्रियार्थेषु गाढं गार्द्धस्य वर्ज्जनम्॥३२॥
एतेष्वेवामनोज्ञेषु सर्व्वथा द्वेषवर्ज्जनम् ।
आकिञ्चन्यव्रतस्यैवं भावनाः पञ्च कीर्त्तिताः ॥३३॥

(युग्मम्)

स्पर्शादिषु मनोहारिषु विषयेषु यद्गाढं गार्द्धस्याभिष्वङ्गस्य वर्जनम् । स्पर्शादिष्वेवामनोज्ञेष्विन्द्रियप्रतिकूलेषु यो द्वेषोऽप्रीतिलक्षणस्तस्य वर्जनम् । गार्द्धवान् हि मनोज्ञे विषयेऽभिष्वङ्गवानमनोज्ञान्विषयान्विद्वेष्टि मध्यस्थस्य तु मूर्च्छारहितस्य न क्वचित्प्रीतिरप्रीतिर्वा रागानान्तरीयकतया च द्वेषस्योपादानम् । किञ्चन बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरूपं नास्यास्तीत्यकिञ्चनस्तद्भाव-आकिञ्चन्यमपरिग्रहता । आकिञ्चन्यं च तद्व्रतं च तस्यैताः पञ्च भावनाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

---

(१) क ग घ ङ च छ दवस्स ।

मूलगुणरूपचारित्रमभिधायोत्तरगुणरूपं तदाह—

अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्रयपवित्रितम् ।
चरित्रं सम्यक्चारित्रमित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः ॥ ३४ ॥

समितिरिति पञ्चानां चेष्टानां तान्त्रिकी संज्ञा । अथवा सं सम्यक् प्रशस्ता अर्हत्प्रवचनानुसारेण इतिः चेष्टा समितिः पञ्चानां समितीनां समाहारः पञ्चसमिति । गुप्तिरात्मनः संरक्षणं मुमुक्षोर्योगनिग्रह इत्यर्थः । गुप्तीनां त्रयं गुप्तित्रयं पञ्चसमिति च गुप्तित्रयं च ताभ्यां च पवित्रितं यच्चरित्रं यतीनां चेष्टा सा सम्यक्चारित्रमुच्यते । सम्यक्प्रवृत्तिलक्षणा समितिः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणा गुप्ति रित्यनयोर्विशेषः ॥ ३४ ॥

अथ समितीर्गुप्तीश्च नामत आह—

ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः ।
पञ्चाहुः समितीस्तिस्रो गुप्तीस्त्रियोगनिग्रहात् ॥ ३५ ॥

ईर्यासमितिर्भाषासमितिरेषणासमितिरादाननिक्षेपसमितिरुत्सर्गसमितिरित्येताः पञ्चसमितीर्ब्रुवते तीर्थकराः । त्रिसंख्या योगास्त्रियोगा मनोवाक्कायव्यापारास्तेषां निग्रहो निरोधः । प्रवचनविधिना मार्गव्यवस्थापनमुन्मार्गनिवारणं च । निग्रहादिति हेतौ पञ्चमी तेन मनोगुप्तिर्वचनगुप्तिः कायगुप्तिरिति तिस्रो गुप्तीर्ब्रुवते ॥ ३५ ॥

ईर्यालक्षणमाह—

लोकातिवाहिते मार्गे चुम्बिते भास्वदंशुभिः ।
जन्तुरक्षार्थमालोक्य गतिरीर्या मता सताम् ॥ ३६ ॥

त्रसस्थावरजन्तुजाताभयदानदीक्षितस्य मुनेरावश्यके प्रयोजने गच्छतो जन्तुरक्षानिमित्तं स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाग्रादारभ्य युगमात्रक्षेत्रं यावत् निरीक्ष्य ईरणमीर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्यासमितिः ।

यदाहुः—

[1]पुरओ जुगमायाए पेहमाणो महिं चरे ।
वज्जंतो बीयहरियाइं पाणे य दगमट्टियं ॥ १ ॥
[2]ओवायं विसमं खाणुं विजलं परिवज्जए ।
सङ्कमेण न गच्छेज्जा विज्जमाणे परक्कमे ॥ २ ॥

गतिश्च मार्गे भवति तस्य विशेषणं लोकातिवाहिते लोकैरतिवाहिते अत्यन्तक्षुण्णे । चुम्बिते स्पृष्टे आदित्यकिरणैः प्रथमविशेषणेन परैर्विराधिते मार्गे गच्छतो यतेः षड्जीवनिकायविराधना न भवति । उन्मार्गेण न गन्तव्यमिति चाह । तथाविधेऽपि मार्गे

---

(१) पुरतो युगमात्रया प्रेक्षमाणो महीं चरेत् ।
वर्जयन् बीजहरितानि प्राणान् च दकमृत्तिकाम् ॥
(२) अवपातं विषमं स्थाणुं विजलं परिवर्जयेत् ।
संक्रमेण न गच्छेत् विद्यमाने पराक्रमे ॥

रात्रौ गच्छतः सम्पातिमसत्त्वविराधना भवेदिति तत्परिहारार्थं द्वितीयविशेषणम् । एवंविधोपयोगवतश्च गच्छतो मुनेः कथंचित् प्राणिवधेऽपि प्राणिवधपापं न भवति ।

यदाह—

उच्चालियम्मि पाए इरियासमियस्स सङ्कमट्ठाए ।
वावज्जेज्ज कुलिङ्गी मरिज्ज तं जोगमासज्ज ॥ १ ॥
न य तस्स तन्निमित्तो बंधो सुहुमोवि देसिओ समए ।
अणवज्जो उपओगेण सव्वभावेण सो जम्हा ॥ २ ॥

तथा—

जिअदु व मरदु व जीवो अजदाचारस्स निच्छओ हिंसा ।
पयदस्स णत्थि बंधो हिंसामित्तेण समिदस्स ॥ ३ ॥ ३६ ॥

भाषासमितिमाह—

अवद्यत्यागतः सर्वजनीनं मितभाषणम् ।
प्रिया वाचंयमानां सा भाषासमितिरुच्यते ॥३७॥

अवद्यानि भाषादोषा वाक्यशुद्ध्यध्ययनप्रतिपादिताः धूर्त्तकामुकक्रव्यादचौरचार्वाकादिभाषितानि च तेषां निदम्भतया त्यागस्ततः सर्वजनीनं सर्वजनेभ्यो हितं मितं स्वल्पमप्यतिबहुप्रयोजनसाधकं तच्च तद्भाषणं च ।

यदाह—

[१]महुरं निउणं थोवं कज्जावडियं अगव्वियमतुच्छं ।
पुव्विंमइसंकलियं भणंति जं धम्मसंजुत्तं ॥ १ ॥

एवंविधं यद्भाषणं सा भाषासमितिः । भाषायां सम्यगिति-भाषासमितिः । सा च प्रिया अभिमता वाचंयमानां मुनीनाम् ।

यदाहुः—

[२]जा य सच्चा न वत्तव्वा सच्चामोसा य जा मुसा ।
जा य बुद्धेहिं णाइण्णा ण तं भासेज्ज पण्णवं ॥ १ ॥ इति ॥३७॥

एषणासमितिमाह—

द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषैर्नित्यमदूषितम् ।
मुनिर्यदन्नमादत्ते सैषणासमितिर्मता ॥ ३८ ॥

द्वाभ्यामधिका चत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशद्भिक्षादोषाः उद्गमोत्पाद-नैषणालक्षणाः तत्रोद्गमदोषा गृहस्थप्रभवाः षोडश ।

यथा—

[३]आहाकम्मुद्देसियपूइकम्मे अ मीसजाए य ।
ठवणा पाहुडियाए पाउयरकीयपामिच्चे ॥ १ ॥

---

(१) मधुरं निपुणं स्तोकं कार्यापतितमगर्वितमतुच्छम् ।
पूर्वमतिसङ्कलितं भणन्ति यद्धर्मसंयुक्तम् ॥

(२) या च सत्या न वक्तव्या सत्यामृषा च या मृषा ।
या च बुद्धैरनाचीर्णा न तां भाषेत प्रज्ञावान् ॥

(३) आधाकर्मौद्देशिकपूतिकर्म च मिश्रजातं च ।
स्थापना प्राभृतिका प्रादुष्कारक्रीतप्रामित्यम् ॥

[1]परिअट्टिए अभिहडे उब्भिन्ने मालोहडे इय ।
अच्छिज्जे अणिसट्ठे अज्झोअरए य सोलसमे ॥ २ ॥

आधाय विकल्प्य यतिं मनसि कृत्वा सचित्तस्याचित्तीकरणमचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म ॥ १ ॥

उद्देशः साध्वर्थं सङ्कल्पः स प्रयोजनमस्य औद्देशिकं यत्पूर्वकृतमोदनमोदकक्षोदादि तत्साधूद्देशेन दध्यादिना गुडपाकेन च संस्कुर्वतो भवति ॥ २ ॥

आधाकर्म्मिकावयवसम्मिश्रं शुद्धमपि यत्तत्पूतिकर्म शुचिद्रव्यमिवाशुचिद्रव्यसम्मिश्रम् ॥ ३ ॥

यदात्मार्थं साध्वर्थं चादित एव मिश्रं पच्यते तन्मिश्रम् ॥ ४ ॥

साधुयाचितस्य क्षीरादेः पृथक्कृत्य स्वभाजने स्थापनं स्थापना ॥ ५ ॥

कालान्तरभाविनो विवाहादेरिदानीं सन्निहिताः साधवः सन्ति तेषामप्युपयोगि भवत्विति बुद्ध्या इदानीमेव करणं समयपरिभाषया प्राभृतिका सन्निकृष्टस्य विवाहादेः कालान्तरे साधुसमागमनं सञ्चिन्त्योत्कर्षणं वा ॥ ६ ॥

यदन्धकारव्यवस्थितस्य द्रव्यस्य वह्निप्रदीपमण्यादिना भित्त्यपनयनेन वा बहिर्निष्कास्य द्रव्यधारणेन वा प्रकटकरणं तत्प्रादुष्करणम् ॥ ७ ॥

यत्साध्वर्थं मूल्येन क्रीयते तत्क्रीतम् ॥ ८ ॥

---

(१) परिवर्त्तितमभ्याहृतमुद्भिन्नं मालापहृतमिति ।
आच्छेद्यमनिसृष्टं अध्यवपूरकश्च षोडशः ॥

यत्साध्वर्थमन्नादि उच्यतकं गृहीत्वा दीयते तत्प्रामित्यकम् ॥९॥

स्वद्रव्यमर्पयित्वा परद्रव्यं तत्सदृशं गृहीत्वा यद्दीयते तत्परिवर्त्तितम् ॥ १० ॥

गृहग्रामादेः साध्वर्थं यदानीतं तदभ्याहृतम् ॥ ११ ॥

कुतुपादिस्थस्य घृतादेर्दानार्थं यन्मृतिकाद्यपनयनं तदुद्भिन्नम् ॥ १२ ॥

यदुपरिभूमिकातः शिक्यादेर्भूमिगृहाद्वा आकृष्य साधुभ्यो दानं तन्मालापहृतम् ॥ १३ ॥

यदाच्छिद्य परकीयं हठात् गृहीत्वा स्वामी प्रभुश्चौरो वा ददाति तदाच्छेद्यम् ॥ १४ ॥

यद्गोष्ठीभक्तादिसर्वैरदत्तमननुमतं वा एकः कश्चित्साधुभ्यो ददाति तदनिसृष्टम् ॥ १५ ॥

स्वार्थमधिश्रयणे सति साधुसमागमश्रवणात्तदर्थं पुनर्यो धान्यादिवापः सोऽध्यवपूरकः ॥ १६ ॥

उत्पादनादोषा अपि षोडश ते च साधुप्रभवाः ।

तद्यथा—

[१]धाई दूई निमित्ते आजीववणीवगे तिगिच्छा य ।
कोहे माणे माया लोभे अ हवन्ति दस एए ॥ १ ॥

(१) धात्री दूती निमित्तं आजीववनीपकौ चिकित्सा च ।
क्रोधो मानो माया लोभश्च भवन्ति दश एते ॥

[1]पुव्विंपच्छासंथवविज्जामन्ते अ चुखजोए य ।
उप्पायणाइ दोसा सोलसमे मूलकम्मे य ॥ २ ॥

बालस्य चीरमज्जनमण्डनक्रीडनाङ्कारोपणकर्मकारिण्यः पञ्च-धात्र्यः एतासां कर्म भिक्षार्थं कुर्वतो मुनेर्धात्रीपिण्डः ॥ १ ॥

मिथः सन्देशकथनं दूतीत्वं तत्कुर्वतो भिक्षार्थं दूती-पिण्डः ॥ २ ॥

अतीतानागतवर्त्तमानकालेषु लाभालाभादिकथनं निमित्तं तद्भिक्षार्थं कुर्वतो निमित्तपिण्डः ॥ ३ ॥

जातिकुलगणकर्म्मशिल्पादिप्रधानेभ्य आत्मनस्तत्तद्गुणत्वारोपणं भिक्षार्थमाजीवपिण्डः ॥ ४ ॥

श्रमणब्राह्मणकृपणातिथिश्वानादिभक्तानां पुरतः पिण्डार्थ-मात्मानं तत्तद्भक्तं दर्शयतो वनीपकपिण्डः ॥ ५ ॥

वमनविरेचनवस्तिकर्म्मादि कारयतो वैद्यभैषज्यादि सूचयतो वा पिण्डार्थं चिकित्सापिण्डः ॥ ६ ॥

विद्यातपःप्रभावख्यापनं राजपूजादिख्यापनं क्रोधफलदर्शनं वा भिक्षार्थं कुर्वतः क्रोधपिण्डः ॥ ७ ॥

लब्धिप्रशंसोत्तानस्य परेणोत्साहितस्यावमतस्य वा गृहस्था-भिमानमुत्पादयतो मानपिण्डः ॥ ८ ॥

नानावेषभाषापरिवर्त्तनं भिक्षार्थं कुर्वतो मायापिण्डः ॥ ९ ॥

---

(१) पूर्वपश्चात्संस्तवविद्यामन्त्रं च चूर्णयोगश्च ।
उत्पादनाया दोषा षोडशो मूलकर्म च ॥

अतिलोभाद् भिक्षार्थं पर्यटतो लोभपिण्ड: ॥ १० ॥

पूर्वसंस्तवं जननीजनकादिद्वारेण पश्चात्संस्तवं श्वश्रूश्वशुरादिद्वारेणात्मपरिचयाऽनुरूपं सम्बन्धं भिक्षार्थं घटयत: पूर्वपश्चात्संस्तवपिण्ड: ॥ ११ ॥

विद्यां मन्त्रं चूर्णं योगं च भिक्षार्थं प्रयुञ्जानस्य चत्वारो विद्यादिपिण्डा:—

मन्त्रजपहोमादिसाध्या स्त्रीदेवताधिष्ठाना वा विद्या ॥ १२ ॥

पाठमात्रप्रसिद्ध: पुरुषाधिष्ठानो वा मन्त्र: ॥ १३ ॥

चूर्णानि नयनाञ्जनादीनि अन्तर्द्धानादिफलानि ॥ १४ ॥

पादप्रलेपादय: सौभाग्यदौर्भाग्यकरा योगा: ॥ १५ ॥

गर्भस्तम्भगर्भाधानप्रसवस्नपनकमूलरक्षाबन्धनादिभिक्षार्थं कुर्वतो मूलकर्म्मपिण्ड: ॥ १६ ॥

गृहिसाधूभयप्रभवा एषणादोषा दश ।

तद्यथा—

[1]संङ्कियमंक्खियनिक्खित्तपिहियसाहरिअदायगुम्मोसे ।

अपरिणयलित्तच्छड्डिय एसणदोसा दस हवन्ति ॥ १ ॥

आधाकर्म्मकादिशङ्काकलुषितो यदन्नाद्यादत्ते तच्छङ्कितं यं च दोषं शङ्कते तमापद्यते ॥ १ ॥

---

(१) शङ्कितम्रक्षितनिक्षिप्तपिहितसंहृतदायकोन्मिश्रम् ।
अपरिणतलिप्तच्छर्दितं एषणादोषा दश भवन्ति ॥

पृथिव्युदकवनस्पतिभिः सचित्तैरचित्तैरपि मध्वादिभिर्गर्हितै-राश्लिष्टं यदन्नादि तन्म्रक्षितम् ॥ २ ॥

पृथिव्युदकतेजोवायुवनस्पतिषु त्रसेषु च यदन्नाद्यचित्तमपि स्थापितं तन्निक्षिप्तम् ॥ ३ ॥

सचित्तेन फलादिना स्थगितं पिहितम् ॥ ४ ॥

दानभाजनस्थमयोग्यं सचित्तेषु पृथिव्यादिषु निक्षिप्य तेन भाजनेन ददतः संहृतम् ॥ ५ ॥

बालवृद्धपण्डकवेपमानज्वरितान्धमत्तोन्मत्तच्छिन्नकरचरण-निगडितपादुकारूढकण्डकपेषकभर्जककर्त्तकलोठकवींखकपिञ्ज-कदलकव्यालोडकभोजकषड्कायविराधका दातृत्वेन प्रतिषिद्धा या च स्त्री वेलामासवती गृहीतबाला बालवत्सा वा एभ्यो अन्नादि गृहीतुं साधोर्न कल्पते ॥ ६ ॥

देयद्रव्यं खण्डादि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत उन्मिश्रम् ॥ ७ ॥

देयद्रव्यं मिश्रमचित्तत्वेनापरिणमनादपरिणतम् ॥ ८ ॥

वसादिना संसृष्टेन हस्तेन पात्रेण वा ददतोऽन्नादि लिप्तम् ॥९॥

घृतादि च्छर्दयन् यद्ददाति तत् छर्दितं छर्द्यमाने घृतादौ तत्रस्थस्यागन्तुकस्य वा सर्वस्य जन्तोर्मधुबिन्दूदाहरणेन विराधना-सम्भवात् ॥ १० ॥

तदेवमुद्गमोत्पादनैषणादोषाः संहता द्विचत्वारिंशद्भवन्ति ते च भिक्षादोषास्तैरदूषितमन्नमशनखाद्यस्वाद्यभेदमुपलक्षणत्वात्पानं सौवीरादि तथा रजोहरणमुखवस्त्रचोलपट्टपात्रादिस्थविर-

कल्पिकयोग्यश्चतुर्दशविधो जिनकल्पिकयोग्यश्च द्वादशविध-औधिक उपधिः। आर्यिकायोग्यश्च पञ्चविंशतिविधः। औपग्रहिकश्च शय्यापीठफलकचर्मदण्डादिरूपलक्षणादेव परिगृह्यते। नह्यौधिकरजोहरणाद्यन्तरेण औपग्रहिकपीठफलकाद्यन्तरेण च वर्षासु हेमन्तग्रीष्मयोरपि जलकणिकाकुलायामनूपभूमौ महाव्रतसंरक्षणं कर्तुं क्षमम्। एतद्दोषविशुद्धमन्नादि यन्मुनिरादत्ते सा एषणमेषणा यथागममन्नादेरन्वेषणम्। अत्र "इषोऽनिच्छायाम्" ॥ ५। ३। ११२ ॥ इति स्त्रियामनस्तस्यां च समितिरेषणासमितिः। इयं गवेषणारूपा एषणाग्रासैषणाप्यनयोरुपलक्ष्यते तस्यां च पञ्च दोषाः।

तद्यथा—

संयोजना १ प्रमाणातिरिक्तता २ अङ्गारो ३ धूमः ४ कारणाभावश्च ५ तत्र रसलोभाद्द्रव्यस्य मण्डकादेर्द्रव्यान्तरेण खण्डघृतादिना वसतेर्बहिरन्तर्वा योजनं संयोजना ॥१॥ धृतिबलसंयमयोगा यावता न सीदन्ति तदाहारप्रमाणम्। अधिकाहारस्तु वमनाय मृत्यवे व्याधये चेति तं परिहरेदिति प्रमाणातिरिक्ततादोषः ॥२॥ स्वाद्वन्नं तद्दातारं वा प्रशंसन् यद्भुङ्क्ते सरागाग्निना चरित्रेन्धनस्याङ्गारीकरणादङ्गारो दोषः ॥३॥ निन्दन् पुनश्चारित्रेन्धनं दहन् धूमकरणाद्धूमो दोषः ॥४॥ क्षुद्वेदनाया असहनं क्षामस्य च वैयावृत्त्याकरणमीर्यासमितिरविशुद्धिः प्रेक्षोत्प्रेक्षादेः संयमस्य चापालनं क्षुधातुरस्य प्रबलाग्न्युदयात्प्राणप्रहाणशङ्का [1]आर्त्तरौद्रपरिहारेण

(१) ख -द्यार्त्तरौद्रपरिहारेण।

धर्मध्यानस्थिरीकरणं चेति भोजनकारणानि तदभावे भुञ्जानस्य कारणाभावदोषः ॥ ५ ॥

यदाह—

उत्पादनोद्गमैषणाधूमांगारप्रमाणकारणतः ।

संयोजनाच्च पिण्डं शोधयतामेषणासमितिः ॥१॥ इति ॥ ३८ ॥

आदाननिक्षेपसमितिमाह—

आसनादीनि संवीक्ष्य प्रतिलिख्य च यत्नतः ।

गृह्णीयान्निक्षिपेद्वा यत्सादानसमितिः स्मृता ॥ ३९ ॥

आसनं विष्टरः आदिशब्दाद्वस्त्रपात्रफलकदण्डादेः परिग्रहः । तान्यासनादीनि संवीक्ष्य चक्षुषा प्रतिलिख्य रजोहरणादिना यत्नत इत्युपयोगपूर्व्वकम् । अन्यथा सम्यक्प्रतिलेखना न स्यात् ।

यदाह—

[1]पडिलेहणं कुणंतो मिहो कहं कुणइ जणवयकहं वा ।

देइ व पच्चक्खाणं वाएइ सयं पडिच्छइ वा ॥ १ ॥

[2]पुढवीआउक्काएतेऊवाऊवणस्सइतसाणं ।

पडिलेहणापमत्तो छण्हंपि विराहगो भणिओ ॥ २ ॥

---

(१) प्रतिलेखनां कुर्वन् मिथः कथां करोति जनपदकथां वा ।
ददाति वा प्रत्याख्यानं वाचयति स्वयं प्रतीच्छति वा ॥

(२) पृथिव्यप्कायतेजोवायुवनस्पतित्रसानाम् ।
प्रतिलेखनाप्रमत्तः षण्णामपि विराधको भणितः ॥

यद्गृह्णीयाददीत निक्षिपेत् स्थापयेत्सम्वीक्षितप्रतिलिखित-भूमौ। सा आदाननिक्षेपसमितिः। भीमो भीमसेन इति [1]न्यायादादानसमितिः॥ ३९॥

उत्सर्गसमितिमाह—

कफमूत्रमलप्रायं निर्जन्तुजगतीतले।
यत्नाद्यदुत्सृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिर्भवेत्॥ ४०॥

कफः श्लेष्मा मुखनासिकासञ्चारी मूत्रं प्रस्रवणं मलो विष्ठा प्राय-ग्रहणादन्यदपि परिष्ठापनायोग्यं वस्त्रपात्रभक्तपानादि गृह्यते। निर्जन्तुस्त्रसस्थावरजन्तुरहिता स्वयं च निर्जन्तुर्या जगती तस्या-स्तलं स्थण्डिलमित्यर्थः। तत्र यत्नादुपयोगपूर्वकं यदुत्सृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिः। अथ गुप्तीनामवसरः॥ ४०॥

तत्र मनोगुप्तिमाह—

विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम्।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता॥ ४१॥

इह मनोगुप्तिस्त्रिधा। आर्त्तरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगः प्रथमा। शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिका धर्म्मध्यानानुबन्धिनी माध्यस्थ्यपरिणतिर्द्वितीया। कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन योग-निरोधावस्थाभाविन्यात्मारामता तृतीया। ता एतास्तिस्रोऽपि विशेषणत्रयेणाह। विमुक्तकल्पनाजालमिति समत्वे सुप्रतिष्ठित-मिति आत्मारामामिति च एवंविधं मनो मनोगुप्तिः॥ ४१॥

---

(१) ख च न्यायाच्चादानसमितिः।

वाग्गुप्तिमाह—

संज्ञादिपरिहारेण यन्मौनस्यावलम्बनम् ।
वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वा या सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते ॥४२॥

संज्ञा मुखनयनभ्रूविकाराङ्गुल्याच्छोटनादिका अर्थसूचिकाश्चेष्टाः आदिशब्दाल्लोष्टक्षेपोर्द्ध्वभावकासितहुङ्कृतादीनि गृह्यन्ते। संज्ञादीनां यः परिहारस्तेन यन्मौनमभाषणं तस्यावलम्बनमभिग्रहः । संज्ञादिना हि प्रयोजनानि सूचयतो मौनं निष्फलमेवेत्येका वाग्गुप्तिः । वाचनप्रच्छनपृष्टव्याकरणादिषु लोकागमाविरोधेन मुखवस्त्रिकाच्छादितवक्त्रस्य भाषमाणस्यापि वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वाग्विनियन्त्रणं द्वितीया वाग्गुप्तिः । आभ्यां भेदाभ्यां वाग्गुप्तेः सर्वथा वाग्निरोधः सम्यग्भाषणं च स्वरूपं प्रतिपादितं भवति भाषासमितौ तु सम्यग्वाक्प्रवृत्तिरेवेति वाग्गुप्तिभाषासमित्योर्भेदः ।

यदाहुः—

समिओ नियमागुत्तो गुत्तो समियत्तणम्मि भयणिज्जो ।
कुसलवयमुईरंतो जं वइगुत्तोवि समिओवि ॥ १ ॥

अथ कायगुप्तिः सा च द्विधा चेष्टानिवृत्तिलक्षणा यथासूत्रं चेष्टानियमलक्षणा च ॥ ४२ ॥

तत्राद्यामाह—

उपसर्गप्रसङ्गेऽपि कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।
स्थिरीभावः शरीरस्य कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ ४३ ॥

उपसर्गा देवमानुषतिर्यक्कृता उपद्रवाः । उपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपा-

सादयः परीषहा अपि गृह्यन्ते तेषां प्रसङ्गः सन्निपातः। अपि शब्दात्तदभावेऽपि मुनेः साधोः कायः शरीरं तस्योत्सर्गस्त्यागस्तत्र निरपेक्षतालक्षणस्तं जुषते तत्तस्य कायोत्सर्गजुषो यः स्थिरीभावो निश्चलता योगनिरोधं कुर्वतः सर्वथा शरीरचेष्टापरिहारो वा यः सा कायगुप्तिः ॥ ४३ ॥

द्वितीयामाह—

शयनासननिक्षेपादानचंक्रमणेषु यः।
स्थानेषु चेष्टानियमः कायगुप्तिस्तु सापरा ॥४४॥

शयनमागमोक्तो निद्राकालः स च रात्रावेव न दिवा। अन्यत्र ग्लानाध्वश्रान्तवृद्धादेः। तत्रापि प्रथमयामेऽतिक्रान्ते गुरूनापृच्छ्य प्रमाणयुक्तायां वसतौ संवीक्ष्य प्रमृज्य च भूमिं संहत्यास्तीर्य च संस्तरणपट्टकद्वयमूर्द्ध्वमधश्च कायं सपादं मुखवस्त्रिकारजोहरणाभ्यां प्रमृज्यानुज्ञापितसंस्तारकावस्थानः पठितपञ्चनमस्कारसामायिकसूत्रः कृतवामबाहूपधान आकुञ्चितजानुकः कुक्कुटीवद्वियति प्रसारितजङ्घो वा प्रमार्जितक्षोणीतलन्यस्तचरणो वा भूयः सङ्कोचसमये प्रमार्जितसंदंशकः। उद्वर्त्तनकाले च मुखवस्त्रिकाप्रमृष्टकायो नात्यन्ततीव्रनिद्रः शयीत। प्रमाणयुक्ता तु वसतिर्हस्तत्रयप्रमिते भूप्रदेशे प्रत्येकं सभाजनानां साधूनां यत्रावस्थानं सकलावकाशपूरणं च स्यात्। आसनमुपवेशनं तद्यत्र प्रदेशे चिकीर्षितं तं चक्षुषा निरीक्ष्य प्रमृज्य च रजोहरणेन बहिर्निषद्यामास्तीर्योपविशेत् उपविष्टोऽप्याकुञ्चनप्रसारणादि तथैव कुर्व्वीत वर्षादिषु

च वृषीपीठादिषूक्तयैव समाचार्योपविशेत् । निक्षेपादाने च दण्डाद्युपकरणविषये ते अपि प्रत्यवेक्ष्य प्रमृज्य च विधेये चंक्रमणं गमनं तदप्यावश्यकप्रयोजनवतः साधोः पुरस्ताद्युगमात्र-प्रदेशसन्निवेशितदृष्टेरप्रमत्तस्य त्रसस्थावरभूतानि संरक्षतोऽत्वरया पदन्यासमाचरतः प्रशस्तं स्थानमूर्द्धस्थितिलक्षणमवष्टम्भादि च प्रत्यवेक्षितप्रमार्जितप्रदेशविषयम् । एतेषु चेष्टानियमः स्वच्छन्द-चेष्टापरिहारो यः सा अपरा द्वितीया कायगुप्तिरिति ॥ ४४ ॥

एतासामागमप्रसिद्धं मातृत्वमुपदर्शयति—

एताश्चारित्रगात्रस्य जननात्परिपालनात् ।
संशोधनाच्च साधूनां मातरोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥४५॥

एताः समितिगुप्तयः शास्त्रेऽष्टौ मातर इति प्रसिद्धाः । मातृत्वे हेतूनाह । साधूनां सम्बन्धिचारित्रमेव गात्रमङ्गं तस्य जननाद-भूतस्य प्रादुर्भावनात् जनितस्य च चारित्रगात्रस्य परिपालनात्सर्वो-पद्रवनिवारणेन पोषणेन च वृद्धिनयनात् चारित्रगात्रस्यैवातिचार-मलिनस्य सतः संशोधनान्निर्मलीकरणादिति ॥ ४५ ॥

चारित्रं व्याख्यायोपसंहरति—

सर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितम् ।
यतिधर्मानुरक्तानां देशतः स्यादगारिणाम् ॥४६ ॥

द्विधा चारित्रं सर्वदेशभेदात् । सर्वात्मना चारित्रं सर्वसावद्ययोग-विरतिलक्षणम् । यतीन्द्राणामनगारिश्रेष्ठानामेतन्मूलगुणोत्तरगुण-

स्वरूपमीरितम्। धातूनामनेकार्थत्वात्प्रतिपादितम्। देशचारित्रं तु केषामित्याह। अगारिणां गृहस्थानां देशत एकदेशविरति-लक्षणम्। किं विशिष्टानामगारिणां यतिधर्म्मानुरक्तानां यतिधर्मे सर्वविरतिचारित्ररूपे अनुरक्तानां संहननादिदोषादकुर्वतामपि प्रीतिमताम्।

यदाह—

सर्वविरतिलालसः खलु देशविरतिपरिणामः यतिधर्मानु-रागरहितानां तु गृहस्थानां देशविरतिरपि न सम्यगिति देशतः स्यादगारिणामित्युक्तम्। तत्र यादृशो गृहस्थो धर्माधि-कारी तादृशमुपदर्शयितुं तथाहीत्यनेन प्रस्तावनामाह ॥ ४६ ॥

तथाहीत्युपदर्शने निपातसमुदायः—

न्यायसम्पन्नविभवः शिष्टाचारप्रशंसकः।
कुलशीलसमैः सार्द्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ॥ ४७ ॥
पापभीरुः प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन्।
अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः ॥ ४८ ॥
अनतिव्यक्तगुप्ते च स्थाने सुप्रातिवेश्मिके।
अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ॥ ४९ ॥
कृतसङ्गः सदाचारैर्मातापित्रोश्च पूजकः।
त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते ॥ ५० ॥

व्ययमायोचितं कुर्वन् वेषं वित्तानुसारतः ।
अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः शृण्वानो धर्ममन्वहम् ॥ ५१ ॥
अजीर्णे भोजनत्यागी काले भोक्ता च सात्म्यतः ।
अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयन् ॥ ५२ ॥
यथावदतिथौ साधौ दीने च प्रतिपत्तिकृत् ।
सदानभिनिविष्टश्च पक्षपाती गुणेषु च ॥ ५३ ॥
अदेशाकालयोश्चर्यां त्यजन् जानन् बलाबलम् ।
वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः पोष्यपोषकः ॥ ५४ ॥
दीर्घदर्शी विशेषज्ञः कृतज्ञो लोकवल्लभः ।
सलज्जः सदयः सौम्यः परोपकृतिकर्मठः ॥ ५५ ॥
अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः ।
वशीकृतेन्द्रियग्रामो गृहिधर्माय कल्पते ॥ ५६ ॥

(दशभिः कुलकम्)

स्वामिद्रोहमित्रद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायस्तेन सम्पन्न उत्पन्नो विभवः सम्पद्यस्य स तथा । न्यायसम्पन्नो हि विभव इहलोकहिताय । अशङ्कनीयतया स्वशरीरेण तत्फलभोगान्मित्रस्वजनादौ संविभागकरणाच्च ।

यदाह—

सर्व्वत्र शुचयो धीराः स्वकर्म्मबलगर्विताः ।

कुकर्म्मनिहतात्मानः पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ १ ॥

परलोकहिताय च सत्पात्रेषु विनियोगाद्दीनादौ कृपया वितरणाच्च । अन्यायोपात्तस्तु लोकद्वयेऽप्यहितायैव । इहलोके हि लोकविरुद्धकारिणो वधबन्धादयो दोषाः परलोके नरकादिगमनादयः । यद्यपि कस्यचित्पापानुबन्धिपुण्यकर्म्मवशादैहिकलौकिकी विपन्न दृश्यते तथाप्यायत्यामवश्यम्भाविन्येव ।

यदाह—

पापेनैवार्थरागान्धः फलमाप्नोति यत् क्वचित् ।

बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥ १ ॥

न्याय एव परमार्थतोऽर्थोपार्जनोपायोपनिषत् ।

यदाह—

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १ ॥

विभवत्त्वं च गार्हस्थ्ये प्रधानं कारणमित्यादौ न्यायसम्पन्नविभव इत्युक्तम् ॥ १ ॥

तथा शिष्टाचारप्रशंसकः शिष्यन्ते स्म शिष्टा वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवोपलब्धविशुद्धशिक्षाः पुरुषविशेषास्तेषामाचारश्चरितम् ।

यथा—

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ।

कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्त्तितः ॥ १ ॥ इत्यादि ।

तस्य प्रशंसकः ।

यथा—

विपद्युच्चैः स्थैर्यं पदमनुविधेयं च महतां
प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥ २ ॥

तथा कुलं पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः शीलं मद्यमांसनिशाभोजनादिपरिहाररूपः समाचारस्ताभ्यां समास्तुल्याः समकुलशीला इत्यर्थः । गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशस्तत्र जाता गोत्रजाः तेभ्यो ऽन्येऽन्यगोत्रजास्तैः सार्द्धं कृतोद्वाहो विहितविवाहः । अग्निदेवादिसाक्षिकं पाणिग्रहणं विवाहः । स च लोकेऽष्टविधः । तत्रालङ्कृत्य कन्यादानं ब्राह्मो विवाहः १ विभवविनियोगेन कन्यादानं प्राजापत्यः २ गोमिथुनदानपूर्वकमार्षः ३ यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स दैवः ४ एते धर्म्म्या विवाहाश्चत्वारः । मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्रामाण्यात्परस्परानुरागेण मिथः समवायाद्गान्धर्वः ५ पणबन्धेन कन्याप्रदानमासुरः ६ प्रसह्यकन्याग्रहणाद्राक्षसः ७ सुप्तप्रमत्तकन्याग्रहणात्पैशाचः ८ । एते चत्वारोऽप्यधर्म्म्याः । यदि वधूवरयोः परस्परं रुचिरस्ति तदा अधर्म्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहः । अशुद्धभार्यादियोगेन नरक एव । तत्फलं वधूरक्षणमाचरतः सुजातसुतसन्ततिरनुपहता चित्तनिवृत्तिर्गृहकृत्यसुविहितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिबान्धवसत्कारानवद्यत्वं

चेति। वधूरक्षणोपायास्त्वेते। गृहकर्मविनियोगः १ परिमितोऽर्थसंयोगो २ ऽस्वातन्त्र्यम् ३ सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधनम् ४ मिति ॥ ३ ॥

पापानि दृष्टादृष्टापायकारणानि कर्माणि तेभ्यो भीरुः। तत्र दृष्टापायकारणानि चौर्यपारदारिकत्वद्यूतरमणादीनि इहलोकेऽपि सकललोकप्रसिद्धविडम्बनास्थानानि। अदृष्टापायकारणानि मद्यमांससेवनादीनि शास्त्रनिरूपितनरकादियातनाफलानि ॥ ४ ॥

प्रसिद्धः तथाविधापरशिष्टसम्मततया दूरं रूढिमागतः। देशाचारो भोजनाच्छादनादिचित्रक्रियात्मकः सकलमण्डलव्यवहारस्तं सम्यगाचरन् तदाचारातिलङ्घने हि तद्देशवासिजनतया विरोधसम्भावनादकल्याणलाभः स्यात् ॥ ५ ॥

अवर्णोऽश्लाघा तं वदतीत्येवंशीलोऽवर्णवादी न क्वापि। जघन्योत्तममध्यमभेदेषु जन्तुषु परावर्णवादो हि बहुदोषः।

यदाह—

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म्म।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥ १ ॥

तदेवं सकलजनगोचरोऽप्यवर्णवादी न श्रेयान्। किं पुना राजामात्यपुरोहितादिषु बहुजनमान्येषु। राजाद्यवर्णवादाद्धि [1]वित्तप्राणनाशनादिरपि दोषः स्यात् ॥ ६ ॥

---

(१) क ग ङ वित्तप्राणनाशादिरपि।

तथा अनेकं बहु यन्निर्गमद्वारं उपलक्षणत्वात्तदेव च प्रवेशद्वारं तेन विवर्जितं निकेतनं यस्य स तथा। बहुषु हि निर्गमप्रवेशद्वारेष्वनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां दुष्टलोकानामापाते स्त्रीद्रविणादिविप्लवः स्यात्। अत्र चानेकद्वारतायाः प्रतिषेधेन विधिराक्षिप्यते। ततः प्रतिनियतद्वारसुरक्षितगृहो गृहस्थः स्यादिति लभ्यते। तथाविधमपि निकेतनं स्थान एव निवेशयितुं युक्तं नास्थाने। स्थानं तु शल्यादिदोषरहितं बहुलदूर्वाप्रवालकुशस्तम्बप्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिकासुस्वादुजलोद्गमनिधानादिमच्च। स्थानगुणदोषपरिज्ञानं च शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रभृतिनिमित्तादिबलेन। स्थानमेव विशिनष्टि। अतिव्यक्तमतिप्रकटमतिगुप्तमतिप्रच्छन्नं तन्निषेधादनतिव्यक्तगुप्तम्। तत्र अतिव्यक्ते ह्यसन्निहितगृहान्तरतया परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयोऽभिभवेयुः। अतिगुप्ते च सर्वतो गृहान्तरैर्निरुद्धत्वान्न स्वशोभां लभते। प्रदीपनकाद्युपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं गृहं भवति। पुनः कथंभूते स्थाने सुप्रातिवेश्मिके शोभनाः शीलादिसम्पन्नाः प्रातिवेश्मिका यत्र। कुशीलप्रातिवेश्मिकत्वे हि तदालापश्रवणतच्चेष्टादर्शनादिवशात् स्वतः सगुणस्यापि गुणहानिः स्यात्। दुष्प्रातिवेश्मिकास्त्वेते शास्त्रप्रतिषिद्धाः—

खरियातिरिक्खजोणीतालायरसमणमाहणसुसाणा।
वग्गुरिअवाहगुम्मियहरिएसपुलिंदमच्छंधा॥ १॥ ७॥

तथा कृतः सङ्गो येन स कृतसङ्गः सन् शोभन आचार इहपरलोकहिता प्रवृत्तिर्येषां ते सदाचारास्तैर्न तु कितवधूर्त्तविटभट्टभण्डनटादिभिस्तत्सङ्गे हि सदपि शीलं विलीयेत।

यदाह—

यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
अथासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १ ॥
सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ २ ॥

॥ इति च ॥ ८ ॥

तथा माता जननी पिता जनकस्तयोः पूजकस्त्रिसन्ध्यं प्रणामकरणेन परलोकहितानुष्ठाननियोजनेन सकलव्यापारेषु तदाज्ञया प्रवृत्त्या वर्णगन्धादिप्रधानस्य पुष्पफलादिवस्तुन उपढौकनेन तद्भोगे भोगेन चान्नादीनामन्यत्र तदनुचितादिति माता च पिता च मातापितरौ "आद्वन्द्वे" ॥ ३ । २ । ३९ ॥ इत्यात्वं मातुश्चाभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः ।

यन्मनुः—

उपाध्याया दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितुर्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १ ॥ ९ ॥

तथा त्यजन् परिहरन् उपप्लुतं स्वचक्रपरचक्रविरोधाद्दुर्भिक्ष-मारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थीभूतं यत् स्थानं ग्रामनगरादि । अत्यज्यमाने हि तस्मिन् धर्म्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन नवानां चानुपार्जनेनोभयलोकभ्रंश एव स्यात् ॥ १० ॥

तथा गर्हितं देशजातिकुलापेक्षया निन्दितं कर्म्म तत्राप्रवृत्तः ।

देशगर्हितं यथा—

सौवीरेषु कृषिकर्म्म । लाटेषु मद्यसन्धानम् ।

जात्यपेक्षया यथा—

ब्राह्मणस्य सुरापानं तिललवणादिविक्रयश्च ।

कुलापेक्षया यथा—

चौलुक्यानां मद्यपानम् । गर्हितकर्म्मकारिणो हि शेषमपि धर्म्यं कर्म्मोपहासाय भवति ॥ ११ ॥

तथा व्ययो भर्त्तव्यभरणस्वभोगदेवतातिथिपूजनादिप्रयोजने द्रव्यविनियोगः । आयः कृषिपाशुपाल्यवाणिज्यसेवादिजनितो द्रव्यलाभः तस्योचितमनुरूपं व्ययं कुर्वन् ।

यदाह—

[1]लाभोचियदाणे लाभोचियभोगे लाभोचियनिहिकरे सिया ।

आयोचितश्च व्ययश्चतुर्भागादितया कैश्चिदुच्यते ।

यदाह—

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय खट्टयेत् ।

धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्त्तव्यपोषणे ॥ १ ॥

केचित्त्वाहुः—

आयादर्द्धं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।

शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥

आयानुचितो हि व्ययो रोगमिव शरीरं कृशीकृत्य विभवसारमखिलव्यवहारासमर्थं पुरुषं कुर्वीत ।

---

(१) लाभोचितदानं लाभोचितभोगो लाभोचितनिधिकरः स्यात् ।

उक्तञ्च

आयव्ययमनालोच्य यस्तु वैश्रवणायते ।
अचिरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रमणायते ॥ १ ॥ १२ ॥

तथा वेषो वस्त्रालङ्करणादिभोगः । वित्तं विभव उपलक्षणाद्वयोऽवस्थादेशकालजात्यादिग्रहः । तदनुसारेण तदानुरूप्येण कुर्वन्निति सम्बध्यते । विभवाद्यननुसारेण वेषं कुर्वतो जनोपहसनीयतातुच्छत्वान्यायसम्भावनादयो दोषाः । अथवा व्ययमायोचितं कुर्वन्नेव वेषं वित्तानुसारेण कुर्वन्नेवेत्यपरोऽर्थः । यो हि सत्यप्याये कार्पण्याद् व्ययं न करोति सत्यपि वित्ते कुचेलत्वादिधर्मा भवति । स लोकगर्हितो धर्मेऽप्यनधिकारीति ॥ १३ ॥

तथा अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः धियो बुद्धेर्गुणाः शुश्रूषादयः । ते त्वमी—

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।
ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥ १ ॥

तत्र शुश्रूषा श्रोतुमिच्छा । श्रवणमाकर्णनम् । ग्रहणं शास्त्रार्थोपादानम् । धारणमविस्मरणम् । ऊहो विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु तथाविधेषु व्याप्त्या वितर्कणम् । अपोह उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थात् हिंसादिकात् प्रत्यपायसम्भावनया व्यावर्त्तनम् । अथवा ऊहः सामान्यज्ञानमपोहो विशेषज्ञानम् । अर्थविज्ञानमूहापोहयोगान्मोहसन्देहविपर्यासव्युदासेन ज्ञानम् । तत्त्वज्ञानमूहापोहविज्ञानविशुद्धमिदमित्थमेवेति निश्चयः । शुश्रूषादिभिर्हि उपाहितप्रज्ञा-

प्रकर्षः पुमान्न कदाचिदकल्याणमाप्नोति । एते च बुद्धिगुणा यथासम्भवं द्रष्टव्याः ॥ १४ ॥

तथा शृखानस्ताच्छील्येन धर्ममभ्युदयनिःश्रेयसहेतुं शृखन् अन्वहं प्रतिदिनं धर्मश्रवणपरो हि 'मनःखेदापनोदादिक-माप्नोति ।

यदाह—

क्लान्तमपोज्झति खेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १ ॥

प्रत्यहं धर्मश्रवणं चोत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिसाधनत्वात्प्रधान-मिति श्रवणमात्राद्बुद्धिगुणादस्य भेदः ॥ १५ ॥

तथा अजीर्णे अजरणे पूर्वभोजनस्य अथवा अजीर्णे परिपाक-मनागते पूर्वभोजने नवं भोजनं त्यजतीत्येवंशीलः । अजीर्ण-भोजने हि सर्वरोगमूलस्याजीर्णस्य वृद्धिरेव कृता भवति ।

यदाह—

अजीर्णप्रभवा रोगा इति ।

अजीर्णं च लिङ्गतो ज्ञातव्यम् ।

यदाह—

मलवातयोर्विगन्धो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।
अविशुद्धश्चोद्गारः षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ १ ॥ १६ ॥

तथा काले बुभुक्षासमये भोक्ता अन्नाद्युपजीवकः । भोक्तेति

---

(१) ग छ मनःखेदापनोदनादिकं करोति ।

साधो त्वन् तेन लौल्यपरिहारेण यथाग्निबलं मितं भुञ्जीत। अतिरिक्तभोजनं हि वमनविरेचनमरणादिना न साधु भवति यो हि मितं भुङ्क्ते स बहु भुङ्क्ते। अक्षुधितेन ह्यमृतमपि भुक्तं भवति विषम्। तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहसादश्च भवति। विध्यातेऽग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति।

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि।
सुखित्वायावकल्पन्ते तत्सात्म्यमिति गीयते॥ १॥

एवं लक्षणात्सात्म्यात् आजन्म सात्म्येन भुक्तं विषमपि पथ्यं भवति। परमसात्म्यमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्म्यप्राप्तमप्यपथ्यम्। सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत्। सुशिक्षितोऽपि विषतन्त्रज्ञो म्रियत एव कदाचिद्विषात्॥ १७॥

तथा त्रिवर्गो धर्मार्थकामस्तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः। यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः। यत आभिमानिक-रसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः। ततोऽन्योऽन्यस्य परस्परं योऽप्रतिबन्धोऽनुपघातस्तेन त्रिवर्गमपि नत्वेकैकं साधयेत्।
यदाह—

यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च।
स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति॥ १॥

तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धो वनगज इव को नाम न भवत्यास्पदमापदाम्। न च तस्य धनं धर्मः शरीरं वा यस्य कामेऽत्यन्तासक्तिः। धर्मकामातिक्रमाद्धनमुपार्जितं परेऽनुभवन्ति स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह इव

सिन्धुरवधात् । अर्थकामातिक्रमेण च धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो न गृहस्थानाम् । न च धर्मबाधयाऽर्थकामौ सेवेत । बीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां किमपि कल्याणम् । स खलु सुखी योऽमुत्र सुखाविरोधेन इहलोकसुखमनुभवति । एवमर्थबाधया धर्मकामौ सेवमानस्य ऋणाधिकत्वम् । कामबाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्याभावः स्यात् ।

एवं च तादात्विकमूलहरकदर्येषु धर्मार्थकामानामन्योऽन्यबाधा सुलभैव ।

तथाहि—

यः किमप्यसञ्चिन्त्योत्पन्नमर्थमपव्येति स तादात्विकः । यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः । यो भृत्यात्मपीडाभ्यामर्थं सञ्चिनोति न तु क्वचिदपि व्ययते स कदर्यः । तत्र तादात्विकमूलहरयोरर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाशान्नास्ति कल्याणं कदर्यस्य त्वऽर्थसंग्रहो राजदायादतस्कराणां निधिर्न तु धर्मकामयोर्हेतुरिति । अनेन च त्रिवर्गबाधा गृहस्थस्य कर्तुमनुचितेति प्रतिपादितम् । यदा तु दैववशाद्बाधा सम्भवति । तदोत्तरोत्तरबाधायां पूर्वस्य पूर्वस्य बाधा रक्षणीया ।

तथाहि—

कामबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया तयोः सतोः कामस्य सुकरोत्पादकत्वात् । कामार्थयोस्तु बाधायां धर्मो रक्षणीयः धर्ममूलत्वादर्थकामयोः ।

उक्तञ्च

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवतः ।
आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ १८ ॥

तथा न विद्यते सततप्रवृत्तातिविशदैकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादि-दिनविभागो यस्य सोऽतिथिः ।

यथोक्तम्—

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥

साधुः शिष्टाचाररतः सकललोकाऽवगीतः । दीनो दीङ् क्षय इति वचनात् क्षीणसकलधर्मार्थकामाराधनशक्तिः तेषु प्रति-पत्तिकृत् प्रतिपत्तिरुपचारोऽन्नपानादिरूपः । कथं यथावत् औचित्यानतिक्रमेण ।

यदाह—

औचित्यमेकमेकत्र गुणानां कोटिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ १ ॥ १९ ॥

तथा अनभिनिविष्टोऽभिनिवेशरहितः । अभिनिवेशश्च नीति-पथमनागतस्यापि पराभिभवपरिणामेन कार्यस्यारम्भः । स च नीचानां भवति ।

यदाह—

दर्पः श्रमयति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्कारारम्भैः ।
स्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ १ ॥

अनभिनिविष्टत्वं च कादाचित्कं शाठ्याशौचानामपि सम्भवत्यत आह । सदेति ॥ २० ॥

तथा गुणेषु सौजन्यौदार्यदाक्षिण्यस्थैर्यप्रियपूर्वप्रथमाभिभाषणादिषु स्वपरयोरुपकारकारणेष्वात्मधर्मेषु पक्षपाती । पक्षपातस्तु बहुमानतत्प्रशंसासाहाय्यकरणादिना अनुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्षपातिनो हि जीवा अवन्ध्यपुण्यबीजनिषेकेणेहामुत्र च गुणग्रामसम्पदमारोहन्ति ॥ २१ ॥

तथा प्रतिषिद्धो देशोऽदेशः प्रतिषिद्धः कालोऽकालः तयोरदेशाकालयोश्चर्यां चरणं तां त्यजन् परिहरन् अदेशकालचारी हि चौरादिभ्योऽवश्यमुपद्रवमाप्नोति ॥ २२ ॥

तथा जानन् विदन् बलं शक्तिं स्वस्य परस्य वा द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतं सामर्थ्यम् । अबलमपि तथैव बलाबलपरिज्ञाने हि सर्वः सफल आरम्भः अन्यथा तु विपर्ययः ।

यदाह—

स्थाने शमवतां शक्त्या व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् ।
अयथाबलमारम्भो निदानं क्षयसम्पदः ॥ १ ॥ इति ॥ २३ ॥

तथा वृत्तमनाचारपरिहारः सम्यगाचारपरिपालनं च । तत्र तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः । ज्ञानं हेयोपादेयवस्तुविनिश्चयस्तेन वृद्धा महान्तः । वृत्तस्थाश्च ते ज्ञानवृद्धाश्च तेषां पूजकः । पूजा च सेवाञ्जल्यासनाभ्युत्थानादिलक्षणा । वृत्तस्थज्ञानवन्तो हि पूज्यमाना नियमात्कल्पतरव इव सदुपदेशादिफलैः फलन्ति ॥ २४ ॥

तथा पोष्या अवश्यभर्त्तव्या मातृपितृगृहिण्यपत्यादयस्तान् योगक्षेमकरणेन पोषयतीति पोषकः ॥ २५ ॥

तथा दीर्घकालभावित्वाद्दीर्घमर्थमनर्थं च पश्यति पर्यालोचयतीत्येवंशीलो दीर्घदर्शी ॥ २६ ॥

तथा वस्त्ववस्तुनोः कृत्याकृत्ययोः स्वपरयोर्विशेषमन्तरं जानाति निश्चिनोतीति विशेषज्ञः। अविशेषज्ञो हि पुरुषः पशोर्नातिरिच्यते। अथवा विशेषमात्मन एव गुणदोषाधिरोहलक्षणं जानातीति विशेषज्ञः।

यदाह—

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ १ ॥ २७ ॥

तथा कृतं परोपकृतं जानाति न निह्नुते कृतज्ञः एवं हि तस्य कुशललाभो यदुपकारकारिणो बहु मन्यते कृतघ्नस्य तु निष्कृतिरेव नास्ति।

यदाह—

कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति ॥ २८ ॥

तथा लोकानां विशिष्टजनानां विनयादिगुणैर्वल्लभः प्रियः। को हि गुणवतः प्रति प्रीतो न भवति। यस्तु न लोकवल्लभः स न केवलमात्मानं स्वस्य धर्मानुष्ठानमपि परैर्दूषयन् परेषां बोधिलाभभ्रंशहेतुर्भवति ॥ २९ ॥

तथा लज्जा वैयात्याभावः सह लज्जया सलज्जः। लज्जावान् हि प्राणप्रहाणेऽपि न प्रतिज्ञातमपजहाति।

यदाह—

लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्या-
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्त्तमानाः ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति
सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥ ३० ॥

तथा सह दयया दुःखितजन्तुदुःखत्राणाभिलाषेण वर्त्तत इति सदयः । धर्मस्य दया मूलमिति ह्यामनन्ति । तदवश्यं दयां कुर्वीत ।

यदाह—

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतानां दयां कुर्वीत मानव ॥ १ ॥ ३१ ॥

तथा सौम्योऽक्रूराकारः क्रूरो हि लोकस्योद्वेगकारणम् ॥३२॥

तथा परोपकृतौ परोपकारे कर्मठः कर्मशूरः कर्माणि घटते "तत्र घटते कर्मणष्ठः" ॥ ७ । १ । १३७ ॥ इति ठः परोपकारपरो हि पुमान् सर्वस्य नेत्रामृताञ्जनम् ॥ ३३ ॥

तथा अन्तरङ्गश्चासावरिषड्वर्गश्चान्तरङ्गारिषड्वर्गस्तस्य परिहारोऽनासेवनं तत्र परायणस्तत्परः । तत्रायुक्तितः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गोऽरिषड्वर्गः । तत्र परपरिगृहीतास्वनूढासु वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः कामः । परस्यात्मनो वा अपायमविचार्य्य कोपकरणं क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानं निष्कारणं परधनग्रहणं च लोभः । दुरभिनिवेशारोहो युक्तोक्ता-

ग्रहणं वा मानः। कुलबलैश्वर्यरूपविद्यादिभिरहङ्कारकरणं परप्रधर्षनिबन्धनं वा मदः। निर्निमित्तं परदुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूतपापर्द्ध्याद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः। एतेषां च परिहार्यत्वमपायहेतुत्वात्।

यदाह—

दाण्डक्यो नाम भोजः कामाद्ब्राह्मणकन्यामभिमन्यमानः सबन्धुराष्ट्रो विननाश करालश्च वैदेहः १ क्रोधाज्जनमेजयो ब्राह्मणेषु विक्रान्तस्तालजङ्घश्च भृगुषु २ लोभादैलश्चातुर्वर्ण्यमभ्याहारयमाणः सौवीरश्चाजबिन्दुः ३ मानाद्रावणः परदारानप्रयच्छन् दुर्योधनो राज्यादंशं च ४ मदाद्दम्भोद्भवो भूतावमानो हैहयश्चार्जुनः ५ हर्षाद्वातापिरगस्त्यमभ्यासादयन् वृष्णिसङ्घश्च द्वैपायन ६ मिति ॥ ३४ ॥

तथा वशीकृतः स्वच्छन्दतां त्याजित इन्द्रियग्रामो हृषीकसमूहो येन स तथा। अत्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्पर्शनादीन्द्रियविकारनिरोधकः। इन्द्रियजयो हि पुरुषाणां परमसम्पदे भवति।

यदाह—

आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः।
तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ १ ॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत् स्वर्गनरकावुभौ।
निगृहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ २ ॥

सर्वथेन्द्रियनिरोधस्तु यतीनामेव धर्म्मः इह तु श्रावकधर्मोचित-गृहस्थस्वरूपमेवाधिकृतमित्येवमुक्तम् ॥ ३५ ॥

एवंविधगुणसमग्रो मनुष्यो गृहिधर्म्माय कल्पते अधिकृतो भवतीति ॥ ५६ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्यश्रीहेमचन्द्र-विरचितेऽध्यात्मोपनिषन्नाम्नि सञ्जातपट्टबन्धे श्रीयोगशास्त्रे स्वोपज्ञं प्रथमप्रकाशविवरणम् ।

अर्हम्

द्वितीयः प्रकाशः ।

गृहिधर्माय कल्पत इत्युक्तं गृहिधर्म्मश्च श्रावकधर्म्मः स च सम्यक्त्वमूलानि द्वादशव्रतानि तान्येवाह—

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः ।
शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥१॥

सम्यक्त्वं मूलं कारणं येषां तानि सम्यक्त्वमूलानि । अणूनि महाव्रतापेक्षया लघूनि व्रतानि अहिंसादीनि पञ्च एतानि मूलगुणाः । गुणास्त्रय उत्तरगुणरूपाः ते च गुणव्रतानि दिग्व्रतादीनि त्रीणि । शिक्षणं शिक्षा अभ्यासः शिक्षायै पदानि स्थानानि चत्वारि सामायिकादीनि प्रतिदिवसाभ्यसनीयानि तत एव गुणव्रतेभ्यो भेदः । गुणव्रतानि हि प्रायो यावज्जीविकानि । एवं द्वादशव्रतानि गृहमेधिनां श्रावकाणाम् ॥ १ ॥

सम्यक्त्वमूलानीत्युक्तं तत्र सम्यक्त्वं विभजति—

या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः ।
धर्म्मे च धर्म्मधीः शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥

या देवे गुरौ धर्मे च वक्ष्यमाणलक्षणे देवत्वगुरुत्वधर्मत्वबुद्धिरयमेव देवो गुरुर्धर्म्म इति निश्चयपूर्वा रुचिः श्रद्धानमिति यावत् शुद्धा अज्ञानसंशयविपर्यासनिराकरणेन निर्म्मला सा सम्यक्त्वम् । यद्यपि

रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेष्विति यतिश्रावकाणां साधारणं सम्यक्त्वलक्षण-मुक्तम्। तथापि गृहस्थानां देवगुरुधर्मेषु पूज्यत्वोपास्यत्वानुष्ठेयत्व-लक्षणोपयोगवशाद् देवगुरुधर्म्मतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं पुन-रभिहितम्। ननु तत्त्वार्थरुचिलक्षणे सम्यक्त्वे देवगुरुधर्माणां क्व तत्त्वेऽन्तर्भावः। उच्यते देवा गुरवश्च जीवतत्त्वे धर्म्मः शुभास्रवे संवरे चान्तर्भवति। सम्यक्त्वं च त्रिधा औपशमिकं क्षायोपशमिकं क्षायिकं च। तत्रोपशमो भस्मच्छन्नाग्निवत् मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानु-बन्धिनां च क्रोधमानमायालोभानामनुदयावस्था। उपशमः प्रयोजनं प्रवर्त्तकमस्य औपशमिकं तच्चानादिमिथ्यादृष्टेः करणत्रय-पूर्वकमान्तर्मौहूर्त्तिकं चतुर्गतिगतस्यापि जन्तोर्भवतीत्युक्तप्रायम्। यद्वा उपशमश्रेण्यारूढस्य भवति।

यदाह—

[१]उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं

जो वा अकयतिपुंजो अ खवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ १ ॥

क्षयो मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुबन्धिनां च उदितानां देशतो निर्मूलनाशः अनुदितानां चोपशमः। क्षयेण युक्त उपशमः क्षयोपशमः स प्रयोजनमस्य क्षायोपशमिकं तच्च सत्कर्म्मवेदनाद्वे-दकमप्युच्यते। औपशमिकं तु सत्कर्म्मवेदनारहितमित्यौपशमिक-क्षायोपशमिकयोर्भेदः।

---

(१) उपशमकश्रेणिगतस्य भवति औपशमिकं तु सम्यक्त्वम्।
यो वाऽकृतत्रिपुञ्जश्च क्षपितमिथ्यो लभते सम्यक्॥

यदाह—

[१]वेएइ संतकम्मं खग्रोवसमिएसु नाणुभावं सो
उवसंतकसाग्रो उण वेएइ न संतकम्मं वि ।

एतस्य च स्थिति: षट्षष्टि: सागरोपमाणि साधिकानि ।

यदाह—

[२]दो वारे विजयाइसु गयस्स तिसच्चुए ग्रहव ताइं ।
ग्रइरेगं नरभवियं नाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥

क्षयो मिथ्यात्वमोहनीयस्यानन्तानुबन्धिनां च निर्मूलनाश: । क्षय: प्रयोजनमस्य क्षायिकं तच्च साद्यनन्तम् ।

अत्र चान्तरश्लोका:—

मूलं बोधिद्रुमस्यैतत् द्वारं पुण्यपुरस्य च ।
पीठं निर्वाणहर्म्यस्य निधानं सर्वसम्पदाम् ॥ १ ॥
गुणानामेक ग्राधारो रत्नानामिव सागर: ।
पात्रं चारित्रवित्तस्य सम्यक्त्वं श्लाघ्यते न कै: ॥ २ ॥
ग्रवतिष्ठेत नाज्ञानं जन्तौ सम्यक्त्ववासिते ।
प्रचारस्तमस: कीदृक् भुवने भानुभासिते ॥ ३ ॥
तिर्यग्नरकयोर्द्वारे दृढा सम्यक्त्वमर्गला ।
देवमानवनिर्वाणसुखद्वारैककुञ्चिका ॥ ४ ॥

---

(१) वेदयति सत्कर्म क्षायोपशमिकेषु नानुभावं स: ।
उपशान्तकषाय: पुनर्वेदयति न सत्कर्मापि ॥

(२) द्वौ वारान् विजयादिषु गतस्य त्रीणि अच्युतेऽथवा तानि ।
अतिरेकं नरभविकं नानाजीवानां सर्वाद्धम् ॥

भवेद्वैमानिकोऽवश्यं जन्तुः सम्यक्त्ववासितः ।
यदि नोद्वान्तसम्यक्त्वो बद्धायुर्वापि नो पुरा ॥ ५ ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमपि यः समुपास्य जन्तुः
सम्यक्त्वरत्नममलं विजहाति सद्यः ।
बम्भ्रम्यते भवपथे सुचिरं न सोऽपि
तद्बिभ्रतश्चिरतरं किमुदीरयामः ॥ ६ ॥ इति ।

विपक्षज्ञाने सति विवक्षितं सुज्ञानं भवतीति सम्यक्त्वविपक्षं मिथ्यात्वमाह—

अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या ।
अधर्मे धर्म्मबुद्धिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥ ३ ॥

अदेवोऽगुरुरधर्म्मश्च वक्ष्यमाणलक्षणस्तत्र देवत्वगुरुत्वधर्म्मत्वप्रतिपत्तिलक्षणं मिथ्यात्वं तस्य लक्षणं तद्विपर्ययादिति तस्य सम्यक्त्वस्य विपर्ययः तस्माद्धेतोः सम्यक्त्वविपर्ययरूपत्वादित्यर्थः तथा च इदमपि संगृहीतं देवे अदेवत्वस्य गुरावगुरुत्वस्य धर्मे अधर्म्मत्वस्य प्रतिपत्तिरिति ।

मिथ्यात्वं च पञ्चधा आभिग्रहिकमनाभिग्रहिकमाभिनिवेशिकं सांशयिकमनाभोगिकं च ।

तत्राभिग्रहिकं पाखण्डिनां स्वस्वशास्त्रनियन्त्रितविवेकालोकानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां भवति ॥ १ ॥

अनाभिग्रहिकं तु प्राकृतलोकानां सर्वे देवा वन्दनीया न निन्दनीया एवं सर्वे गुरवः सर्वे धर्म्मा इति ॥ २ ॥

आभिनिवेशिकं जानतोऽपि यथास्थितं वस्तु दुरभिनिवेशलेशविप्लावितधियो जमालेरिव भवति ॥ ३ ॥

सांशयिकं देवगुरुधर्मेष्वयमयं वेति संशयानस्य भवति ॥ ४ ॥

अनाभोगिकं विचारशून्यस्यैकेन्द्रियादेर्वा विशेषविज्ञानविकलस्य भवति ॥ ५ ॥

यदाह—

[1]आभिग्गहियं [2]अणभिग्गहं च तह अभिणिवेसियं चेव।
संसइयमणाभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥ १ ॥

अत्रान्तरश्लोकाः—

मिथ्यात्वं परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं तमः।
मिथ्यात्वं परमः शत्रुर्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥ १ ॥
जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगो ध्वान्तं रिपुर्विषम्।
अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥ २ ॥

मिथ्यात्वेनालीढचित्ता नितान्तं
तत्त्वातत्त्वं जानते नैव जीवाः।
किं जात्यन्धाः कुत्रचिद्वस्तुजाते
रम्यारम्यव्यक्तिमासादयेयुः ॥ ३ ॥

---

(१) आभिग्रहिकमनभिग्रहं च तथा आभिनिवेशिकं चैव।
सांशयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं पञ्चधा भवति ॥

(२) क अणभिग्गहियं।

देवादेवगुर्वगुरुधर्माधर्मेषु लक्षयितव्येषु देवलक्षणमाह—

सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः ।
यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ ४ ॥

देवस्य देवत्वे चतुरोऽतिशयानाचक्षते विचक्षणाः ।

तद्यथा--

ज्ञानातिशयः१ अपायापगमातिशयः २ पूजातिशयः ३ वागतिशयश्च४ तत्र सर्वज्ञ इत्यनेन सकलजीवाजीवादितत्त्वज्ञतया ज्ञानातिशयमाह । नतु यथाहुर्विशृङ्खलवादिनः परे ।

सर्वं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।
कीटसंख्यापरिज्ञानं तस्य नः क्वोपयुज्यते ॥ १ ॥
दूरं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।
प्रमाणं दूरदर्शी चेदेतान् गृद्ध्रानुपास्महे ॥ २ ॥ इति ॥

नहि विवक्षितस्यैकस्यापीष्टस्यार्थस्य ज्ञानमशेषार्थज्ञानमन्तरेण भवति । सर्वे हि भावा भावान्तरैः साधारणासाधारणरूपा [1]इत्यशेषज्ञानमन्तरेण सा लक्षण्यवैलक्षण्याभ्यां नैकोऽपि ज्ञातो भवति ।

यदाहुः—

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः
सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः ।

---

(१) क च इत्यशेषज्ञतामन्तरेण ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः
एको भावस्तत्त्वतस्तेन दृष्टः ॥ १ ॥

जितरागादिदोष इत्यनेनापायापगमातिशयमाह तत्रेदं सर्वजनप्रतीतम्। यथा सन्ति रागद्वेषादयः। ते च दोषास्तैरात्मनो दूषणात्। ते च जिताः प्रतिपक्षसेवनादिभिर्भगवतेति जितरागादिदोष इत्युक्तम्। सदा रागादिरहित एव कश्चित्पुरुषविशेषोऽस्तीति तु वार्त्तामात्रम्। अजितरागादेश्चास्मदादिवन्न देवत्वमिति। त्रैलोक्यपूजित इत्यनेन पूजातिशयमाह। कतिपयप्रतारितमुग्धबुद्धिपूजायां हि न देवत्वं स्यात्। यदा तु चलितासनैः सुरासुरैर्नानादेशभाषाव्यवहारविसंस्थुलैर्मनुष्यैः परस्परनिरुद्धवैरैः सख्यमुपागतैस्तिर्यग्भिश्च समवसरणभूमिमभिपतद्भिरहमहमिकया सेवाञ्जलिपूजागुणस्तोत्रधर्मदेशनामृतरसास्वादादिभिः पूज्यते भगवान् तदा देवत्वमिति। यथास्थितार्थवादीत्यनेन वागतिशयः यथास्थितं सद्भूतमर्थं वदतीत्येवंशीलो यथास्थितार्थवादी।

यदाचक्ष्महि स्तुतौ—

अपक्षपातेन परीक्षमाणा द्वयं द्वयस्याप्रतिमं प्रतीमः।
यथास्थितार्थप्रथनं तवैतदस्थाननिर्बन्धरसं परेषाम्॥ १ ॥

यथा वा

क्षिप्येत वाऽन्यैः सदृशीक्रियेत वा तवांह्रिपीठे लुठनं सुरेशितुः।
इदं यथावस्थितवस्तुदेशनं परैः कथङ्कारमपाकरिष्यते॥ २ ॥

देव इति लक्ष्यपदं दीव्यते स्तूयते इति देवः स च सामर्थ्यादर्हन् परमेश्वरो नान्यः॥ ४ ॥

चतुरतिशयवतो देवस्य ध्यानोपासनशरणगमनशासनप्रतिपत्तीः साधिक्षेपमुपदिशति—

ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम् ।
अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनास्ति चेत् ॥ ५ ॥

अयं देवो ध्यातव्यः पिण्डस्थपदस्थरूपस्थरूपातीतरूपतया श्रेणिकेनेव । श्रेणिको हि वर्णप्रमाणसंस्थानसंहननचतुस्त्रिंशदतिशयादियोगिनं भगवन्तं श्रीमहावीरमनुध्यातवान् । तदनुभावाच्च तद्वर्णप्रमाणसंस्थानसंहननातिशययुक्तः पद्मनाभस्तीर्थंकरो भविष्यति ।

यदाचक्ष्महि—

[1]तह तम्मएण मणसा वीरजिणो झाइयो तए पुव्विं ।
जह तारिसो च्चिय तुमं अहेसि हो जोगमाहप्पं ॥ १ ॥

आगमश्च—

[2]जस्सीलसमायारो अरिहा तित्थंकरो महावीरो ।
तस्सीलसमायारो होहि हु अरिहा महापउमो ॥ २ ॥

उपास्यः सेवाञ्जलिसंबन्धादिना अयमेव देवः दुष्कृतगर्हासुकृतानुमोदनापूर्वकमयमेव देवो भवभयार्त्तिभेदी शरणमिष्यताम् । अस्यैवोक्तलक्षणस्य देवस्य शासनमाज्ञा प्रतिपत्तव्यं स्वीकरणीयम् ।

---

(१) तथा तन्मयेन मनसा वीरजिनो ध्यातस्त्वया पूर्वम् ।
यथा तादृश एव त्वमासीः हो योगमाहात्म्यम् ॥

(२) यच्छीलसमाचारो अर्हन् तीर्थंकरो महावीरः ।
तच्छीलसमाचारो भविष्यति खलु अर्हन् महापद्मः ॥

शासनान्तराणि हि निरतिशयपुरुषप्रणेतृकाणि न प्रतिपत्तियोग्यानि। चेतनास्ति चेदित्यधिक्षेपः चेतनावत एव प्रत्युपदेशस्य सफलत्वात्। अचेतनं तु प्रति विफल उपदेशप्रयासः।

यदाह—

अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्वर्त्तितं
श्वपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापकृतः।
स्थले कमलरोपणं सुचिरमूषरे वर्षणं
तदन्धमुखमण्डनं यदबुधे जने भाषितम्॥ १ ॥ ५ ॥

अदेवलक्षणमाह—

ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः।
निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥ ६ ॥

स्त्री कामिनी शस्त्रं शूलादि अक्षसूत्रं जपमाला तान्यादौ येषां नाट्याट्टहासादीनां ते स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयः राग आदिर्येषां ते रागादयः आदिशब्दाद् द्वेषमोहपरिग्रहः रागादीनामङ्काश्चिह्नानि स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयश्च ते रागाद्यङ्काश्च तैः कलङ्किता दूषितास्तत्र स्त्री रागचिह्नं शस्त्रं द्वेषचिह्नं अक्षसूत्रं मोहचिह्नम्। वीतरागो हि नाङ्गनासङ्गभाग्भवति। वीतद्वेषो वा कथं शस्त्रं बिभृयात्। गतमोहो वा कथं विस्मृतिचिह्नं जपमालां परिगृह्णीयात्। रागद्वेषमोहैः सर्वदोषाः संगृहीतास्तन्मूलत्वात्सर्वदोषाणाम्। निग्रहो वधबन्धादिः अनुग्रहो वरप्रदानादिः तौ परौ प्रकृष्टौ येषां ते तथा। निग्रहानुग्रहावपि रागद्वेषयोश्चिह्ने। य एवंविधास्ते देवा न भवन्ति मुक्तये

इति मुक्तिनिमित्तम्। देवत्वमात्रं तु क्रीडनादिकारिणां प्रेतपिशाचादीनामिव न वार्य्यते ॥ ६ ॥

मुक्तिनिमित्तत्वाभावमेव व्यनक्ति—

नाट्याट्टहाससङ्गीताद्युपप्लवविसंस्थुलाः।
लम्भयेयुः पदं शान्तं प्रपन्नान् प्राणिनः कथम्॥७॥

इहसकलसांसारिकोपप्लवरहितं शान्तं पदं मुक्तिकैवल्यादिशब्दाभिधेयमस्तीत्यत्र नास्ति विप्रतिपत्तिः। तत्तादृशं शान्तं पदं नाट्याट्टहाससङ्गीतादिविसंस्थुलाः स्वयमुपहतवृत्तयः कथमाश्रितजनान् प्रापयेयुः। नह्येरण्डतरुः कल्पतरुलीलामुद्वहति। ततश्च रागद्वेषमोहदोषविवर्ज्जितो जिन एको देवो मुक्तये नेतरे दोषदूषिताः।

अत्रान्तरश्लोकाः—

न सर्व्वज्ञा न नीरागाः शङ्करब्रह्मविष्णवः।
प्राकृतेभ्यो मनुष्येभ्यो ऽप्यसमञ्जसवृत्तितः ॥ १ ॥
स्त्रीसङ्गः काममाचष्टे द्वेषं चायुधसंग्रहः।
व्यामोहं चाक्षसूत्रादिरशौचं च कमण्डलुः ॥ २ ॥
गौरी रुद्रस्य सावित्री ब्रह्मणः श्रीर्मुरद्विषः।
शचीन्द्रस्य रवे रत्नादेवी दक्षात्मजा विधोः ॥ ३ ॥
तारा वृहस्पतेः स्वाहा वह्नेस्वेतोभुवो रतिः।
धूमोर्णा श्राद्धदेवस्य दारा एवं दिवौकसाम् ॥ ४ ॥

सर्वेषां शस्त्रसम्बन्धः सर्वेषां मोहजृम्भितम् ।
तदेवं देवसन्दोहो न देवपदवीं स्पृशेत् ॥ ५ ॥
बुद्धस्यापि न देवत्वं मोहाच्छून्याभिधायिनः ।
प्रमाणसिद्धे शून्यत्वे शून्यवादकथा वृथा ॥ ६ ॥
प्रमाणस्यैव सत्त्वेन न प्रमाणविवर्जिता ।
शून्यसिद्धिः परस्यापि न स्वपक्षस्थितिः कथम् ॥ ७ ॥
सर्वथा सर्वभावेषु क्षणिकत्वे प्रतिश्रुते ।
फलेन सह सम्बन्धः साधकस्य कथं भवेत् ॥ ८ ॥
वधस्य वधको हेतुः कथं क्षणिकवादिनः ।
स्मृतिश्च [1]प्रत्यभिज्ञा च व्यवहारकरी कथम् ॥ ९ ॥
निपत्य ददतो व्याघ्रयाः स्वकायं कृमिसङ्कुलम् ।
देयादेयविमूढस्य दया बुद्धस्य कीदृशी ॥ १० ॥
स्वजन्मकाल एवात्मजनन्युदरदारिणः ।
मांसोपदेशदातुश्च कथं शौद्धोदनेर्दया ॥ ११ ॥
यो ज्ञानं प्रकृतेर्धर्मं भाषते स्म निरर्थकम् ।
निर्गुणो निष्क्रियो मूढः स देवः कपिलः कथम् ॥ १२ ॥
आर्याविनायकस्कन्दसमीरणपुरस्सराः ।
निगद्यन्ते कथं देवाः सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १३ ॥
या पशुर्गूथमश्नाति स्वपुत्रं च वृषस्यति ।
शृङ्गादिभिर्घ्नती जन्तून् सा वन्द्यास्तु कथं नु गौः ॥ १४ ॥

---

(१) क प्रत्यभिज्ञातव्यवहारकरी कथम् ।

पयःप्रदानसामर्थ्याद्वन्द्या चेन्महिषी न किम् ।
विशेषो दृश्यते नास्यां महिषीतो मनागपि ॥ १५ ॥
स्थानं तीर्थर्षिदेवानां सर्वेषामपि गौर्यदि ।
विक्रीयते दुह्यते च हन्यते च कथं ततः ॥ १६ ॥
मुसलोदूखले चुल्ली देहली पिप्पली जलम् ।
निम्बोऽर्कश्चापि यैः प्रोक्ता देवास्तैः कोऽत्र वर्जिताः ॥१७॥

वीतरागस्तोत्रेऽप्युक्तमस्माभिः ।

कृतार्था जठरोपस्थदुःस्थितैरपि दैवतैः ।
भवादृशान्निह्नुवते हहा देवास्तिकाः परे ॥ १८ ॥ ७ ॥

गुरुलक्षणमाह—

महाव्रतधरा धीरा भैक्षमात्रोपजीविनः ।
सामायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मताः ॥ ८ ॥

महाव्रतानि अहिंसादीनि तानि धरन्तीति महाव्रतधराः । महाव्रतधारित्व एवायं हेतुः धीरा इति धैर्यं ह्यापत्स्वप्यवैक्लव्यं तद्योगाद्धि अखण्डितमहाव्रतधरा भवन्ति । मूलगुणधारित्वमुक्त्वा उत्तरगुणधारित्वमाह । भैक्षमात्रोपजीविन इति भिक्षाणां समूहो भैक्षं अन्नपानधर्मोपकरणरूपं तन्मात्रमेवोपजीवन्ति लोकान्न पुनर्धनधान्यहिरण्यग्रामनगरादि । मूलगुणोत्तरगुणधारणकारणभूतगुणवत्त्वमाह । सामायिकस्था इति समो रागद्वेषविकल आत्मा समस्य आयो विशिष्टज्ञानादिगुणलाभः । समायः स एव सामायिकं

विनयादित्वादिकण् तत्र तिष्ठन्तीति सामायिकस्थाः । सामायिकस्थो हि मूलगुणोत्तरगुणभेदभिन्नं चारित्रं पालयितुं क्षमः । एतद्यतिमात्रसाधारणलक्षणम् । गुरोस्तु असाधारणलक्षणं धर्मोपदेशका इति धर्मं संवरनिर्जरारूपं यतिश्रावकसम्बन्धिभेदभिन्नं वा उपदिशन्तीति धर्मोपदेशकाः ।

यदुक्तमस्माभिरभिधानचिन्तामणौ—

गुरुर्धर्मोपदेशक इति गृणन्ति सद्भूतं शास्त्रार्थमिति गुरवः ॥ ८ ॥

अगुरुलक्षणमाह—

सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजिनः सपरिग्रहाः ।
अब्रह्मचारिणो मिथ्योपदेशा गुरवो न तु ॥ ९ ॥

सर्वमुपदेश्यसम्बन्धिस्त्रीधनधान्यहिरण्यक्षेत्रवास्तुचतुष्पदाद्यभिलषन्तीत्येवंशीलाः सर्वाभिलाषिणः । तथा सर्वं मद्यमधुमांसानन्तकायादि भुञ्जत इत्येवंशीलाः सर्वभोजिनः । सह परिग्रहेण पुत्रकलत्रादिना वर्त्तन्ते सपरिग्रहाः । अत एवाब्रह्मचारिणः अब्रह्मणो महादोषतां कथयितुमब्रह्मचारिण इति पृथगुपन्यासः । अगुरुत्वे असाधारणं कारणमाह । मिथ्योपदेशा इति । मिथ्या वितथ आप्तोपज्ञोपदेशरहितत्वादुपदेशो धर्मदेशनं येषां ते तथा । न तु नैव एवंविधा गुरव इति । ननु धर्मोपदेशदायित्वं चेदस्ति तदास्तु गुरुत्वं किं निष्परिग्रहित्वादिगुणगवेषणेन ॥ ९ ॥

इत्याह—

परिग्रहारम्भमग्नास्तारयेयुः कथं परान् ।
स्वयं दरिद्रो न परमीश्वरीकर्त्तुमीश्वरः ॥ १० ॥

परिग्रहस्त्र्यादिरारम्भो जन्तुहिंसानिबन्धनं सर्वाभिलाषित्वसर्वभोजित्वादिः । ताभ्यां मग्ना भवाब्धौ ब्रुडिताः कथं परानुपदेश्यान् भवाम्भोधेस्तारयेयुस्तारणसमर्थाः स्युः । साधकं दृष्टान्तमाह स्वयमित्यादि स्पष्टम् ॥ १० ॥

धर्म्मलक्षणमाह—

दुर्गतिप्रपतत्प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते ।
संयमादिर्दशविधः सर्व्वज्ञोक्तो विमुक्तये ॥ ११ ॥

दुर्गतौ नरकतिर्यग्लक्षणायां प्रपतन्तो ये प्राणिनस्तेषां धारणाद्धेतोर्द्धर्म उच्यते । धर्मशब्दार्थोऽयं इदमेव च लक्षणं धर्म्मस्य । धत्ते वा नरसुरमोक्षस्थानेषु जन्तूनिति निरुक्ताद्धर्म्मः ।

यदाह—

दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् यस्माद्धारयते ततः ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म्म इति स्मृतः ॥ १ ॥

स तु वक्ष्यमाणैः संयमादिभिर्भेदैर्दशधा । सर्वज्ञोक्तत्वाद्विमुक्तये भवति । देवतान्तरप्रणीतस्त्वसर्वज्ञवक्तृकत्वान्न प्रमाणम् । ननु सर्वज्ञोक्तत्वाभावेऽप्यपौरुषेयवचनोपज्ञस्य धर्मस्य प्रामाणिकत्वमस्तु ।

यदाह—

चोदना हि भूतं भवन्तं भविष्यन्तं सूक्ष्मं स्थूलं व्यवहितं विप्रकृष्टमेवं जातीयकमर्थमवगमयितुं शक्नोति नान्यत्किञ्चनेन्द्रिय-मिति । चोदना च अपौरुषेयत्वेन पुरुषगतानां दोषाणामप्रवेशात् प्रमाणमेव ।

यदाह—

शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितम् ।
तदभावः क्वचित्तावद्गुणवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥
तद्गुणैरपकृष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात् ।
यद्वा वक्तुरभावेन न स्युर्दोषा निराश्रयाः ॥ २ ॥

किञ्च—

दोषाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यते ।
वेदे कर्त्तुरभावाच्च दोषाशङ्कैव नास्ति नः ॥ ३ ॥ ११ ॥

इत्याह—

अपौरुषेयं वचनमसम्भवि भवेद्यदि ।
न प्रमाणं भवेद्वाचां ह्याप्ताधीना प्रमाणता ॥ १२ ॥

पुरुषेण कृतं पौरुषेयं तत्प्रतिषेधादपौरुषेयम् । उच्यते स्थान-करणाभिघातपूर्वकं पुरुषेण प्रतिपाद्यत इति वचनम् । तदिदं परस्परविरुद्धम् । अपौरुषेयं वचनं चेति । तदेवाह । असम्भवि न ह्यस्ति सम्भवो वचनस्य त्रसरेणोरिवाकाशे । न चामूर्त्तस्य

सतोऽप्यदर्शनमिति वक्तुं युक्तं प्रमाणाभावात्। अभिव्यञ्जकवशाच्छब्दश्रवणमेव प्रमाणमिति चेत् न। तस्य जन्यत्वेऽप्युपपत्तेः। अभिव्यङ्ग्यत्वे प्रत्युत दोषसम्भवः। एकशब्दाभिव्यक्त्यर्थं स्थानकरणाभिघाते शब्दान्तराणामपि तद्देशस्थानामभिव्यक्तिप्रसङ्गः। न च प्रतिनियतव्यञ्जकव्यङ्ग्यता शब्दानां भवति व्यङ्ग्यान्तरेषु तददर्शनात्।

तथाच—

> गृहे दधिघटीं द्रष्टुमाहितो गृहमेधिना।
> अपूपानपि तद्देशस्थान् प्रकाशयति दीपकः॥ १॥

तदेवं वचनस्यापौरुषेयता न सम्भवति। अथाप्यप्रामाणिकहेवाकबलादाकाशादिवच्छब्दस्यापौरुषेयता यदि भवेत् तथापि प्रामाण्यं न सम्भवति। हि यस्मादाप्तवक्तृकत्वेन वाचां प्रामाण्यं नान्यथा।

यतः—

> शब्दे गुणोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितम्।
> तदभावः क्वचित्तावद्दोषवद्वक्तृकत्वतः॥ १॥
> तद्दोषैरपकृष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात्।
> यद्वा वक्तुरभावेन गुणा न स्युर्निराश्रयाः॥ २॥

किञ्च—

> गुणाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यते।
> वेदे कर्त्तुरभावाच्च गुणाशङ्केव नास्ति नः॥ ३॥ १२॥

एवं तावदपौरुषेयवचनाभिहितस्यासम्भवादिना
अभावमभिधायासर्वज्ञपुरुषवक्तृकस्य
धर्मस्याप्रामाणिकत्वमाह—

मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो हिंसाद्यैः कलुषीकृतः ।
स धर्म्म इति वित्तोऽपि भवभ्रमणकारणम् ॥१३॥

मिथ्यादृष्टिभिर्हरिहरहिरण्यगर्भकपिलबुद्धादिभिराम्नात आत्मोपज्ञतया प्रतिपादितः । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धाद्यो मिथ्यादृष्टिभिराम्नातः स धर्मत्वेन मुग्धबुद्धीनां प्रसिद्धोऽपि भवभ्रमणकारणमधर्म एवेत्यर्थः । कुत इत्याह । हिंसाद्यैः कलुषीकृत इति । मिथ्यादृष्टिप्रणीता ह्यागमा हिंसादिदोषदूषिताः ॥ १३ ॥

इदानीमदेवागुर्व्वधर्म्माणां साक्षेपं प्रतिक्षेपमाह—

सरागोऽपि हि देवश्चेद् गुरुरब्रह्मचार्यपि ।
कृपाहीनोऽपि धर्म्मः स्यात्कष्टं नष्टं हहा जगत् ॥१४॥

रागग्रहणमुपलक्षणं द्वेषमोहयोः । अब्रह्मचारित्वमुपलक्षणं प्राणातिपातादीनाम् । कृपाहीनत्वमुपलक्षणं मूलोत्तरगुणहीनत्वस्य । चेच्छब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । आक्षेपं प्रकटयति । कष्टमिति खेदे नष्टं जगत् देवगुरुधर्मशून्यत्वेन विनष्टं दुर्गतिगमनात् । हहा निपातः खेदातिशयसूचकः ।

यदाह—

'रागी देवो दोसी देवो मामि सुन्नंपि देवो
मज्जे धम्मो मंसे धम्मो जीवहिंसाइ धम्मो ।
रत्ता मत्ता कन्तासत्ता जे गुरू तेवि पुज्जा
हाहा कट्ठं नट्ठो लोश्रो अट्टमट्टं कुणंतो ॥ १ ॥

तदेवमदेवागुर्वधर्मपरिहारेण देवगुरुधर्मप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं सुव्यवस्थितम् । तच्च शुभात्मपरिणामरूपमस्मदादीनामप्रत्यक्षं केवलं लिङ्गैर्लक्ष्यते ॥ १४ ॥

तान्येवाह—

शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणैः ।
लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥१५॥

पञ्चभिर्लक्षणैर्लिङ्गैः परस्थं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्ष्यते । लिङ्गानि तु शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यस्वरूपाणि । शमः प्रशमः क्रूराणामनन्तानुबन्धिनां कषायाणामनुदयः । स च प्रकृत्या वा कषायपरिणतेः कटुफलावलोकनाद्वा भवति ।

---

(१) रागी देवो दोषी देवो मखे शून्योऽपि देवः
मद्ये धर्मो मांसे धर्मः जीवहिंसायां धर्मः ।
रक्ता मत्ताः कान्तासक्ता ये गुरवः तेऽपि पूज्याः
हाहा कष्टं नष्टो लोको अट्टमट्टं कुर्वन् ॥

यदाह—

[1]पइईए कम्माणं नाऊणं वा विवागमसुहंति।
अवरद्धेवि न कुप्पइ उवसमओ सव्वकालंपि॥ १॥

अन्ये तु क्रोधकण्डूविषयतृष्णोपशमः शम इत्याहुः अधिगत सम्यग्दर्शनो हि साधूपासनावान् कथं क्रोधकण्ड्वा विषयतृष्णया च तरलीक्रियेत। ननु क्रोधकण्डूविषयतृष्णोपशमश्चेच्छमस्तर्हि कृष्णश्रेणिकादीनां सापराधे निरपराधेऽपि च परे क्रोधवतां विषयतृष्णातरलितमनसां च कथं [2]शमः। तदभावे च सम्यक्त्वं न गम्येत। नैवम्। लिङ्गिनि सम्यक्त्वे सति लिङ्गैरवश्यभाव्यमिति नायं नियमः। दृश्यते हि धूमरहितोऽप्ययस्कारगृहेषु वह्निः भस्मच्छन्नस्य वा वह्नेर्न धूमलेशोपीति अयं तु नियमः सुपरीक्षिते लिङ्गे सति लिङ्गी भवत्येव।

यदाह—

लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव लिङ्गिन्येवेतरत्पुनः।
नियमस्य विपर्यासे सम्बन्धो लिङ्गलिङ्गिनोः॥ १॥

सञ्ज्वलनकषायोदयाद्वा कृष्णादीनां क्रोधकण्डूविषयतृष्णे सञ्ज्वलना अपि केचन कषायास्तीव्रतया अनन्तानुबन्धिसदृश-विपाकवन्त इति सर्वमवदातम्। संवेगो मोक्षाभिलाषः। सम्यग्-

---

(१) प्रकृत्याः कर्मणां ज्ञात्वा वा विपाकमशुभमिति।
अपराधेऽपि न कुप्यति उपशमतः सर्वकालमपि॥

(२) क ख प्रशमः।

दृष्टिर्हि नरेन्द्रसुरेन्द्राणां विषयसुखानि दुःखानुषङ्गाद्दुःखतया मन्यमानो मोक्षसुखमेव सुखत्वेन मन्यते अभिलषति च।

यदाह—

[1]नरविबुहेसरसोक्खं[2] दुक्खं चिय भावओ अ मन्नंतो।
संवेगओ न मोक्खं मोत्तूणं किंचि पच्छेइ ॥ १ ॥

निर्वेदो भववैराग्यम्। सम्यग्दर्शनो हि दुःखदौर्गत्यगहने भव-कारागारे कर्मदण्डपाशिकैस्तथातथाकदर्थ्यमानः प्रतिकर्तुमक्षमो ममत्वरहितश्च दुःखेन निर्विण्णो भवति।

यदाह—

[3]नारयतिरियनरामरभवेसु निव्वेयओ वसइ दुक्खं।
अकयपरलोयमग्गो ममत्तविसवे[4]गरहिओ य ॥ १ ॥

अन्ये तु संवेगनिर्वेदयोरर्थविपर्ययमाहुः संवेगो भवविरागः निर्वेदो मोक्षाभिलाष इति। अनुकम्पा दुःखितेषु अपक्षपातेन दुःखप्रहाणेच्छा। पक्षपातेन तु करुणा स्वपुत्रादौ व्याघ्रादीनामप्यस्त्येव। सा चानुकम्पा द्रव्यतो भावतश्च भवति। द्रव्यतः सत्यां शक्तौ दुःखप्रतीकारेण। भावत आर्द्रहृदयत्वेन।

---

(१) नरविबुधेश्वरसौख्यं दुःखमेव भावतश्च मन्यमानः।
संवेगतो न मोक्षं मुक्त्वा किञ्चित् प्रेक्षते ॥

(२) च ठ -दुक्खं।

(३) नारकतिर्यङ्नरामरभवेषु निर्वेदतः वसति दुःखम्।
अकृतपरलोकमार्गो ममत्वविषवेगरहितश्च ॥

(४) ख ग च छ -अर-।

यदाह—

[1]दट्ठूण पाणिनिवहं भीमे भवसायरम्मि दुक्खत्तं ।

अविसेसओणुकंपं [2]दुविहावि सामत्थओ कुणइ ॥ १ ॥

अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकस्तस्य भावः कर्म वा आस्तिक्यम् । तत्त्वान्तरश्रवणेऽपि जिनोक्ततत्त्वविषये निराकाङ्क्षा प्रतिपत्तिः । आस्तिक्येन हि जीवधर्मतया अप्रत्यक्षं सम्यक्त्वं लक्ष्यते । तद्वान् हि आस्तिक इत्युच्यते ।

यदाह—

[3]मन्नइ तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पन्नत्तं ।

सुहपरिणामो सम्मं कंखाइविसुत्तिआरहिओ ॥ १ ॥

अन्ये तु शमादीनि लिङ्गान्यन्यथा व्याचक्षते सुपरीक्षित-प्रवक्तृप्रवाच्यप्रवचनतत्त्वाभिनिवेशान्मिथ्याभिनिवेशोपशमः शमः । स सम्यग्दर्शनस्य लक्षणम् । यो ह्यतत्त्वं विहायात्मना तत्त्वं प्रतिपन्नः स लक्ष्यते सम्यग्दर्शनवानिति । संवेगो भयं जिनप्रवचनानुसारिणो हि नरकेषु शरीरं मानसं च शीतोष्णादिजनितं च संक्लिष्टासुरोदीरितं च परस्परोदीरितं च तिर्यक्षु भारारोपणाद्यनेकविधं मनुजेषु दारिद्र्यदौर्भाग्यादि च दुःखमवलोकयतस्तद्भीरुतया तत्प्रशमोपायभूतं धर्ममनुतिष्ठतो लक्ष्यते विद्यतेऽस्य सम्यग्दर्शनमिति । निर्वेदो

(१) दृष्ट्वा प्राणिनिवहं भीमे भवसागरे दुःखार्त्तम् ।
अविशेषतोऽनुकम्पां द्विविधामपि सामर्थ्यतः करोति ॥

(२) ख ग च ठ दुहावि ।

(३) मन्यते तदेव सत्यं निःशङ्कं यज्जिनैः प्रज्ञापितम् ।
शुभपरिणामः सम्यक् काङ्क्षादिविस्रोतिकारहितः ॥

विषयेष्वनभिष्वङ्गः यथा इहलोक एव प्राणिनां दुरन्तकाम-भोगाभिष्वङ्गोऽनेकोपद्रवफलः परलोकेऽप्यतिकटुकनरकतिर्यग्-मनुष्यजन्मफलप्रदः । अतो न किञ्चिदनेन । उज्झितव्य एवाय-मिति । एवंविधनिर्वेदेनापि लक्ष्यतेऽस्यास्य सम्यग्दर्शनमिति । अनु-कम्पा कृपा यथा सर्व्वे एव सत्त्वाः सुखार्थिनो दुःखप्रहाणार्थिनश्च । ततो नैषामल्पापि पीडा मया कार्येत्यनयापि लक्ष्यतेऽस्यास्य सम्यक्त्वमिति । सन्ति खलु जिनेन्द्रप्रवचनोपदिष्टा अतीन्द्रिया जीवपरलोकादयो भावा इति परिणाम आस्तिक्यम् । अनेनापि लक्ष्यते सम्यग्दर्शनयुक्तोऽयमिति ॥ १५ ॥

सम्यक्त्वलिङ्गान्युक्त्वा भूषणान्याह—

स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने ।
तीर्थसेवा च पञ्चास्य भूषणानि प्रचक्षते ॥ १६ ॥

अस्य सम्यक्त्वस्य पञ्च भूषणानि भूष्यते अलङ्क्रियते यैस्तानि भूषणानि जिनशासने जिनशासनविषये । एतच्च सर्वत्र सम्बध्यते । स्थैर्यं जिनधर्मं प्रति चलितचित्तस्य परस्य स्थिरत्वापादनं स्वयं वा परतीर्थिकर्द्धि-दर्शनेऽपि जिनशासनं प्रति निष्प्रकम्पता । प्रभवति जैनेन्द्रशासनं तस्य प्रभवतः प्रयोजकत्वं प्रभावना । सा चाष्टधा प्रभावकभेदेन ।

यदाह—

[1]पावयणी धम्मकही वाई नेमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्जा सिद्धो अ कई य अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ १ ॥

(१) प्रवचनी धर्मकथी वादी नैमित्तकः तपस्वी च ।
विद्यावान् सिद्धश्च कविश्च अष्टैव प्रभावका भणिताः ॥

तत्र प्रवचनं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदस्यास्त्यतिशयवदिति प्रवचनी युगप्रधानागमः । धर्मकथा प्रशस्यास्यास्तीति धर्मकथी शिखादित्वादिन् । वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिलक्षणायां चतुरङ्गायां सभायां प्रतिपक्षनिरासपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं वदतीति वादी । निमित्तं त्रैकालिकं लाभालाभादिप्रतिपादकं शास्त्रं तद्वेत्त्यधीते वा नैमित्तिकः । तपो विकृष्टमष्टमाद्यस्यास्तीति तपस्वी । विद्याः प्रज्ञप्त्यादयः शासनदेवतास्ताः साहायके यस्य स विद्यावान् । अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकासकलभूताकर्षणनिष्कर्षणवैक्रियत्वप्रभृतयः सिद्धयस्ताभिः सिद्ध्यति स्म सिद्धः । कवते गद्यपद्यादिभिः प्रबन्धैर्वर्णनां करोतीति कविः । एते प्रवचन्यादयोऽष्टौ प्रभवतो भगवच्छासनस्य यथायथं देशकालाद्यौचित्येन साहायककरणात्प्रभावकास्तेषां कर्म प्रभावना द्वितीयं भूषणम् । भक्तिः प्रवचने विनयवैयावृत्त्यरूपा प्रतिपत्तिः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रादिगुणाधिकेष्वभ्युत्थानमभियानं शिरस्यञ्जलिकरणं स्वयमासनढौकनमासनाभिग्रहो वन्दना पर्युपासना अनुगमनं चेत्यष्टविधकर्मविनयनादष्टविध उपचारविनयः । व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा वैयावृत्त्यम् । तच्चाचार्योपाध्यायतपस्विशिक्षकग्लानकुलगणसङ्घसाधुसमनोज्ञेषु दशस्वन्नपानवस्त्रपात्रप्रतिश्रयपीठकफलकसंस्तारादिभिर्धर्मसाधनैरुपग्रहः शुश्रूषाभैषजक्रियाकान्तारविषमदुर्गोपसर्गेष्वभ्युपपत्तिश्च । जिनशासनविषये च कौशलं नैपुण्यम् । ततो हि व्यवहितादिरप्यर्थो विषयीक्रियते । यथानार्यदेशवर्त्ती आर्द्रककुमारः श्रेणिकपुत्रेणाभयकुमारेण कौशलात्प्रतिबोधित इति । तीर्थं नद्यादे-

रिव संसारस्य तरणे सुखावतारो मार्गः। तच्च [1]द्विधा द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च। द्रव्यतीर्थं तीर्थकृतां जन्मदीक्षाज्ञाननिर्व्वाणस्थानम्।

यदाह—

[2]जम्मं दिक्खा नाणं तित्थयराणं महाणुभावाणं।
जत्थ य किर निव्वाणं आगाढं दंसणं होइ॥ १॥

भावतीर्थं तु [3]चतुर्विधः श्रमणसङ्घः प्रथमगणधरो वा।

यदाह—

[4]तित्थं भन्ते तित्थं तित्थयरे तित्थं गोयमा अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे तित्थं पुणचाउव्वणे समणसंघे पढमगणहरे वा।

तीर्थस्य सेवा तीर्थसेवा॥ १६॥

अस्य सम्यक्त्वस्य भूषणान्युक्त्वा दूषणान्याह—

शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सामिथ्यादृष्टिप्रशंसनम्।
तत्संस्तवश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यलम्॥ १७॥

पञ्चापि शङ्कादयो निर्दोषमपि सम्यक्त्वं दूषयन्ति अलमतिशयेन। शङ्का सन्देहः सा च सर्वविषया देशविषया च। सर्वविषया अस्ति वा नास्ति वा धर्म्म इत्यादि। देशशङ्का एकैकवस्तुधर्म्मगोचरा।

---

(१) ख क द्वेधा।

(२) जन्म दीक्षा ज्ञानं तीर्थकराणां महानुभावानाम्।
यत्र च किल निर्वाणं आगाढं दर्शनं भवति॥

(३) ग क चतुर्वर्णः।

(४) तीर्थं भगवन् तीर्थं तीर्थकर तीर्थं गौतमा अर्हन् तावन्नियमेन तीर्थंकरस्तीर्थं पुनश्चातुर्वर्ण्ये श्रमणसङ्घे प्रथमगणधरे वा।

यथा अस्ति जीवः केवलं सर्वगतोऽसर्वगतो वा सप्रदेशोऽप्रदेशो वेति । इयं च द्विधाऽपि भगवदर्हत्प्रणीत[1]प्रवचनेषु अप्रत्ययरूपा सम्यक्त्वं दूषयति । केवलागमगम्या अपि हि पदार्था अस्मदादिप्रमाणपरीक्षानिरपेक्षा आप्तप्रणीतकत्वान्न सन्देग्धुं योग्याः । यत्रापि मोहवशात् क्वचन संशयो भवति तत्राप्यप्रतिहतेयमर्गला ।

यथा—

[2]कत्थ य मइदुव्वल्लेण तव्विहायरियविरहओ वावि ।
नेयगहणत्तणेण य नाणावरणोदएणं च ॥ १ ॥
[3]हेऊदाहरणासंभवे अ सइ सुट्ठु जं न बुज्झेज्जा ।
सव्वन्नुमयमवितहं तहावि तं चिंतए मइमं ॥ २ ॥
[4]अणुवकयपराणुग्गहपरायणा जं जिणा जगप्पवरा ।
जियरागदोसमोहा य नन्नहा वाइणो तेणं ॥ ३ ॥

यथा वा सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः मिथ्यादृष्टिः । सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् । काङ्क्षा अन्यान्यदर्शनग्रहः । सापि सर्वविषया देशविषया च । सर्वविषया सर्वपाखण्डिधर्म्माकाङ्क्षारूपा । देशकाङ्क्षा त्वेकादिदर्शनविषया यथा सुगतेन

---

(१) ख ग क -प्रवचने ।
(२) क्व च मतिदुर्बलेन तद्विधाचार्यविरहतो वापि ।
ज्ञेयगहनत्वेन च ज्ञानावरणोदयेन च ॥
(३) हेतूदाहरणासंभवे च सति सुष्ठु यन्न बुध्येत ।
सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिन्तयति मतिमान् ॥
(४) अनुपकृतपरानुग्रहपरायणा यज्जिना जगत्प्रवराः ।
जितरागद्वेषमोहाश्च नान्यथा वादिनस्तेन ॥

भिक्षूणामक्लेशको धर्म्म उपदिष्टः स्नानान्नपानाच्छादनशयनीयादिषु सुखानुभवद्वारेण।

यदाह—

मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया
मध्ये भक्तं पानकं चापराह्ने
द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे
मोक्षश्चान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः॥ १॥ इति

एतदपि घटमानकमेव न दूरापेतम्। तथा परिव्राट्भौतब्राह्मणादयो विषयानुपभुञ्जाना एव परलोकेऽपि सुखेन युज्यन्त इति। साधीयानेषोऽपि धर्म इति। एवं च काङ्क्षापि परमार्थतो भगवदर्हत्प्रणीतागमानाश्वासरूपा सम्यक्त्वं दूषयति। विचिकित्सा चित्तविप्लवः। सा च सत्यपि युक्त्यागमोपपन्ने जिनधर्म्मेऽस्य महतस्तपःक्लेशस्य सिकताकणकवलवन्निस्स्वादस्यायत्यां फलसम्पद्भविता। अथ क्लेशमात्रमेवेदं निर्जराफलविकलमिति। उभयथा हि क्रिया दृश्यन्ते सफला अफलाश्च कृषीबलादीनामिव इयमपि तथा सम्भाव्यते।

यदाह—

[1]पुव्वपुरिसा जहोइअमग्गचरा घडइ तेसि फलजोगो
अम्हेसु य धीसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं॥ १॥ इति॥

---

(१) पूर्वपुरुषा यथोचितमार्गचरा घटते तेषां फलयोगः।
अस्मासु च धीसंहननविरहतः न तथा तेषां फलम्॥

विचिकित्सापि भगवद्वचनानाश्वासरूपत्वात्सम्यक्त्वस्य दोषः। न च शङ्कातो नेयं भिद्यते। शङ्का हि सकलासकलपदार्थभाक्त्वेन द्रव्यगुणविषया इयं तु क्रियाविषयैव। यद्वा विचिकित्सा निन्दा सा च सदाचारमुनिविषया यथा अस्नानेन प्रस्वेदजलक्लिन्नमलत्वाद्दुर्गन्धिवपुष एत इति। को दोषः स्याद्यदि प्रासुकवारिणा अङ्गप्रक्षालनं कुर्वीरन्निति। इयमपि तत्त्वतो भगवद्धर्मानाश्वासरूपत्वात् सम्यक्त्वदोषः। मिथ्या जिनागमविपरीता दृष्टिर्दर्शनं येषां ते मिथ्यादृष्टयस्तेषां प्रशंसनं प्रशंसा तच्च सर्वविषयं देशविषयं च। सर्वविषयं सर्वाण्यपि कपिलादिदर्शनानि युक्तियुक्तानीति माध्यस्थ्यसारा स्तुतिः सम्यक्त्वस्य दूषणम्।

यदाचक्ष्महि स्तुतौ—

सुनिश्चितं मत्सरिणो जनस्य
न नाथ मुद्रामतिशेरते ते।
माध्यस्थ्यमास्थाय परीक्षका ये
मणौ च काचे च समानुबन्धाः॥ १॥

देशविषयं तु इदमेव बुद्धवचनं साङ्ख्यकणादादिवचनं वा तत्त्वमिति। इदं तु व्यक्तमेव सम्यक्त्वदूषणम्। तैर्मिथ्यादृष्टिभिरेकत्र संवासात्परस्परालापादिजनितः परिचयः संस्तवः। एकत्रवासे हि तत्प्रक्रियाश्रवणात्तत्क्रियादर्शनाच्च दृढसम्यक्त्ववतोऽपि दृष्टिभेदः सम्भाव्यते। किमुत मन्दबुद्धेर्नवधर्मस्य इति संस्तवोऽपि सम्यक्त्वदूषणम्। एवंविधं च सम्यक्त्वं विशिष्टद्रव्यक्षेत्रकालभावसामग्र्यां सत्यां गुरोः समीपे विधिना प्रतिपद्य श्रावको यथावत्पालयति।

यदाह—

'समणोवासओ तत्थ मिच्छत्ताओ पडिक्कमे।
दव्वओ भावओ पुव्विंसम्मत्तं पडिवज्जए ॥ १ ॥
²न कप्पए से परतित्थियाणं तहेव तेसिं चिय देवयाणं
परिग्गहे ताण य चेइयाणं पहावणावंदणपूयणाइ ॥ २ ॥
³लोयाण तित्थेसु सिणाणदाणं पिंडप्पयाणं हुणणं तवं च
संकंतिसोमग्गहणाइएसुं पभूयलोयाण पवाहकिच्चं ॥ ३ ॥

एवं तावत्सागरोपमकोटीकोट्यां शेषायां किञ्चिदूनायां मिथ्यात्वमोहनीयस्थितौ जन्तुः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते। सागरोपमकोटीकोट्यामप्यवशिष्टायां पल्योपमपृथक्त्वे यदा व्यतीतं भवति तदा देशविरतिं प्रतिपद्यते।

यदाह—

⁴सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जत्ति ॥ १७ ॥

---

(१) श्रमणोपासकस्तत्र मिथ्यात्वात्प्रतिक्रामेत्।
द्रव्यतो भावतः पूर्वं सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ॥
(२) न कल्पते तस्य परतीर्थिकानां तथैव तेषामेव देवतानाम्।
परिग्रहे तेषां च चैत्यानां प्रभावनावन्दनपूजनादि ॥
(३) लोकानां तीर्थेषु स्नानदानं पिण्डप्रदानं हवनं तपश्च।
संक्रान्तिसोमग्रहणादिकेषु प्रभूतलोकानां प्रवाहकृत्यम् ॥
(४) सम्यक्त्वे तु लब्धे पल्योपमपृथक्त्वेन श्रावको भवेदिति।

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानीत्युक्तं तत्र सम्यक्त्व-
मभिहितमिदानीमणुव्रतान्याह—

विरतिं स्थूलहिंसादेर्द्विविधत्रिविधादिना ।
अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जिनाः ॥१८॥

स्थूला मिथ्यादृष्टीनामपि हिंसात्वेन प्रसिद्धा या हिंसा सा स्थूलहिंसा स्थूलानां वा त्रसानां जीवानां हिंसा स्थूलहिंसा। स्थूलग्रहणमुपलक्षणम् । तेन निरपराधसङ्कल्पपूर्वकहिंसानामपि ग्रहणं आदिग्रहणात् स्थूलानृतस्तेयाब्रह्मचर्यापरिग्रहाणां संग्रहः । एभ्यः स्थूलहिंसादिभ्यो या विरतिर्निवृत्तिस्तामहिंसादीनि अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहान् पञ्चाणुव्रतानीति जिनास्तीर्थंकरा जगदुः प्रतिपादितवन्तः। किमविशेषेण विरतिर्नेत्याह। द्विविधत्रिविधादिना भङ्गजालेन द्विविधः कृतकारितरूपस्त्रिविधो मनोवाक्कायभेदेन यत्र स द्विविधत्रिविध एको भङ्गः । इह यो हिंसादिभ्यो विरतिं प्रतिपद्यते । स द्विविधां कृतकारितभेदां त्रिविधेन मनसा वचसा कायेन चेति। एवं च भावना स्थूलहिंसां न करोत्यात्मना न कारयत्यन्येन मनसा वचसा कायेन चेति। अस्य चानुमतिरप्रतिषिद्धा अपत्यादिपरिग्रहसद्भावात् तैर्हिंसादिकरणे च तस्यानुमतिप्राप्तेः। अन्यथा परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताप्रव्रजितयोरभेदापत्तेः। ननु भगवत्यादावागमे त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्त-

मगारिण:। तच्च श्रुतोक्तत्वादनवद्यमेव तत्कस्मान्नोच्यते। उच्यते। तस्य विशेषविषयत्वात्। तथाहि यः किल प्रविव्रजिषुरेव प्रतिमाः प्रतिपद्यते। पुत्रादिसन्ततिपालनाय यो वा विशेषं स्वयंभूरमणादिगतं मत्स्यादिमांसं स्थूलहिंसादिकं वा क्वचिद-वस्थाविशेषे प्रत्याख्याति स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोति। इत्यल्पविषयत्वान्नोच्यते। बाहुल्येन तु द्विविधं त्रिविधेनेति। द्विविधत्रिविध आदिर्यस्य द्विविधत्रिविधादेर्भङ्गजालस्य तेन॥

द्विविधं द्विविधेनेति द्वितीयो भङ्गः द्विविधमिति स्थूलहिंसां न करोति न कारयति द्विविधेनेति मनसा वचसा यद्वा मनसा कायेन यद्वा वाचा कायेनेति। तत्र यदा मनसा वाचा न करोति न कारयति। तदा मनसा अभिसन्धिरहित एव वाचापि हिंसकमब्रुवन्नेव कायेनैव दुश्चेष्टितादिना असंज्ञिवत्करोति। यदा तु मनसा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसाभि-सन्धिरहित एव कायेन दुश्चेष्टितादि परिहरन्नेवानाभोगाद्वाचैव हन्मि घातयामि वेति ब्रूते। यदा तु वाचा कायेन न करोति न कारयति। तदा मनसैवाभिसन्धिमधिकृत्य करोति कारयति च। अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वत्रैवास्ति। एवं शेषविकल्पा अपि भावनीयाः।

द्विविधमेकविधेनेति तृतीयः द्विविधं करणं कारणं च एकविधेन मनसा यद्वा वचसा यद्वा कायेन।

एकविधं त्रिविधेनेति चतुर्थः एकविधं करणं यद्वा कारणं मनसा वाचा कायेन च।

एकविधं द्विविधेनेति पञ्चमः एकविधं करणं यद्वा कारणं द्विविधेन मनसा वाचा यद्वा मनसा कायेन यद्वा वाचा कायेन ।

एकविधमेकविधेनेति षष्ठः एकविधं करणं यद्वा कारणं एकविधेन मनसा यद्वा वाचा यद्वा कायेन ।

यदाह—

'दुविहतिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण बीयओ होइ दुविहं एगविहेणं एगविहं चेव तिविहेण एगविहं दुविहेणं एगेगविहेण छट्ठओ होइत्ति ।

एते च भङ्गाः करणत्रिकेण योगत्रिकेण च विशेष्यमाणा एकोनपञ्चाशद्भवन्ति ।

तथाहि—

हिंसां न करोति मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा कायेन च ७ एते करणेन सप्त भङ्गाः ।

एवं कारणेन सप्त । अनुमत्या सप्त । तथा हिंसां न करोति न कारयति च मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा कायेन च ७ । एते करणकारणाभ्यां सप्त भङ्गाः ।

---

(१) द्विविधत्रिविधेन प्रथमो द्विविधं द्विविधेन द्वितीयो भवति द्विविधं एकविधेन एकविधं चैव त्रिविधेन एकविधं द्विविधेन एकैकविधेन षष्ठको भवतीति ।

एवं करणानुमतिभ्यां सप्त। कारणानुमतिभ्यामपि सप्त। करणकारणानुमतिभिरपि सप्त। एवं सर्वे मीलिता एकोनपञ्चाशद्भवन्ति। एते च त्रिकालविषयत्वात् प्रत्याख्यानस्य कालत्रयेण गुणिताः सप्तचत्वारिंशदधिकं शतं भवन्ति।

यदाह—

[1]सेयालं भंगसयं पच्चक्खाणम्मि जस्स उवलद्धं।

सो खलु पच्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसलाओ ॥ १ ॥

त्रिकालविषयता चातीतस्य निन्दया साम्प्रतिकस्य संवरणेन अनागतस्य प्रत्याख्यानेनेति।

यदाह—

[2]अइअं निंदामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामित्ति। एते च भङ्गा अहिंसाव्रतमाश्रित्योपदर्शिताः व्रतान्तरेष्वपि द्रष्टव्याः ॥ १८ ॥

एवं सामान्येन हिंसादिगोचरां विरतिमुपदर्श्य प्रत्येकं हिंसादिषु तामुपदिदर्शयिषुर्हिंसायां तावदाह—

पङ्गुकुष्ठिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः।

निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसां सङ्कल्पतस्त्यजेत् ॥१९॥

इह नादृष्टपापफलाः पापान्निवर्त्तन्त इति पापफलमुपदर्शयन्

---

(१) सप्तचत्वारिंशत्भङ्गशतं प्रत्याख्याने यस्य उपलब्धम्।
स खलु प्रत्याख्याने कुशलः शेषा अकुशलाः ॥

(२) अतीतं निन्दामि प्रत्युत्पन्नं संवृणोमि अनागतं प्रत्याख्यामीति।

हिंसाविरतिव्रतमुपदिशति । पङ्गुः सत्यपि पादे पादविहरणाक्षमः कुष्ठी त्वग्दोषी कुणिर्विकलपाणिः तेषां भावः पङ्गुकुष्ठीकुणित्वम् । आदिग्रहणात्पङ्गुत्वोपलक्षितमधःकायवैगुण्यम् । कुष्ठित्वोपलक्षितं सकलरोगजातम् । कुणित्वोपलक्षितमुपरिकायवैगुण्यं संगृह्यते । एतद्धिंसाफलं दृष्ट्वा सुधीरिति बुद्धिमान् स हि शास्त्रबलेन हिंसायाः फलमेतदिति निश्चित्य हिंसां त्यजेत् । अत्र विधौ सप्तमी । केषां निरागस्त्रसजन्तूनां निरागसो निरपराधास्त्रसा द्वीन्द्रियादयस्तेषां सङ्कल्पेन सङ्कल्पतः आद्यादित्वात्तृतीयान्तात्तसुः । निरागस इति निरपराधजन्तुविषयां हिंसां प्रत्याचष्टे सापराधस्य तु न नियमः । त्रसग्रहणेनैकेन्द्रियविषयां हिंसां नियमयितुं न क्षम इत्याचष्टे सङ्कल्पत इति अमुं जन्तुं मांसाद्यर्थित्वेन हन्मीति सङ्कल्पपूर्वकं हिंसां वर्जयेत् । आरम्भजा तु हिंसा अशक्यप्रत्याख्यानेति तत्र यतनामेव कुर्यादिति ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

येषामैकान्तिको भेदः सम्मतो देहदेहिनोः ।
तेषां देहविनाशेऽपि न हिंसा देहिनो भवेत् ॥ १ ॥
अभेदैकान्तवादेऽपि स्वीकृते देहदेहिनोः ।
देहनाशे देहिनाशात्परलोको ऽस्तु कस्य वै ॥ २ ॥
भिन्नाभिन्नतया तस्माज्जीवे देहात्प्रतिश्रुते ।
देहनाशे भवेत्पीडा या तां हिंसां प्रचक्षते ॥ ३ ॥
दुःखोत्पत्तिर्मनःक्लेशस्तत्पर्यायस्य च क्षयः ।
यस्यां स्यात्सा प्रयत्नेन हिंसा हेया विपश्चिता ॥ ४ ॥

प्राणी प्रमादतः कुर्याद्यत्प्राणव्यपरोपणम् ।
सा हिंसा जगदे प्राज्ञैर्बीजं संसारभूरुहः ॥ ५ ॥
शरीरी म्रियतां मा वा ध्रुवं हिंसा प्रमादिनः ।
सा प्राणव्यपरोपेऽपि प्रमादरहितस्य न ॥ ६ ॥
जीवस्य हिंसा न भवेन्नित्यस्यापरिणामिनः ।
क्षणिकस्य स्वयं नाशात्कथं हिंसोपपद्यताम् ॥ ७ ॥
नित्यानित्ये ततो जीवे परिणामिनि युज्यते ।
हिंसा कायवियोगेन पीडातः पापकारणम् ॥ ८ ॥
केचिद्वदन्ति हन्तव्याः प्राणिनः प्राणिघातिनः ।
हिंस्रस्यैकस्य घाते स्याद्रक्षणं भूयसां किल ॥ ९ ॥
तदयुक्तमशेषाणां हिंस्रत्वात्प्राणिनामिह ।
हन्तव्यता स्यात्तल्लाभमिच्छोर्मूलक्षतिः [1]स्फुटा ॥ १० ॥
अहिंसासम्भवो धर्म्मः स हिंसातः कथं भवेत् ।
न तोयजानि पद्मानि जायन्ते जातवेदसः ॥ ११ ॥
पापहेतुर्वधः पापं कथं छेत्तुमलं भवेत् ।
मृत्युहेतुः कालकूटं जीविताय न जायते ॥ १२ ॥
संसारमोचकास्त्वाहुर्दुःखिनां वध इष्यताम् ।
विनाशे दुःखिनां दुःखविनाशो जायते किल ॥ १३ ॥
तदप्यसाम्प्रतं ते हि हता नरकगामिनः ।
अनन्तेषु नियोज्यन्ते दुःखेषु स्वल्पदुःखकाः ॥ १४ ॥

---

(१) घ ङ क स्फुटम् ।

किं च सौख्यवतां याति धर्म्मः स्वात्मापवारणात् ।
इत्थं विचार्य हेयानि वचनानि कुतीर्थिनाम् ॥ १५ ॥
चार्वाकाः प्राहुरात्मैव तावन्नास्ति कथञ्चन ।
तं विना कस्य सा हिंसा कस्य हिंसाफलं भवेत् ॥ १६ ॥
भूतेभ्य एव चैतन्यं पिष्टादिभ्यो यथा मदः ।
भूतसंहतिनाशे च पञ्चत्वमिति कथ्यते ॥ १७ ॥
आत्माभावे च तन्मूलः परलोको न युज्यते ।
अभावे परलोकस्य पुण्यापुण्यकथा वृथा ॥ १८ ॥
तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवञ्चना ।
इति विप्रतिपत्तिभ्यः परेभ्यः परिभाष्यते ॥ १९ ॥
स्वसंवेदनतः सिद्धः स्वदेहे जीव इष्यताम् ।
अहं दुःखी सुखी वाहमिति प्रत्यययोगतः ॥ २० ॥
घटं वेद्म्यहमित्यत्र त्रितयं प्रतिभासते ।
कर्म्म क्रिया च कर्त्ता च तत्कर्त्ता किं निषिध्यते ॥ २१ ॥
शरीरमेव चेत्कर्त्तृ न कर्त्तृ तदचेतनम् ।
भूतचैतन्ययोगाच्चेच्चेतनं तदसङ्गतम् ॥ २२ ॥
मया दृष्टं श्रुतं स्पृष्टं घ्रातमास्वादितं स्मृतम् ।
इत्येककर्त्तृकाभावात् भूतचिद्वादिनः कथम् ॥ २३ ॥
स्वसंवेदनतः सिद्धे स्वदेहे चेतनात्मनि ।
परदेहेऽपि तत्सिद्धिरनुमानेन साध्यते ॥ २४ ॥
बुद्धिपूर्वां क्रियां दृष्ट्वा स्वदेहेऽन्यत्र तद्गतिः ।
प्रमाणबलतः सिद्धा केन नाम निवार्यते ॥ २५ ॥

तत्पारलौकिनः सिद्धौ परलोको न दुर्घटः ।
तथा च पुण्यपापादि [1]सर्वमेवोपपद्यते ॥ २६ ॥
तपांसि यातनाश्चित्रा इत्याद्युन्मत्तभाषितम् ।
सचेतनस्य तत्कस्य नोपहासाय जायते ॥ २७ ॥
निर्बाधोऽस्ति ततो जीवः स्थित्युत्पादव्ययात्मकः ।
ज्ञाता द्रष्टा गुणी भोक्ता कर्त्ता कायप्रमाणकः ॥ २८ ॥
तदेवमात्मनः सिद्धौ हिंसा किं नोपपद्यते ।
तदस्याः परिहारेणाहिंसाव्रतमुदीरितम् ॥ २९ ॥ १९ ॥

हिंसानियमे स्पष्टं दृष्टान्तमाह—

आत्मवत्सर्वभूतेषु सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥२०॥

सुखशब्देन सुखसाधनमन्नपानस्रक्चन्दनादि गृह्यते । दुःखशब्देन दुःखसाधनं वधबन्धमारणादि । ततो यथात्मनि दुःखसाधनमप्रियं तथा सर्वभूतेष्वपि । एवं चिन्तयन् दुःखसाधनत्वादप्रियां परस्य हिंसां न कुर्वीत । सुखग्रहणं दृष्टान्तार्थम् । यथा सुखसाधनं प्रियमेवं दुःखसाधनमप्रियम् । तथा सर्वभूतेष्वपि दुःखसाधनमप्रियमित्यर्थः ।

यदाहुर्लौकिका अपि—

श्रूयतां धर्म्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥१॥ इति ॥२०॥

---

(१) क च स्वयमे- ।

ननु प्रतिषिद्धाचरणे दोषः प्रतिषिद्धा च त्रसजीवविषया हिंसा स्थावरेषु त्वप्रतिषिद्धहिंसेषु यथेष्टं चेष्टन्तां गृहस्था इत्याह—

निरर्थिकां न कुर्वीत जीवेषु स्थावरेष्वपि ।
हिंसामहिंसाधर्मज्ञः काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः ॥ २१ ॥

स्थावराः [1]पृथिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतयस्तेष्वपि जीवेषु हिंसां न कुर्वीत । किं विशिष्टां निरर्थिकां प्रयोजनरहितां शरीरकुटुम्ब-निर्वाहनिमित्तं हि स्थावरेषु हिंसा न प्रतिषिद्धा या त्वनर्थिका शरीरकुटुम्बादिप्रयोजनरहिता तादृशीं हिंसां न कुर्वीत । उपासकः श्रावकः किं विशिष्टः अहिंसाधर्मज्ञः अहिंसालक्षणं धर्मं जानातीति अहिंसाधर्मज्ञः । न हि प्रतिषिद्धवस्तुविषयैवाहिंसा-धर्मः । किन्त्वप्रतिषिद्धेष्वपि सा यतनारूपा । ततश्च तथाविधं धर्मं जानन् स्थावरेष्वपि निरर्थिकां हिंसां न विदधीत । ननु प्रतिषिद्धविषयैवाहिंसास्तु किमनया सूक्ष्मेक्षिकया इत्याह । काङ्क्षन्मोक्षं स हि मोक्षाकाङ्क्षी यतिवत् कथं निरर्थिकां हिंसामाचरेत् ॥ २१ ॥

ननु निरन्तरहिंसापरोऽपि सर्वस्वं दक्षिणां दत्त्वा पापविशुद्धिं विदध्यात् किमनेन हिंसापरिहारक्लेशेन इत्याह—

प्राणी प्राणितलोभेन यो राज्यमपि मुञ्चति ।
तद्वधोत्थमघं सर्वोर्वीदानेऽपि न शाम्यति ॥ २२ ॥

---

(१) ग च ज पृथिव्यप्तेजो- ।

प्राणी जन्तुः प्राणितं जीवितव्यं तस्य लोभेन राज्यमपि तत्कालोपस्थितं परिहरति ।

यदाह—

मार्यमाणस्य हेमाद्रिं राज्यं वाथ प्रयच्छतु ।
तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥ १ ॥

तत्तथाविधप्राणितप्रियप्राणिवधसम्भवं पापं सकलपृथ्वीदानेनापि न शाम्यति । भूदानं हि सकलदानेभ्योऽभ्यधिकमिति स्मृतिः ॥ २२ ॥

अथ श्लोकचतुष्टयेन हिंसाकर्तुर्निन्दामाह—

वने निरपराधानां वायुतोयतृणाशिनाम् ।
निघ्नन् मृगाणां मांसार्थी विशिष्येत कथं शुनः ॥२३॥

मृगाणामिति "निप्रेभ्यो घ्नः" ॥ २ । २ । १५ ॥ इति कर्मत्वप्रतिषेधाच्छेषे षष्ठी । वने वनवासिनां नतु परस्वीकृतभूमिवासिनां तथाविधा अपि सापराधाः स्युरित्याह । निरपराधानां परधनहरणपरगृहभङ्गपरमारणाद्यपराधरहितानां निरपराधत्वे हेतुमाह । वायुतोयतृणाशिनाम् । न हि वायुतोयतृणानि परधनानि येन तद्भक्षणात्सापराधत्वं स्यात् । मांसार्थीति अत्रापि मृगाणामिति सम्बध्यते । मृगाणां यन्मांसं तदर्थयते मृगग्रहणेनाटविकाः प्राणिनो गृह्यन्ते । एवंविधमृगमांसार्थी मृगवधपरायणो निरपराधमानुषपिचण्डिका मांसलुब्धाच्छुनः कथं विशिष्येत श्वैवेत्यर्थः ॥ २३ ॥

	Rs.	
*Nirukta, Vol. IV, Fasc. 1--8 @ /10/ each	5	0
*Nitisara, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8
Nityācārapaddhatiḥ, Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Nityācārapradīpaḥ Fasc. 1--8 @ /10/ eaeh	5	0
Nyayabindutīkā, Fasc. 1 @ /10/ each	0	10
*Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa Vol. I, Fasc. 2--6 ; Vol. II, Fasc. 1--3 @ /10/ each	5	0
Padumawati, Fasc. 1--5 @ 2/	10	0
Pariçiṣta Parvan, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Prākrita-Paingalam, Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Prithivirāj Rāsa. Part II, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Part II, Fasc. 1 @ 1/-	1	0
Prākrta Lakṣaṇam Fasc. 1 @ 1/8/ each	1	8
Parāçara Smṛti, Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1--6 ; Vol. III, Fasc. 1--6 @ /10/ each	12	8
Parāçara, Institutes of (English) @ 1/- each	1	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1--3 @ 1/4/ each	3	12
Saddarsana-Samuccaya, Fasc. 1, @ /10/ each	0	10
*Sāma Vēda Saṁhitā, Vols. I, Fasc. II, 1--6 ; III, 1--7 ; IV, 1--6 ; V, 1-8, @ /10/ each	16	14
Sāṇkhya Sūtra Vṛtti, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
*Sankara Vejaya, Fasc. 2-3 @ /10/ each	1	4
Srāddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Srauta Sutra Latyayan, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
,, ,, Asbalayaṇa, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Suçruta Saṁhitá, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/- each	1	0
Suddhikaumudī, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
*Taittreya Brahmana, Fasc. 3-25 @ /10/ each	14	6
,, Pratisakhya, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
*Taitterīya Saṁhitā, Fasc. 22--45 @ /10/ each	15	0
Tāṇḍya Brāhmaṇa, Fasc. 1--19 @ /10/ each	11	14
Tantra Vārṭeka (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
Tattva Cintāmaṇi, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol II, Fasc. 2--10, Vol. III, Fasc. 1--2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1--5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	23	12
Tattvārthadhigama Sutram, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Tul'si Satsai, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Upamita-bhava-prapañca-kathā, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1--6 @ 1/- each	6	0
Vallāla Carita, Fasc 1 @ /10/	0	10
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc 1--6 @ /10/ each	3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 2--6 ; Vol. II, Fasc. 1--7, @ /10/ each ...	7	8
Vidhāna Pārijata, Fasc. 1--8 Vol- II. Fasc. I @ /10/ each	5	10
Vivādaratnākara, Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1--6 @ /10/ each	3	12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 2-5 @ /10/ each	2	8

Tibetan Series.

Pag-Sam Thi S'iñ, Fasc. 1--4 @ 1/ each	4	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5 ; Vol. II, Fasc. 1-3 ; Vol. III, Fasc. 1-6, @ 1/ each	14	0
Rtogs *brjod d*pag *h*khri S'iñ (Tib. & Sans. Avadāna Kalpalatā) Vol. I, Fasc. 1--6 ; Vol. II. Fasc. 1--5 @ 1/ each	11	0

Arabic and Persian Series.

'Ālamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1--13 @ /10/ each	8	2
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1--3 @ 1/- each	3	0
Āīn-i-Akbari, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each	33	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7, Vol. II, Fasc. 1--5, Vol. III, Fasc. 1--5, @ 2/- each	34	0
Akbarnāmah, with Index, Fasc. 1--37 @ 1/8/ each	55	8
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--8 ; Vol. II, Fasc. 1-4 @ 1/4/ each	15	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger, @ /10/	0	10
*Bādshāhnāmah, with Index, Fasc. 1--19 @ /10/ each	11	14
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts, 1-2 @ 1/- each	2	0
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1--3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/8/ each	31	8
Farhang-i-Rashīdī, Fasc. 1--14 @ 1/8/ each	21	0

*The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cannot be supplied.

Fihrist-i-Ṭūsī. or, Ṭūsy's list of Shy'ah Books, Fasc. 1--4 @ 1/- each	Rs. 4	0
Futūḥ-ush-Shām of Wāqidī, Fasc. 1--9 @ /10/ each	5	10
Ditto of Āzādī, Fasc. 1--4 @ /10/ each	2	8
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1 @ /12/ each	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1--6 @ 1/4/ each	7	8
Iqbālnāmah-i-Jahāngīrī, Fasc. 1--3 @ /10/ each	1	14
Iṣābah, with Supplement, 51 Fasc. @ 1/- each	51	0
Maāṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--9 ; Vol. III, 1-10 ; Index to Vol. I, Fasc. 10-11 ; Index to Vol. II, Fasc. 10-12 ; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /1/ each	35	0
Maghāzi of Wāqidī, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Muntakhabu-t-Tawārikh, Fasc. 1--15 @ /10/ each	9	6
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1--7 ; Vol. II, Fasc. 1--5 and 3 Indexes ; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each	15	0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1--19 @ /10/ each	11	14
Ma'āṣir-i-' Ālamgīrī, Fasc. 1--6 @ /10/ each	3	12
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1 @ /10/	0	10
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, Fasc. 1--2 @ /12/ each	1	8
Riyāẓu-s-Salātīn, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. 1--5 @ 1/	5	0
Tabaquāt Nāṣirī, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Ditto (English) Fasc. 1--14 @ 1/ each	14	0
Ditto Index	1	0
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ẓiyāu-d-dīn Barni Fasc. 1--7 @ /10/ each	4	6
Tārīkh-i-Fīrūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, Fasc. 1--6 @ /10/ each	3	12
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1--2 @ 1/8/ each	3	0
Wis o Rāmīn, Fasc. 1--5 @ /10/ each	3	2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1--9, Vol. II, Fasc. 1--8 @ /10/ each	10	10
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/	1	0

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1.	**Asiatic Researches.** Vols. XIX and XX @ 10/ each	20	0
2.	**Proceedings** of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No.		
3.	**Journal** of the Assiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7), 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members		

N. B.—The figures enclosed in brakets give the number of Nos. in each Volume.

4.	Journal and Proceedings, N S., 1905, to date, @ 1-8 per No. to Members and Rs. 2 per No. to Non-Members.		
5.	Memoirs, 1905, to date. Price varies from number to number. Discount of 25% to Members.		
6.	Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883	5	0
	A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878)	4	0
	Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875)	4	0
7.	Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, 1884.	3	8
8.	Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
9.	Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I--III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
10.	Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös	10	0
11.	Ditto Grammar ,, ,,	8	0
12.	Kaçmīraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/	3	0
13.	A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson...	1	0
14.	Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kasmir, by M. A. Stein Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899	4	0
15.	Persian Translation of Haji Baba of Ispahan, by Haji Shaikh Ahmad-i-Kirmasi, and edited with notes by Major D. C. Phillott.	10	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-33 @ 1/ each	33	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

22-11-07.

Books are supplied by V. P. P.